

PROCESUIRANJE RATNOG SEKSUALIZIRANOG NASILJA NA SUDU BOSNE I HERCEGOVINE: ŠTA SE DOGODILO SA INTERESOM PRAVDE?

**ANALIZA I PREPORUKE U VEZI SA RODNO OSJETLJIVIM
PRAĆENJEM SUĐENJA ZA RATNO SEKSUALIZIRANO
NASILJE U BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU**

23. MAJ 2011. – 25. MAJ 2012.

PROCESUIRANJE RATNOG SEKSUALIZIRANOG NASILJA NA SUDU BOSNE I HERCEGOVINE: ŠTA SE DOGODILO SA INTERESOM PRAVDE?

Analiza i preporuke u vezi sa rodno osjetljivim praćenjem suđenja za ratno
seksualizirano nasilje u Bosni i Hercegovini u periodu

23. maj 2011. – 25. maj 2012.

Sarajevo 2012.

PROCESUIRANJE RATNOG SEKSUALIZIRANOG NASILJA NA SUDU BOSNE I HERCEGOVINE: ŠTA SE DOGODILO SA INTERESOM PRAVDE?

Analiza i preporuke u vezi sa rodno osjetljivim praćenjem suđenja za ratno seksualizirano nasilje u Bosni i Hercegovini u periodu 23. maj 2011. – 25. maj 2012.

Izdavač:

Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarne
postdiplomske studije (ACIPS)

Za izdavača:

Lajla Zaimović Kurtović

Autor/ice:

Gorana Mlinarević,
Jakov Čaušević,
Jasmina Čaušević

Koordinatorica projekta i urednica istraživanja:

Lajla Zaimović Kurtović

Dizajn i prelom:

Sanja Vrzić

Sarajevo, novembar 2012.

**Slobodno smijete: dijeliti - umnožavati,
distribuirati i javnosti priopćavati djelo**

Pod sljedećim uvjetima:

Imenovanje - Morate priznati i označiti autorstvo djela na način kako je specificirao autor ili davatelj licence (ali ne na način koji bi sugerirao da Vi ili Vaše korištenje njegova djela imate njegovu izravnu podršku).

Nekomercijalno - Ovo djelo ne smijete koristiti u komercijalne svrhe.

Bez prerada - Ne smijete mijenjati, preoblikovati ili prerađivati ovo djelo.

Izradu ove publikacija je podržala UN Agencija za ravnopravnost spolova i osnaživanje žena (UN Women). Stajališta iznesena u ovoj publikaciji izražavaju mišljenje autora/ki, te nužno ne predstavljaju stavove UN Women, Ujedinjenih nacija ili bilo koje druge njihove agencije.

SADRŽAJ

SAŽETAK	5
DIO I: UVOD	7
I-1. Uvod u projekat i metodologija istraživanja u kontekstu procesuiranja slučajeva ratnih zločina na Sudu Bosne i Hercegovine	7
I-2. Problem ograničenog odgovaranja na zahtjeve za pristup svjedočenjima zatvorenim za javnost	8
DIO II: PREPOZNAVANJE RATNOG SEKSUALIZIRANOG NASILJA KAO RATNOG ZLOČINA	11
II-1. Uvod – ratno seksualizirano nasilje kao ratni zločin	11
II-2. Procesuiranje silovanja kao ratnog zločina u Bosni i Hercegovini	12
II-3. Praćenje suđenja u predmetima ratnih zločina na Sudu BiH	13
DIO III: NEDOSTATAK TRANSPARENTNOSTI NA SUDU BIH	15
III-1. Važnost transparentnosti	15
III-2. Sklanjanje optužnica sa web stranice Suda BiH, odluka o anonimizaciji i ograničen pristup informacijama	17
III-3. Isključenje javnosti i stručne javnosti	21
DIO IV: ANALIZA PRAĆENJA SUĐENJA	25
IV-1. Uvod	25
IV-2. Izazovi koji su se pojavljivali za godinu dana praćenja suđenja	25
IV-3. Svjedočenja vezana za seksualizirane zločine	34
IV-4. Generalni zaključci	41
DIO V: STATISTIČKI PODACI NA SUDU BOSNE I HERCEGOVINE	43
V-1. Podaci o suđenjima za ratne zločine u BiH	43
V-2. Trenutna situacija na Sudu Bosne i Hercegovine	44
V-3. Važnost statistike	45
DIO VI: ZAKLJUČCI I PREPORUKE	47
BILJEŠKE	49
PRILOZI	53
Prilog 1: Kratki opisi predmeta koji su praćeni	53
Prilog 2: Analiza presuda	56
Prilog 2.1: Silovanje i olakšavajuće okolnosti u presudama Suda BiH	56
Prilog 3: Oslobođanje plaćanja troškova suđenja i upućivanje „oštećene“ strane na građansku parnicu	62
BILJEŠKE UZ PRILOGE	64

LISTA AKRONIMA

BiH	Bosna i Hercegovina
BIRN	Balkanska istraživačka mreža
ESLJP	Evropski sud za ljudska prava
EU	Evropska unija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
ICTJ	Međunarodni centar za tranzicijsku pravdu
KZ BiH	Krivični zakon BiH
MKS	Međunarodni krivični sud
MKSJ	Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju
MKSR	Međunarodni krivični sud za Ruandu
OSCE	Organizacija za sigurnost i kooperaciju u Evropi
PTSP	Posttraumatski stresni poremećaj
RS	Republika Srpska
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
UN	Ujedinjene nacije
VSTV	Visoko sudsko tužilačko vijeće
ZKP	Zakon o krivičnom postupku
ZoSPI	Zakon o slobodi pristupa informacijama

SAŽETAK

U ovom izvještaju, kao proizvodu jednogodišnjeg rodno osjetljivog praćenja suđenja za ratno seksualizirano nasilje na Sudu Bosne i Hercegovine, identificirani su problemi u procesuiranju takvih slučajeva, te se nude preporuke za njihovo rješavanje iz rodno osjetljive perspektive. Kao takav, ovaj izvještaj može poslužiti kao koristan alat sudijama/sutkinjama, tužiocima/teljicama i svima onima koji, na institucionalnom nivou, rade sa osobama koje su preživjele ratne seksualizirane zločine u cilju reduciranja mehanizama traume i procesa retraumatizacije. Uzimajući u obzir visok nivo stigmatizacije žena koje su preživjele ratno seksualizirano nasilje, rodno osjetljivo praćenje suđenja je važno jer ukazuje na načine koji bi doprinijeli da sudnice za žene koje svjedoče postanu prijateljskije okruženje. Interes preživjelih žena je u samoj srži ovog istraživanja i provedene analize. Ova analiza predstavlja konstruktivni prijedlog Sudu i Tužilaštvu BiH u cilju prepoznavanja pogrešnog tretmana svjedokinja i onih koji/e su preživjeli/e ratno seksualizirano nasilje te preduzimanja koraka koji bi trajno unaprijedili ophođenje prema pomenutim svjedokinjama/cima.

Kako bi se dobila šira slika o tome koliko je kompleksno svjedočenje u sudnici za osobe koje su preživjele ratno seksualizirano nasilje, izvještaj na početku predstavlja kontekst postignuća kako na međunarodnom, tako i na lokalnom nivou, u pogledu procesuiranja ratnog seksualiziranog nasilja u Bosni i Hercegovini. Također, tu je opisana i istraživačka metodologija, kao i izazovi sa kojima se posmatrački tim suočavao. Drugi dio se bavi historijom procesuiranja silovanja kao ratnog zločina i zaslugama koje za to imaju feminističke pravne ekspertice. Lokalni kontekst suđenja za ratne zločine sa svim svojim specifičnostima detaljno je predstavljen i dati su elaborirani komentari. Treći dio analize posvećen je problematici nivoa transparentnosti Suda BiH te posljedicama koje takva višedimenzionalna netransparentnost ima na javnu percepciju, kako ratnih seksualiziranih zločina, tako i njihovih žrtava. Važnost transparentnosti objašnjena je iz više uglova, nakon čega je analizirana i objašnjena situacija sa Sudom BiH *vis-à-vis* njegove transparentnosti (ili nedostatka iste). Najvažniji dio studije bavi se izazovima koji su se pojavljivali tokom jednogodišnjeg rodno osjetljivog praćenja suđenja i rodno osjetljivom analizom svjedočenja žena koje su preživjele seksualizirane zločine. Ovaj dio izvještaja obiluje konkretnim materijalom sa suđenja, napomenama, analizama, kritičkim osvrtima i preporukama za različita rješenja izvjesnih problematičnih mjesta. Naposljetku, tu je i pregled trenutnog stanja stvari po pitanju statistike na Sudu BiH kao i objašnjenje zašto je važno imati rodno razvrstane podatke za dalja istraživanja u ovom polju. Preporuke za Sud koje proizlaze iz svih pomenutih analiza i zaključaka, navedene su na kraju izvještaja. U aneksu se nalaze teme koje su važne, ali ne direktno povezane sa suštinskim pitanjem ovog izvještaja, kao što su analize presuda za silovanje, pitanje troškova suđenja, upućivanje žrtava na građanske parnice, rodna perspektiva nasilnog ponašanja kad je žena optuženica i druge teme.

Ovaj izvještaj je pokušaj da se sudstvo motivira u pravcu preispitivanja svojih postupaka u kontekstu pristupa osobama koje su preživjele ratno seksualizirano nasilje, u cilju reduciranja dodatne patnje i traume žrtava, vrlo prisutnih u toku njihovih svjedočenja. Projekat je, također, prvi akademski rad ovog tipa i autori/ce se nadaju da će pokrenuti pozitivne i prijeko potrebne promjene u smjeru humanijih pravnih procedura.

UVOD

I-1. UVOD U PROJEKAT I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA U KONTEKSTU PROCESUIRANJA SLUČAJEVA RATNIH ZLOČINA NA SUDU BOSNE I HERCEGOVINE

Ovo istraživanje je rezultat rada na projektu „Uvođenje rodno osjetljivog praćenja suđenja u predmetima ratnog seksualiziranog nasilja na Sudu BiH“, a koji je imao za cilj praćenje suđenja u predmetima u kojima se procesuiralo ratno seksualizirano nasilje na Sudu BiH (u daljem tekstu: Sud), prikupljanje rodno osjetljivih podataka o ovim slučajevima, te izvještavanje i analiziranje uslova u kojima svjedokinje koje su preživjele ratno seksualno nasilje svjedoče pred Sudom BiH. Kroz rodno osjetljivo praćenje i aktivnosti izvještavanja ovaj projekat ima za cilj da pomogne pri podizanju svijesti, kako sudija/sutkinja i tužilaca/tužiteljica, tako i javnosti, o potrebi za rodno osjetljivim pristupom pravdi, suđenjima za ratne zločine, te posebno suđenjima za ratne zločine koji sadrže i tačku optužnice za silovanje. Osim toga, izvještaj ima za cilj i podizanje svijesti među sudijama/sutkinjama i tužiocima/tužiteljicama o tome kako kruti rodni stavovi¹ mogu ometati kazneni postupak, pa i presude, u slučajevima ratnog seksualiziranog nasilja, jer mogu biti rezultat predrasuda, uopšte, prema svjedokinjama koje su preživjele ratno seksualizirano nasilje. U okviru rada na projektu tragalos se za prepoznavanjem onih područja koja trebaju biti poboljšana, kada je riječ o uslovima pod kojima žene koje su žrtve ratnog seksualiziranog nasilja svjedoče o svojim traumama.

Projekat je pratio i analizirao procesuiranje slučajeva ratnog seksualnog nasilja na Sudu BiH sa ciljem donošenja zaključaka o dobrim i lošim praksama iz perspektive rodne osjetljivosti. Metodologija koja se primjenjivala se zasnivala na identificiranju rodno

implicitnih stavova ili stepena do kojeg takvi stavovi utiču na procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja, uključujući nedostatak razumijevanja historije rodno zasnovanih odnosa moći i kontrole u muško-ženskim odnosima unutar patrijarhalnog društva i upotrebe seksualiziranog nasilja u ratu.

Za potrebe projekta, odabrane su kao posmatračice suđenja dvije osobe koje su prošle obuku za rodno osjetljivo praćenje suđenja. U toku godinu dana realizacije projekta posmatrački tim je pratio suđenja u predmetima u kojima se procesuiralo ratno seksualizirano nasilje na Sudu BiH i prikupljao podatke o uslovima svjedočenja svjedokinja u ovim slučajevima. Također, sakupljali su rodno osjetljive podatke iz dostupnih sudskih informacija (godišnji izvještaji, presude, optužbe, itd.), analizirali sakupljene podatke i pisali izvještaje o svojim zapažanjima. Izvještaj koji je pred vama jeste finalna i opsežna analiza podataka sakupljenih tokom jednogodišnjeg rodno osjetljivog praćenja suđenja u predmetima u kojima se procesuiralo ratno seksualizirano nasilje u BiH, i uključuje sugestije i preporuke za sudije/sutkinje i tužioce/tužiteljice i druge relevantne aktere u radu sa osobama koje su preživjele ratni zločin silovanja, a sve to kako bi se poboljšali uslovi svjedočenja, iz perspektive rodne osjetljivosti, i umanjila dodatna traumatizacija ovih osoba.

Međutim, rad posmatračkog tima na projektu ometale su nepremostive prepreke. Najznačajnija prepreka je bila promjena u politici i praksi koja se tiče transparentnosti na Sudu i u Tužilaštvu Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Tužilaštvu), gdje su se nekada prilično transparentne institucije gotovo u potpunosti zatvorile za javnost. Odluka o politici zatvaranja za javnost ne samo da utiče na to kako će se društvo suočavati s prošlošću, već, također, ima veliki uticaj na percipiranje suočavanja s prošlošću kroz aspekt ravnopravnosti spolova. Ove nove procedure donijele su poteškoće prilikom

sakupljanja preciznih podataka i onemogućile su pristup svjedočenjima zatvorenim za javnost, o čemu će detaljno biti riječi kasnije u izvještaju.

Ovaj izvještaj otvara mogućnosti identificiranja nedostataka u kapacitetima te može pomoći u izradi preporuka o tome kako prevazići nedostatke u procesuiranju slučajeva na rodno osjetljiv način, te može služiti istovremeno i kao korisna alatka sudijama/sutkinjama i tužiocima/tužiteljicama u njihovom budućem radu. Uz to, budući da na Sudu BiH ne postoji odgovarajuća baza podataka zasnovana po spolu, što čini zapreku prilikom praćenja i istraživanja suđenja za ratne zločine, podaci sakupljeni tokom projekta bit će prezentirani u izvještaju, zajedno sa prijedlozima kakvi bi to podaci trebali biti prikupljeni na Sudu i Tužilaštvu Bosne i Hercegovine, i uključeni u njihove godišnje izvještaje.

I-2. PROBLEM OGRANIČENOG ODGOVARANJA NA ZAHTJEVE ZA PRISTUP SVJEDOČENJIMA ZATVORENIM ZA JAVNOST

Kako je već naglašeno u uvodu, realizacija ovog projekta je u velikoj mjeri bila obilježena netransparentnošću Suda BiH. Trendovi ignorisanja zahtjeva i pružanje zvaničnih ispraznih odgovora pratili su implementaciju ovog projekta od samog početka praćenja suđenja. ACIPS je, od početka realizacije projekta, poslao ukupno 14 zahtjeva za dobijanje dozvole za posmatrački tim da prisustvuje zatvorenim saslušanjima zaštićenih svjedokinja. Od ovih 14, ACIPS je dobio šest odgovora – tri odobrenja za posmatrački tim da prisustvuju i otvorenim i zatvorenim saslušanjima, dva koja su navodila da tim neposredno pred početak saslušanja treba kontaktirati sudsko vijeće i tražiti odobrenje i jednu odbijenicu. Na osam zahtjeva uopšte nije odgovoreno.

Međutim, dvije od tri bjanko dozvole za prisustvovanje saslušanjima sa kojih je javnost isključena su naknadno bile povučene u skladu sa izmjenama principa transparentnosti Suda, a što je izazvalo probleme i otežalo rad posmatračima suđenja. Dok se obraćanje Sudskom vijeću za dozvolu za prisustvovanje saslušanjima sa kojih je javnost isključena prilikom svakog takvog pojedinačnog slučaja, umjesto dobijanja bjanko dozvole za sva saslušanja u okviru jednog slučaja, čini potpuno fer načinom, u stvarnosti i praksi je ovo jako teško izvedivo.

Kao prvo, protokol saslušanja čini sudije i sutkinje nepristupačnim neposredno prije početka saslušanja, dok se odluke o isključenju javnosti vrlo često donose na *ad hoc* osnovi. Kao drugo, informacije o rasporedu suđenja koje su dostupne na web stranici su često nepouz dane, tako da se događa da je saslušanje odgođeno bez tačne informacije o novom rasporedu održavanja. Zbog nedostatka bjanko dozvole za prisustvovanje svim saslušanjima sa kojih je isključena javnost u okviru jednog predmeta, posmatrači suđenja su bili primorani da "spletkare" kako da "zaskoče" članove/ice sudskih vijeća na ulasku u sudnicu.

Ovakav nedostatak reakcije na poslane zahtjeve za pristup suđenjima zatvorenim za javnost je bio začuđujući, naročito imajući u vidu da je na samom početku implementacije projekta projektni tim dobio načelnu saglasnost Predsjednice Suda za pristup relevantnim suđenjima, ukoliko to odobre pojedinačna sudska vijeća. Dok su odbijanja pristupa zatvorenim saslušanjima predstavnicima/ama stručne javnosti i/ili posmatračima/cama iz civilnog društva nekada možda zasnovana na objektivnim činjenicama i zavise od slučaja do slučaja, trend neodgovaranja i ignorisanja zahtjeva za pristup zatvorenim suđenjima je, blago rečeno, zabrinjavajući.

Svi poslani zahtjevi su bili utemeljeni na Članu 236. paragrafu 2 *Zakona o krivičnom postupku BiH* koji navodi da predsjedavajući/a ili sudsko vijeće mogu odobriti prisustvo zatvorenom saslušanju, između ostalog naučnicima i javnim radnicima. Budući da su posmatrački tim na ovom projektu činili istraživači/ce sa naučnom pozadinom, a da je cilj ovog posmatranja suđenja i istraživanja primarno bio identificirati najbolje načine za poboljšanje sudske prakse kako bi se iskustvo svjedočenja na sudu za žene žrtve seksualiziranog nasilja učinilo što je moguće manje ponižavajućim i emotivno uznemirujućim, nedostatak saradnje od strane Suda BiH je bio neobjašnjiv. Cilj ovog projekta sam po sebi nije bio kritiziranje Suda i Tužilaštva, ali imajući u vidu interes žena koje su preživjele ratno seksualizirano nasilje, ovdje moramo naglasiti da je potrebna bolja pripremljenost tužioca/teljica i sudija/sutkinja u procesuiranju slučajeva ratnog seksualiziranog nasilja, kao i drugog sudskog osoblja koje radi sa svjedokinjama (na primjer, onog koje radi na zaštiti svjedoka/inja) kako bi se osiguralo da svjedokinje imaju adekvatnu podršku kroz teško iskustvo

svjedočenja i izbjegao dodatni emotivni pritisak na njih i njihove porodice. Imajući u vidu činjenicu da mnoge žene koje su preživjele seksualizirano nasilje svjedoče pod mjerama zaštite i najčešće na saslušanjima koja su zatvorena za javnost, bilo je od iznimne važnosti da ACIPS-ovom posmatračkom timu bude dozvoljeno da prisustvuje zatvorenim sesijama kako bi mogao analizirati i posmatrati uslove u kojima žene svjedoče. Nažalost, čak ni inicijativa za potpisivanje Sporazuma o povjerljivosti sa Sudom BiH, u skladu sa Članom 236. paragraf 3 *Zakona o krivičnom postupku BiH* nije našem timu omogućila pristup zatvorenim suđenjima.

Ovdje svakako treba naglasiti da je posmatrački tim iz prve ruke doživio promjenu u politici Suda BiH u kontekstu transparentnosti. Nakon prvobitne spremnosti za saradnju od strane Suda, politički pritisci na Sud i Tužilaštvo su se značajno povećali, čak do mjere otvorenih napada na rad ove dvije institucije. Generalno, od samog početka njihovog osnivanja, vršen je politički pritisak na Sud i Tužilaštvo, a i samo njihovo osnivanje je upotrijebljeno za političko pobijanje različitih etno-nacionalnih elita na vlasti. Nakon nametanja zakona o Sudu i Tužilaštvu od strane visokih predstavnika, nekoliko ustavno-revidirajućih procedura je pokrenuto pred Ustavnim sudom BiH, i tek kada je ustanovljeno da su zakoni u skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine postojala je dovoljna parlamentarna većina da oni budu usvojeni, a Sud i Tužilaštvo BiH da budu osnovani. Ono što se u većini slučajeva zaboravlja, a potencijalno bi moglo biti razlogom političkih pritisaka, jeste da je Sud BiH prvenstveno osnovan zbog procesuiranja slučajeva organiziranog kriminala, a tek kasnije je dobio mandat za procesuiranje ratnih zločina. Naravno, kasnije je procesuiranje ratnih zločina postalo alatom za političke sukobe, ali generalno u manjem obimu. Ovo je vidljivo iz diskusija koje su vođene po pitanju prisustva međunarodnih sudija/sutkinja i tužioca/tužiteljica tokom 2008. i 2009. godine, kada je, koncenzusom političkih elita, dogovoreno da će mandat međunarodnih sudija/sutkinja i tužioca/tužiteljica biti produžen za nekoliko godina u Odjelu za ratne zločine, ali ne i za slučajeve organiziranog kriminala. Upravo prije početka praćenja suđenja za potrebe ovog izvještaja i projekta, dogodila se jedna od najvećih prijetnji nezavisnom sudstvu u BiH, kako je to definiralo Visoko sudsko tužilačko vijeće, kada je u martu 2011. godine, Narodna skupština Republike

Srpske odlučila da održi referendum o ukidanju Suda i Tužilaštva BiH.² Iako je odluka o referendumu povučena i zamijenjena dijalogom pod okriljem Evropske unije, Sud i Tužilaštvo BiH su i dalje ostali omiljena politička meta i izloženi različitim napadima.

Ovaj pomenuti pritisak je nažalost rezultirao time da se Sud zatvorio prema javnosti i to je ono što su naši posmatrači/ce suđenja iskusili iz prve ruke. Međutim, takva reakcija Suda je, sama po sebi, bila neobična. Iako i političari i mediji svakodnevno ulažu značajne napore i, kroz netačne medijske natpise, reakcije i komentare, negativno utiču na suđenja (a neka senzacionalistička pisanja čak vode do situacija u kojima je prekršeno pravo optuženog/e na prezumpciju nevinosti), zatvaranje Suda prema javnosti je neproporcionalna i neadekvatna reakcija. Zapravo, jedino djelovanje na potpuno transparentan način može osigurati povjerenje i podršku javnosti, i jedino kada ovo bude ostvareno, politički pritisci na Sud će se smanjiti. Objektivno izvještavanje o slučajevima koji se razmatraju na Sudu pomaže u uspostavljanju vladavine prava u društvu.

Dalje, treba naglasiti da ovaj projekat posmatranja suđenja nije bio medijske prirode. Bio je namijenjen utvrđivanju potreba za uspostavljanje mehanizma za rodno senzitivno praćenje slučajeva ratnih zločina u BiH od strane predstavnika/ca bh. civilnog društva. Projekat i rodno osjetljivo praćenje suđenja bili su pripremljeni na osnovu kako aktivističke, tako i naučne feminističke platforme. Trenutno na Sudu BiH (i nekim sudovima na nižim nivoima) suđenja za slučajeve ratnih zločina prate BIRN, u sklopu napora za uspostavljanjem objektivnog medijskog izvještavanja, i OSCE, u cilju utvrđivanja potrebe za izgradnjom kapaciteta. Međutim, oni se ne fokusiraju isključivo na iskustva žena i slučajeve seksualiziranog nasilja. Rodno senzitivno praćenje suđenja je važno kako bi se smanjila stigmatizacija žena koje su preživjele ratno seksualizirano nasilje i kako bi se utvrdili načini na koje bi se sudnica napravila ugodnijom sredinom za žene koje svjedoče.

PREPOZNAVANJE RATNOG SEKSUALIZIRANOG NASILJA KAO RATNOG ZLOČINA

II-1. UVOD – RATNO SEKSUALIZIRANO NASILJE KAO RATNI ZLOČIN

Rat u Bosni i Hercegovini (1992 – 1995) je bio je obilježen masovnim zločinima koji su iznova pokrenuli debate o osnivanju međunarodnih tijela za procesuiranje ratnih zločina koja bi se, s jedne strane, bavila najvažnijim slučajevima na međunarodnom nivou (čak i tokom rata), a s druge strane pratila suđenja ratnim zločincima na lokalnom i državnom nivou (nakon završetka rata). Od velikog broja ratnih zločina počinjenih u Bosni i Hercegovini, ono što je najviše šokiralo međunarodnu javnost bili su izvještaji Misije Ujedinjenih nacija za procjenu stanja (Bassiounijeve komisije³), kao i brojna medijska izvještavanja o etničkom čišćenju, genocidu, masovnim silovanjima, koncentracionim logorima, opsadi Sarajeva i neselektivnom ubijanju civila.

Feministkinje, i druge aktivistkinje i aktivisti za ljudska prava žena, širom svijeta, uveliko aktivne u kampanjama da se zaustavi nasilje nad ženama, bile su revoltirane izvještajima o masovnim silovanjima. Izvještaji su, između ostalog, iznijeli i podatke o logorima za silovanje i tome kako se silovanje sistematski koristi kao ratno oružje, posebno u svrhe genocida i etničkog čišćenja. Prava razmjera ratnih seksualiziranih zločina i silovanja nikada neće biti poznata, a različite grupe će uvijek iznova manipulirati tom temom iz etno-političkih razloga. Po nalazima tima misije Evropske zajednice za procjenu stanja iz 1992. godine, broj žena (uglavnom muslimanki/Bošnjakinja) silovanih tokom rata varira od 20.000 do 50.000.⁴

Kako su strahote počinjene nad ženama tokom rata u Bosni i Hercegovini (i Ruandi) postale vidljive, tokom 1990-ih godina i nakon pritiska feminističkih pokreta iz regije jugoistočne Evrope, ali i na međunarodnoj razini, silovanje je po prvi put u historiji prepoznato kao ratni

zločin i zločin protiv čovječnosti. Prva suđenja za ratno seksualizirano nasilje desila su se na međunarodnoj sceni i to na Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju⁵, osnovanom u maju 1993. godine, i na Međunarodnom krivičnom sudu za Ruandu, osnovanom u novembru 1994. godine, a pod budnim okom međunarodnih feminističkih aktivistica. Predmet Kunarac je bio prvi predmet u sudskoj historiji Evrope, gdje je optuženi proglašen krivim zbog ovih zločina.⁶

U drugoj polovini 1990-ih i tokom prve polovine 2000-ih, a nakon uspostavljanja MKSJ-a i MKSR-a, značajan napredak je napravljen u međunarodnom, pa čak i državnim legislativama u vezi sa procesuiranjem rodno zasnovanih zločina počinjenih tokom rata. Odluke tih sudova su:

- utvrdile da je silovanje u ratu zločin protiv čovječnosti i ratni zločin;
- utvrdile da je pojedinačni čin silovanja u kontekstu široko rasprostranjenog napada zločin protiv čovječnosti;
- utvrdile da je seksualizirano nasilje mučenje;
- negirale pretpostavku da je seksualizirano zlostavljanje neizbježno u sukobu;
- promijenile pravila postupka kako bi se ograničilo korištenje pitanja pristanka u svrhu odbrane u slučajevima seksualiziranog zlostavljanja gdje okolnosti u kojima se desilo seksualizirano nasilje, kao što je oružani sukob, same po sebi impliciraju nepristanak;
- zabranile da se kao dokaz koristi seksualna prošlost žrtve.⁷

Usvajanjem Rimskog statuta i osnivanjem Međunarodnog krivičnog suda 1998. odnosno 2002. godine, obilježena je nova faza međunarodnog krivičnog prava u kojem se silovanje, seksualno ropstvo, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća, prisilna sterilizacija ili bilo koji drugi oblik

seksualiziranog nasilja izjednačene težine počinjeni u vrijeme rata definiraju kao zločin protiv čovječnosti i ratni zločin.

Međutim, nakon što je konačni cilj većine međunarodno aktivnih feministica bio ispunjen nakon priznavanja ratnog seksualiziranog nasilja kao zločina protiv čovječnosti i ratnog zločina, feministička energija koja se fokusirala na procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja se u određenoj mjeri iscrpila, naročito u drugoj polovini 2000-ih. Čini se da se nekako očekivalo da će suđenja ići svojim tokom, a feministkinje su imale toliko drugih problema na koje se trebalo usmjeriti. Međutim, smanjena feministička pažnja je otvorila prostor za afirmiranje patrijarhalnih stavova. Ovo baš i nije bilo nešto neočekivano za svijet, društvo i sistem (pogotovo pravni sistem) u kojima prevladavaju patrijarhalne vrijednosti. Dok god cijeli svijet ili barem, u ovom slučaju, svi akteri koji imaju moć odlučivanja u sudnici ne budu rodno senzibilizirani i emancipirani, postoji potreba da se nadziru i prate načini na koje oni pristupaju i suočavaju se sa preživjelim osobama i svjedokinjama rodno zasnovanog nasilja.

II-2. PROCESUIRANJE SILOVANJA KAO RATNOG ZLOČINA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sud i Tužilaštvo BiH su osnovani na državnom nivou 2002. godine, nakon što su zakoni o Sudu i Tužilaštvu BiH koje je nametnuo Visoki predstavnik 2000. godine prošli parlamentarnu proceduru u Parlamentarnoj skupštini BiH. Primarni razlog za osnivanje Suda i Tužilaštva BiH nije bilo suđenje za ratne zločine, već rješavanje problema organiziranog kriminala. Sud i Tužilaštvo BiH su postali nadležni za procesuiranje predmeta ratnih zločina tek nakon što je međunarodnim akterima uključenim u procesuiranje ratnih zločina pred MKSJ postalo jasno da će se neki predmeti morati procesuirati u Bosni i Hercegovini (kako zbog toga da se pravda i istina približe lokalnoj zajednici, tako i zbog toga što je postalo jasno da se na MKSJ neće moći procesuirati veliki broj predmeta). Odjel za ratne zločine je osnovan 2003. godine, a procesuiranje prvog postupka za ratne zločine je započelo 2005. godine.

MKSJ je prestao podizati nove optužnice 2004.⁸ godine, a 2005. godine su Sud i Tužilaštvo BiH od MKSJ preuzeli većinu predmeta ratnih zločina

počinjenih u BiH. MKSJ-u je samo ostalo procesuiranje političkih vođa i visokih vojnih čelnika sa komandnom odgovornošću. Većina predmeta koji uključuju optužbe za ratno seksualizirano nasilje je prenesena na sudove na državnom ili nižem nivou na osnovu toga što su takvi predmeti smatrani "blažim" (u odnosu na slučajeve komandne odgovornosti). S tim u vezi važno je imati na umu da Sud BiH i niži sudovi u BiH⁹ procesuiraju predmete koji se bave direktnim počiniteljima.

Krivični zakon BiH usvojen 2003. godine omogućio je pravni osnov i definicije za suđenja za ratne zločine u Sudu BiH. Međutim, stvorena je konfuzija jer se u predmetima ratnih zločina (pogotovo na sudovima na nižim nivoima) također primjenjuje i *Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, koji je bio na snazi tokom rata. U Federaciji BiH je, pored KZ SFRJ, u nekim slučajevima korišten i *Krivični zakon Federacije BiH* iz 1998. godine.¹⁰ Tri krivična zakona se znatno razlikuju u odnosu na definicije koje se odnose na zločine počinjene tokom rata, definiciju komandne odgovornosti i upute u vezi sa propisima o dužini kazne. Ovaj problem su prepoznale mnoge relevantne institucije koje djeluju u BiH, ali se promjene još nisu napravile.¹¹

Što se tiče predmeta ratnog seksualiziranog nasilja na koje niko u tim raspravama ne obraća pažnju, treba naglasiti da samo *Krivični zakon BiH* priznaje silovanje i djela seksualiziranog nasilja kao zločin protiv čovječnosti. *Krivični zakon SFRJ* i *Krivični zakon FBiH* iz 1998. godine samo prepoznaju silovanje i prisilnu prostituciju kao ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Ostali oblici seksualiziranog nasilja nisu uopšte priznati. Zato se rodna perspektiva treba hitno uključiti u rasprave o usklađivanju primjene krivičnih zakona u predmetima ratnih zločina. Iako je i *Krivični zakon BiH* također rodno pristran, u ovom trenutku je ipak najadekvatniji za suđenja za ratne zločine koji uključuju seksualizirano nasilje. Zato treba insistirati da se u suđenjima za ratne zločine koji uključuju seksualizirano nasilje isključivo primjenjuje KZ BiH.

U *Krivičnom zakonu BiH*, koji se primjenjuje u procesuiranju ratnih zločina pred Sudom BiH,¹² samo dva člana spominju silovanje kao ratni zločin protiv čovječnosti (član 172.) i kao ratni zločin protiv civilnog stanovništva (član 173.),¹³ ali ne kao zaseban zločin. Umjesto toga, silovanje je navedeno kao jedan od elemenata drugih zločina i izlistano je zajedno sa drugim

zločinima „izjednačene“ težine. Štaviše, silovanje nije navedeno kao zločin protiv ratnih zarobljenika (član 175.), što upućuje na rodnu pristranost *Krivičnog zakona*. Ovim se u stvari implicira da su civili isključivo žene i da su one te koje mogu biti silovane. S druge strane, implicira se da su svi ratni zarobljenici muškarci, te da stoga oni ne mogu biti silovani. Međutim, zabilježeni su mnogobrojni slučajevi seksualiziranog nasilja nad muškarcima i ratnim zarobljenicima tokom rata u Bosni i Hercegovini.

II-3. PRAĆENJE SUĐENJA U PREDMETIMA RATNIH ZLOČINA NA SUDU BIH

Prije nego je dozvolila da se suđenja za ratne zločine sude i u Bosni i Hercegovini, međunarodna zajednica se posvetila osiguranju pravičnog suđenja u takvim predmetima. Zbog toga je 18. februara 1996. godine postignut Rimski sporazum, kao politički dogovor tri strane, koji je regulirao da:

osobe, osim onih protiv kojih je Međunarodni sud već podigao optužnicu, mogu biti uhapšene i pritvorene zbog teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava samo na osnovu prethodno izdatog naloga, potjernice, ili optužnice koje je prethodno pregledao Međunarodni sud i ocijenio ih da su u skladu s međunarodnim pravnim normama.¹⁴

Nakon potpisivanja Rimskog sporazuma pri Tužilaštvu MKSJ je osnovan ured Pravila puta. Tokom svog rada u periodu između 1996. i 2004. godine, ovaj Ured je pregledao sve predmete ratnih zločina zajedno sa pripadajućim dokazima koji su se trebali voditi pred domaćim sudovima. U tom periodu, prema podacima OSCE-a¹⁵ zahtjevi vezani uz 846 osoba su ispunili međunarodne kriterije potrebne da bi se opravdalo pokretanje postupka. Zbog najavljenog zatvaranja MKSJ-a, ured Pravila puta je okončao svoj rad 1. oktobra 2004. godine, a njegovu ulogu je 2005. godine preuzeo Posebni odjel za ratne zločine pri Tužilaštvu BiH.

Nadalje, kao dio strategije zatvaranja MKSJ-a, Pravilo 11 *bis*, koje je prvi put usvojeno u novembru 1997. godine, a kasnije izmijenjeno u sadašnju formulaciju,¹⁶ je dozvolilo prenos predmeta iz MKSJ na državni nivo. Kako bi se to moglo izvesti na državnom nivou Bosne i Hercegovine, Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine je 14. decembra 2004. godine usvojila *Zakon o ustupanju predmeta od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju Tužilaštvu Bosne i Hercegovine*

i korištenju dokaza pribavljenih od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u postupcima pred sudovima u Bosni i Hercegovini. Na zahtjev Glavnog tužioca MKSJ-a, a u skladu sa svojim mandatom, OSCE je pristao da prati i izvještava o predmetima u skladu sa Pravilom 11*bis*, koji su se uglavnom smatrali kao test pravičnosti i učinkovitosti pravosudnog sistema Bosne i Hercegovine.¹⁷ Optuženi čija su suđenja mogla biti premještena na državna pravosuđa su morali biti u kategoriji nižeg ili srednjeg nivoa optuženih u pogledu starješinstva i odgovornosti u skladu sa kriterijima utvrđenim u rezolucijama Vijeća sigurnosti 1503 (2003)¹⁸ i 1534 (2004).¹⁹ Svih šest predmeta u kojima je bilo deset optuženih, a koje je posebni odjel uputio na suđenje na Sud BiH su okončani. Od deset optuženih prebačenih na Sud BiH, osam (Radovan Stanković, Gojko Janković, Mitar Rašević, Savo Todović, Milorad Trbić, Željko Mejakić, Momčilo Gruban i Duško Knežević) ih je prošlo kroz sve stadije suđenja, uključujući i apelacionu instancu, dok su dvojica, Paško Ljubičić i Dušan Fuštar, priznali krivicu, pa su njihovi predmeti bili okonačni bez žalbenog postupka. Među ovim predmetima tri su predmeta (Radovan Stanković, Gojko Janković i zajednički slučaj Željko Mejakić, Dušan Fuštar, Momčilo Gruban i Duško Knežević) sadržavala i optužbe za seksualizirano nasilje.

Do kraja svog mandata praćenja suđenja u predmetima 11*bis*, koji je okončan u oktobru 2010. godine (kada je završen žalbeni postupak u zadnjem predmetu - Milorad Trbić), Misija OSCE-a u BiH je Tužilaštvu MKSJ-a podnijela preko 55 redovnih izvještaja o ovim predmetima, dva povjerljiva izvještaja o pitanjima koja se odnose na zaštitu svjedoka/inja i tri tematska izvještaja.²⁰ Izvještaji su podnošeni na kvartalnoj osnovi. U ovim se izvještajima opisuju glavna dešavanja u svakom predmetu, s tim da je fokus stavljen na bilo koje probleme koje su posmatrači/ce OSCE-a identificirali u vezi sa pitanjima poštivanja standarda ljudskih prava, kao i na pozitivne korake koji su poduzeti kako bi se ti problemi riješili.²¹ Praćenje suđenja koje je proveo OSCE je bilo korisno, a naročito u pogledu osiguranja pravičnog suđenja za optuženog. OSCE-ovi komentari i intervencije su uticali na procedure u postupcima za ratne zločine pred Sudom BiH. Međutim, u odnosu na procesuiranje seksualiziranog nasilja u predmetima ratnih zločina, misija OSCE-a nije primjenjivala rodno osjetljive analize tokom svog mandata.²²

Jedino još Balkanska istraživačka mreža prati suđenja za ratne zločine na Sudu BiH. BIRN je jedini dnevni javni informativni servis o procesuiranju ratnih zločina u Bosni i Hercegovini i prati suđenja za ratne zločine na svim sudskim instancama. Međutim, rodno osjetljivo praćenje suđenja nije dio BIRN-ovog mandata.

NEDOSTATAK TRANSPARENTNOSTI NA SUDU BIH

III-1. VAŽNOST TRANSPARENTNOSTI

Najveći problem sa kojim su se naši posmatrači/ce suđenja susreli tokom rada na projektu bio je direktno prouzrokovan ranije pomenutim zatvaranjem Suda i Tužilaštva za javnost,²³ uključujući i stručnu javnost koju je ACIPS-ov tim predstavljao. Ova zatvorenost Suda i Tužilaštva bila je višestruka - od povlačenja optužnica i presuda sa web stranice Suda, preko neodgovaranja na molbe i zahtjeve (za prisustvo na svjedočenjima zatvorenim za javnost) koje je ACIPS slao sudskim vijećima i predsjedavajućim u slučajevima silovanja, sve do zatvaranja velike većine svjedočenja o silovanju za javnost.

Svjesni/e smo da institucije koje se bave krivičnim pravom imaju poseban status u pogledu neotkrivanja informacija javnosti kada su u pitanju prevencija kriminala i preliminarne krivične istrage kao što piše u Članu 6. *Zakona o slobodi pristupa informacijama BiH*. Međutim, Sud BiH (ili, preciznije, Odjel za ratne zločine Suda BiH) je institucija koja uz svoju obavezu da procesuiri i kazni ratne kriminalce ima i druge uloge, kako praktične tako i simbolične. Suđenja za ratne zločine važan su element u otkrivanju istine o ratu, prevenciji ponavljanja sličnih zločina, obezbjeđivanju pravnih lijekova i opipljivih kompenzacija za žrtve, doprinoseći pomirenju u regiji. Na simboličkoj ravni, ova suđenja treba da obezbijede osjećaj pravde za žrtve, a društvu vjeru u pravičnost i pravdu. Sud nikada ne treba da izgubi iz vida pravdu koja treba da bude njegov suštinski interes.

Sve ove svrhe suđenja za ratne zločine mogu biti postignute samo ako je ono javno. Dakle, ako se zna da su neki od glavnih ciljeva ovih suđenja da se uspostavi istina i kazni ratni zločinac (kao i da se uspostavi individualna krivica kako se ne bi osudila čitava društvena grupa) te na taj način obezbijedi makar neka vrsta olakšanja za žrtve

i javno osudi takav zločin u cilju reafirmiranja društvene neprihvatljivosti takvog zločinačkog ponašanja (i na međunarodnom i na lokalnom nivou), čini se nelogičnim da se kriju informacije o sudskom procesu kao što su optužnice, imena optuženih, nazivi mjesta u kojima su ratni zločini počinjeni, itd. Kada je optužnica potvrđena, nema razloga da se ona krije od javnosti, osim u posebnim slučajevima kada, na primjer, treba zaštititi maloljetno lice ili izvjesnog/u svjedoka/inju, ili ima straha da pojedine informacije mogu kompromitovati proces. Teorijski, može se potegnuti pitanje prava na privatnost optužene osobe, ali kada su u pitanju ratni zločini i optuženi za iste, referiranje na pravo na privatnost u potpunosti potkopava svrhu suđenja za ratne zločine. Dalje, ako se uzme u obzir da su nalozi za hapšenje i hapšenja optuženih za ratne zločine javni, odluka da se sakriju optužnice i anonimiziraju presude čini se još nelogičnijom. Toj nelogičnosti se treba dodati i sadašnja situacija u kojoj su suđenja otvorena za javnost te se imena optuženih otkrivaju u samom procesu suđenja (na primjer na web stranici Suda), a objavljena presuda bude anonimizirana. Također, ovaj apsurd se nastavlja činjenicom da su prvostepene presude prethodnih godina objavljene na web stranici sa punim imenima, dok se drugostepene presude donesene u proteklih nekoliko mjeseci anonimiziraju. Čak i ako se ide logikom da su prava okrivljenih sveta, zar onda nije u njihovom interesu da se, ukoliko se krivica ne dokaže, sa njihovih imena javno skine osuda. S druge strane, ne postoji nikakvo opravdanje da se lični podaci (poput imena i prezimena) bilo koga osuđenog za ratne zločine štite. U slučajevima ratnih zločina zaista je upitno može li ijedan razlog za zaštitu ličnih podataka osuđenih proći test javnog interesa.

Transparentnost, kao ideal i kvalitet državnih institucija, posmatra se kao opšte javno dostignuće koje se izražava kroz spremnost i otvorenost institucija da, što

je više moguće, pruže podatke od javnog interesa i važnosti za širu zajednicu. Na taj način se pokazuje odgovornost prema društvu u kojem te institucije rade. Jedino su kroz pristup informacijama koje kontroliraju javne institucije, javna analiza, evaluacija ili debata o kvalitetu rada i opravdanje svrhe postojanja tih institucija uopšte mogući. Kao što je nedavno istakla Anisa Sućeska-Vekić iz BIRN-a tokom okruglog stola u organizaciji Suda i Univerziteta u Cambridgeu: "U otvorenim i demokratskim društvima, načelo transparentnosti osigurava da građani imaju pristup svim relevantnim informacijama, kako bi mogli ostvariti svoja prava i obaveze da budu dobro informisani, odgovorni građani svojih država." Transparentnost ne bi trebala biti selektivna zato što samo konzistentno insistiranje na idealima koje ona podrazumijeva može okončati zloupotrebu informacija, relativizaciju pravne istine i, u konačnici, pomirenje. Po mišljenju Anise Sućeske-Vekić:

U slučajevima u kojima su optuženi imali pravedno suđenje i u kojima su osuđeni za kaznena djela, postoji malo dobrih razloga koji opravdavaju da njihov identitet ostane povjerljiv. Društvo kao cjelina ima pravo znati ko je osuđen za kaznena djela. Što se tiče žrtava, objavljivanje identiteta počinioca ili počinilaca često je važan dio procesa ozdravljenja, jer pomaže da se zaustavi proces poricanja zločina.²⁴

Stoga, skrivanje informacija od javnosti sprečava, između ostalog, da se društvo suoči sa prošlošću, a preživjelim proces zaliječenja.

Dalje, uzimajući u obzir nedavne debate o zaostavštini Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, važno je istaći mišljenje Richarda H. Steinberga o tome šta zapravo predstavlja ta zaostavština. On kaže da se zaostavština MKSJ može u širem smislu konceptualizirati kao "ono što će MKSJ ostaviti svojim nasljednicima i ostalima", uključujući:

- *nalaze* u vezi sa zločinima koji su se dogodili i odgovornošću optuženih za te zločine;
- *pravno naslijeđe* MKSJ-a, uključujući i njegov Pravilnik o postupku i dokazima, praksu Suda, Tužilaštva i sekretara Suda, kao i – ono što je možda i najznačajnije – njegove presude i odluke, u kojima su definisana pravna obilježja krivičnih djela i činjenice koje se van razumne sumnje moraju dokazati da bi se utvrdila odgovornost optuženog. Ove presude i odluke predstavljaju značajne segmente razvoja materijalnog i

proceduralnog međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnog krivičnog prava;

- *dokumentaciju* MKSJ-a, uključujući i audiovizuelne snimke postupaka, transkripte i dokaze koji su uvršteni u njegove predmetne spise. Kombinacija svih ovih materijala činit će arhiv o radu MKSJ-a;
- *institucionalno naslijeđe* Suda, uključujući i njemu srodne sudove, u vidu drugih međunarodnih i hibridnih krivičnih sudova, kao što je Međunarodni krivični sud, te razvoj nacionalnih pravosudnih organa u bivšoj Jugoslaviji i njihovih kapaciteta za vođenje pravičnih i djelotvornih postupaka za ratne zločine;
- njegovo *regionalno naslijeđe*, koje nastoji da promoviše vladavinu prava u bivšoj Jugoslaviji i doprinese miru i stabilnosti u tom regionu. U kombinaciji s ovim uticajem, MKSJ bi mogao dati svoj doprinos pružanju osjećaja pravde žrtvama zločina počinjenih tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji, kao i lokalnim zajednicama i društvima u cjelini;
- na kraju, *normativno naslijeđe* međunarodne zajednice, ispoljeno kroz njenu podršku stvaranju i funkcionisanju MKSJ-a, koji je u ime čovječanstva na sebe preuzeo pravo da sprovede pravdu i poveća svijest o borbi protiv nekažnjivosti ze teške zločine po međunarodnom pravu.²⁵

Uzimajući u obzir ulogu u procesuiranju ratnih zločina, svi ovi elementi primjenjivi su na Sud BiH, stoga anonimizacija presuda i neprikazivanje optužnica nisu put da se očuva zaostavština Suda. Također, ovo je Sud koji po prvi put postavlja norme za procesuiranje ratnih zločina na nivou državnog pravnog sistema, a ta iskustva neće biti relevantna samo za niže sudove u BiH koji će procesuirati, ili već procesuiraju, ratne zločine, već i za druge državne sisteme širom svijeta. U kontekstu zaostavštine MKSJ-a, Patrick L. Robinson kaže da se:

mora naglasiti koliko je važno biti iskren u vezi s iskustvima i rezultatima MKSJ-a. Trajno naslijeđe nije moguće bez potpune transparentnosti i kritičke ocjene rada Međunarodnog suda kako bi buduće generacije mogle učiti na našim postignućima i našim greškama. MKSJ je jasno pokazao da se nekažnjivost za jeziva djela protiv međunarodnog prava ne može i ne smije tolerisati. Da bi ova vizija bila pretočena u stvarnost, potrebno je

mного konkretnog rada jer, u suprotnom, suočeni smo sa rizikom da će naša postignuća nestati.²⁶

Kao što je rečeno, transparentnost je ključni faktor u radu ovih institucija te bi, u cilju očuvanja svojih postignuća, i Sud i Tužilaštvo BiH toga trebali biti svjesni.

Jednogodišnje iskustvo ACIPS-ove saradnje sa Sudom BiH pokazalo je da ta institucija sebe vidi kao otvorenu za javnost i, općenito, otvorenu za bilo koju saradnju koja je od značaja za zajednicu. Međutim, načelna otvorenost nije bila dovoljna da se osigura konkretna saradnja kroz, u našem slučaju, monitoring i analizu suđenja u kojima su svjedočile žene koje su preživjele silovanje u ratu. Sud je iskazao zabrinutost da bi povjerljive informacije mogle na neodgovarajući način izaći u javnost i taj strah je opravdan. Ali da bi se to spriječilo, Sud bi trebalo da održi treninge za novinare/ke, čak i za stručnu publiku zainteresiranu za praćenje izvjesnih aspekata suđenja, kao na primjer, da se interesne grupe obuče kako da se odnose prema informacijama. S druge strane, Sud bi mogao organizirati i dodatnu obuku za svoje osoblje u različitim interdisciplinarnim oblastima, kao što je oblast roda i rodnog pristupa pravdi.

Još jednom moramo naglasiti da ovaj izvještaj nema za cilj da potkopava rad Suda, već da pomogne Sudu u smjeru poboljšanja njegovog rada i unapređenju sudnice u sigurno okruženje u kojem će svjedokinje moći ispričati svoje priče o patnji i preživljavanju u procesu traženja pravde. Domaći pravni sistem je trenutno bez sveobuhvatnog treninga u oblasti rodnih studija koje nude dublji i temeljniji interdisciplinarni i transdisciplinarni uvid u probleme u vezi sa pravdom, pravima, krivičnim gonjenjem, sistemima reparacije i svim ostalim što se tiče osoba koje su bile direktno ugrožene ratom. U ovom kontekstu, ovaj izvještaj ukazuje na neke od praksi Suda, kao što je netransparentnost, koje je potrebno mijenjati. Jako je važno za sve žrtve/svjedokinje da zločinci budu prepoznati, uhapšeni, procesuirani i adekvatno kažnjeni, ali isto tako i da priče žrtava/svjedokinja o patnji i preživljavanju dobiju javno priznanje, što uključuje javnu osudu ratnih zločinaca i ratnih zločina koje su počinili. Upravo iz ovih razloga, transparentnost Suda i Tužilaštva u procesuiranju ratnih zločina je neophodna.

III-2. SKLANJANJE OPTUŽNICA SA WEB STRANICE SUDA BIH, ODLUKA O ANONIMIZACIJI I OGRANIČEN PRISTUP INFORMACIJAMA

U martu 2012. godine Sud je objavio Odluku o anonimizaciji i amandmane na Pravilnik o javnom pristupu informacijama pod kontrolom Suda i Ureda za odnose s javnošću koji ograničava pristup relevantnim informacijama. Procesuiranje ratnih zločina nije bilo izuzeto iz ove odluke o anonimizaciji. Ovome je prethodila instrukcija Agencije za zaštitu ličnih podataka koja je 2011. godine tražila od pravosudnih institucija da anonimiziraju lične podatke u potvrđenim optužnicama i usvojenim presudama koje su donesene čak i za najozbiljnije zločine. Čak i prije nego što je Sud donio Odluku o anonimizaciji, Tužilaštvo je uklonilo optužnice sa web stranica Suda BiH. Odluka Suda je dodatno uvela upotrebu inicijala umjesto punih imena osuđenika u presudama. Kako je već spomenuto, cijela situacija je postala apsurdna budući da su hapšenja bila potpuno javno praćena u medijima, sa punim imenima i fotografijama optuženika.

U skladu sa ovom instrukcijom Suda BiH, sva imena i prezimena u svim procesima trebaju biti zamijenjena inicijalima, imena pravnih subjekata trebaju biti zamijenjena sa prvim slovom imena firme/pravnog lica, dok imena institucija trebaju biti zamijenjena sa generičkim nazivom institucije (na primjer, Sud BiH se zamjenjuje sa Sud). Tako na primjer, Radovan Stanković koji je osuđen, između ostalog i za zatočeništvo i silovanje žena u Opštini Foča, postaje R.S. osuđen za zločine protiv čovječnosti u Opštini F. Slijedeći ovu logiku, moramo se zapitati zar onda presuda koja navodi da je "Holokaust sproveo A.H. zapovjedajući vojskom i ministarstva u opštinama A., T., D. i drugim" nije prilično besmislena?²⁷ Kako je navela Anisa Sućeska-Vekić:

Sud BiH se može usprotiviti ističući da redigovanje ličnih podataka iz presuda ne znači da su nedostupne javnosti. Ipak, vrlo je teško vidjeti kakvu bi pomoć javnosti na bilo koji način predstavljalo čitanje presuda u kojima su samo inicijali osuđenih, kao i inicijali za mjesta na kojima su počinjeni zločini. Zaista, dijeljenje informacija na tako ograničen način može imati opasne i nepoželjne posljedice, podstičući glasine i nagađanja o identitetima optuženih ili osuđenih. Takva klima dezinformacija i pogrešnog informisanja će ozbiljno kočiti rad Suda i štetno će uticati na mišljenje javnosti o njemu. Jedini potencijalni pobjednici su oni političari, interesne grupe i pojedinci koji žele da Suda ne bude. Čini se da bi bilo puno

bolje da Sud pruži informacije o svom radu i o svojim presudama na transparentan način.²⁸

Pored anonimizacije odluka, Sud *de facto* striktno ograničava pristup informacijama o saslušanjima – on-line, audio ili video zapisima. Za razliku od MKSJ-a, koji ima sve transkripte sa suđenja dostupne na svojoj web stranici, Sud BiH nije nikada uveo ovakvu praksu. Pravilnik od 20. marta 2012. navodi pravila i procedure za odlučivanje o primjeni prava na pristup informacijama medijima ili zainteresiranim stranama. Odluke, u gotovo svim slučajevima, donosi sudac/sutkinja koji/a predsjedava saslušanjem, ili predsjedavajući/a Sudskog vijeća:

Odluka u gotovo svim slučajevima se donosi od strane suca koji predsjedava ročištem, odnosno od strane predsjedavajućeg suca u slučaju suđenja od strane Sudskih vijeća, na način koji makar teoretski čini pravilan prenos informacija javnosti ili strankama nemogućim i nepravovremenim, te stoga rezultira neizravnom cenzurom.²⁹

Sve ovo izaziva brigu za budućnost pravosuđa u Bosni i Hercegovini i dovodi do postavljanja pitanja Sudu BiH o shvatanju vlastite misije.

Također, Tužilaštvo je odlučilo da dodijeli anonimizirane presude samo stranama učesnicama u procesima, a ne javnosti, čak i ako su zatražene u skladu sa *Zakonom o slobodi pristupa informacijama*. Dakle, anonimizacija ratnih zločina tretira presude kao isključivo privatnu stvar. Ratni zločini i ratni zločinci moraju biti poznati javnosti, jer je u suprotnom prvobitna ideja o ratnim zločinima potpuno izgubljena jer se ne zna ko ih je počinio. Javlja se prostor za manipulaciju i špekulaciju, dok svjedoci/kinje i javnost gube povjerenje u pravosudni sistem i u pravdu općenito. Dostupnost informacija o tome ko je i gdje je počinio bilo kakav zločin je važno za žrtve i njihove porodice. Naročito u situaciji u kojoj nemaju pristup reparaciji i ovo za njih predstavlja jedini vid moralne satisfakcije. Anonimiziranje također komplicira istragu i spremnost na svjedočenje u slučajevima ratnih zločina.³⁰

Zato ratni zločinci ne smiju biti u javnosti svedeni samo na svoje inicijale. Zapravo, praksa anonimizacije u slučajevima koji uključuju ratne zločine dovodi cijelu priču u paradoksalnu situaciju u kojoj javna osuda ratnih zločina ne može biti sprovedena, budući da se ne zna ko je, gdje i kada počinio ratne strahote. Ovo takođe utiče i na pokušaje individualizacije krivice. Akademski

i profesionalni krugovi su mišljenja da je, na Balkanu, jedino uklanjanje stigme kolektivne odgovornosti osnova za dalji razvoj i pomirenje:

Upravo proces individualizacije krivice za najteže počinjene zločine jeste direktan rezultat pravilnog rada nezavisnog pravosuđa, ali što je najvažnije jeste transparentnost tih procesa prema javnosti. Nije dovoljno da Pravda bude zadovoljena, ona mora biti viđena očima građana.³¹

Dalje, sud je društvena pozornica na kojoj društvo podržava i ponovo uspostavlja svoje standarde, dok kažnjava ozbiljna kršenja ljudskih prava i drugih fundamentalnih društvenih vrijednosti. Značaj procesuiranja krivičnih djela za društvo se suštinski povećava u slučajevima ratnih zločina jer su to zločini koji se ne odnose samo na pojedinačne žrtve zločina, već na društvo u cjelosti. Generalno je prihvaćeno da se društvo u cjelini mora nositi sa naslijeđem masovnih zločina iz skore prošlosti kako bi olakšalo pomirenja i stabilizaciju: „Ograničavajući pristup informacijama o aktuelnim sudskim slučajevima i optužnicama za ratne zločine u velikoj mjeri šteti pravosudnom sistemu i samoj državi.“³² Posmatrano u ovom svjetlu, odluka Suda da sakrije takve informacije i dokumentaciju od javnosti je neobična strategija koja slabi sam Sud.

Kako Christian Axboe Nielsen naglašava u svom članku o problemu zatvorenosti Suda javnosti,³³ svi ovi mehanizmi skrivanja od javnosti su uzroci za zabrinutost za budućnost pravosuđa u Bosni i Hercegovini. Nielsen, koji je analitičar sudskih praksi, dalje navodi da je u kreiranju ovih novih politika Sud naglasio da samo sprovodi zahtjeve koje mu je nametnula Agencija za zaštitu ličnih podataka. Ovi zahtjevi su navodno vezani za pokušaje da se uskladi zaštita podataka i zaštita povjerljivih informacija sa standardima Evropske unije. On dalje dodaje:

Međutim, kao što mogu posvjedočiti iz svog iskustva rada u arhivima u susjednoj Hrvatskoj, implementacija takvih standarda često se provodi na takav način da javnosti i stručnim istraživačima ozbiljno ograničava pristup informacijama koje su obično javno dostupne u zemljama članicama EU. U otvorenim i demokratskim društvima, načelo transparentnosti osigurava da građani imaju pristup svim relevantnim informacijama, kako bi mogli ostvariti svoja prava i obaveze da budu dobro informisani, odgovorni građani svojih država.³⁴

Ipak, demokratije imaju lijek za ovakve situacije, i pozivanje na *Zakon o slobodi pristupa informacijama* dozvoljava građanima/kama koji opravdaju potrebu za ovakvim informacijama da traže i dobiju pristup povjerljivim informacijama.

Rad pravosuđa predstavlja važan element funkcionisanja moderne države. Iako postoje razlike u pravosuđima demokratskih država, dokumentacija i informacije u sudovima su uglavnom dostupne javnosti kako bi se osigurala transparentnost sudskog postupka.³⁵

Kada se sve uzme u obzir, zatvaranje Suda prema javnosti pokazuje da još uvijek dosta toga treba biti urađeno unutar samog Suda – kako po pitanju educiranja sudskog osoblja, tako i u kontekstu odnosa prema javnosti i davanja smjernica svim zainteresiranim da prate suđenja o tome kako da dođu do informacija.

Napokon, treba spomenuti da Član 6. (1) *Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama* koja se direktno primjenjuje u BiH, analizira otvorenost suđenja. Prema odredbi Člana 6. (1):

Svako, tokom odlučivanja o njegovim građanskim pravima i obavezama ili o krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na pravičnu i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona. Presuda se izriče javno, ali se štampa i javnost mogu isključiti s cijelog ili s dijela suđenja u interesu morala, javnog reda ili nacionalne bezbjednosti u demokratskom društvu, kada to zahtijevaju interesi maloljetnika ili zaštita privatnog života stranaka, ili u mjeri koja je, po mišljenju suda, nužno potrebna u posebnim okolnostima kada bi javnost mogla da naškodi interesima pravde.

Dakle, u slučaju da se u procesuiranju ratnih zločina sudovi više fokusiraju na počinioca, nego na preživjele i na društvo, važno je naglasiti da je javno saslušanje jedna od komponenti fer i nepristrasnog suđenja. Član 6. (1) prepoznaje da javnost i mediji mogu biti isključeni sa suđenja zbog određenih razloga. Anonimizacija, kakva je uvedena od strane Suda BiH, se čini neobičnim primjerom kršenja prakse Evropskog suda za ljudska prava, naročito uzimajući u obzir da se primjenjuje na ratne zločine. Ni instrukcije ni Pravilnik ne daju razloge za anonimizaciju u skladu sa Članom 6. (1). Umjesto toga, kao pravnu osnovu, Sud navodi Član 11. (g) *Zakona o Sudu Bosne i Hercegovine*, koji regulira odgovornosti Predsjednika/ce Suda i daje ovlaštenja Predsjedniku/ici Suda da upravlja radom uposlenika/ca Suda.

Dalje, postupci Suda i Tužilaštva Bosne i Hercegovine, u odnosu na obaveze koje proističu iz *Zakona o slobodi pristupa informacijama*, su također neobični. U junu 2012. godine ACIPS je poslao zahtjev u skladu sa ovim Zakonom za određenim rodno segregiranim statističkim podacima o broju zaštićenih svjedokinja u slučajevima ratnog silovanja, brojem usvojenih presuda

u slučajevima koji sadrže ratno silovanje, procenat oslobađajućih presuda u slučajevima koji sadrže ratno silovanje, prosječnu dužinu proglašene kazne i slično. ACIPS-ov projektni tim je također tražio pristup presudama i optužnicama za slučajeve koji sadrže ratno seksualizirano nasilje i informaciju o tome koliko se optuženika brani sa slobode u ovakvim i kojim tačno slučajevima.

Sud je odgovorio na vrijeme. Međutim, odgovor je sadržavao samo informaciju po pitanju broja zatvorenih optuženika. Način na koji je ova informacija data (samo navodeći da je na određeni datum određeni broj osoba bilo u pritvoru u odnosu na slučajeve koji se vode u Odjelu za ratne zločine) je bio potpuno beskoristan za analizu. Na osnovu samo ovog broja je bilo nemoguće utvrditi na osnovu kojih optužbi i za koje ratne zločine su optuženici u pritvoru i za šta im je omogućeno da se brane sa slobode. U kontekstu pristupa presudama, sa Suda su nas obavijestili da su one dostupne na web stranici Suda. Čak nije odgovoreno ni koje presude sadrže optužbe za seksualizirano nasilje. Također, nekoliko presuda koje su prethodno bilo dostupne na web stranici Suda, kao na primjer Alić Šefik, slučaj No X-KR-06/294 prvostepena presuda od 11. aprila 2008., su bile uklonjene sa web stranice. Dakle, nemoguće je samo na osnovu presuda koje su dostupne na web stranici dobiti tačne i relevantne informacije. Također, na web stranici Suda se nalazi napomena koja kaže da „svi dokumenti postavljeni na web stranicu su informativnog karaktera, te se ne smatraju zvaničnim dokumentima Suda.” Dakle, čak i uputa Suda koja nas usmjerava na nepotpune i nezvanične podatke se može smatrati samo kao neusklađenost Suda sa *Zakonom o slobodi pristupa informacijama*. I na kraju, naš zahtjev za pristup optužnicama je bio potpuno izignoriran.

Što se tiče ostatka informacija, Sud je odbio naš zahtjev uz objašnjenje da nije u mogućnosti da nam da statističke podatke o svjedokinjama jer „ovi podaci, u kontekstu postupka, nisu relevantni i Sud ne čuva podatke u traženom obliku.” Međutim, ZOSPI daje pravo pristupu informaciji kojom raspolaže javna ustanova, što je ovdje bio slučaj. I dok možda traženi statistički podaci nisu relevantni u kontekstu postupka, definitivno su relevantni za analizu i evaluaciju rada Suda BiH, i u raspolaganju su Suda BiH. Također, u skladu sa Članom 22. *Zakona o ravnopravnosti spolova*, sve informacije i statistički podaci koji su prikupljeni, snimljeni i procesuirani u organima vlasti na svim nivoima, javnim ustanovama i

institucijama, javnim i privatnim korporacijama i drugim tijelima, moraju biti razvrstani po spolu i moraju biti integralni dio statističkih izvještaja i javno dostupni.³⁶ Tako, na primjer, Sud čuva podatke o broju svjedoka/inja, ali ovi podaci nisu razvrstani po spolu. Ukupan broj informacija o svjedocima/kinjama je bio dio godišnjih izvještaja o radu Suda BiH koji su prije bili dostupni na web stranici, ali se ni ova pozitivna praksa više ne primjenjuje, a čak su i prethodno objavljeni godišnji izvještaji povučeni sa stranice. Ovo je samo još jedan dokaz da Sud ne brine o žrtvama, budući da prikupljeni podaci prikupljeni od strane Suda uopće nemaju za cilj mogućnost evaluacije iskustava svjedočenja pred Sudom. A u tom slučaju se moramo zapitati šta su to podaci koji su relevantni u kontekstu postupka?

Međutim, nemar Suda prema svojim obavezama koje proizilaze iz ZOSPI-ja su beznačajne u odnosu na onaj Tužilaštva BiH. U julu 2012. godine, u skladu sa ZOSPI-jem, ACIPS je Tužilaštvu BiH, slično kao i Sudu, poslao zahtjev za pristup informacijama, tražeći rodno razvrstane informacije. Ali, i nakon nekoliko ponovljenih zahtjeva, od strane Tužilaštva smo nailazili samo na tišinu. Tek tokom finaliziranja ovog izvještaja, u novembru 2012., nakon skoro četiri mjeseca od slanja prvog zahtjeva Tužilaštvu, projektni tim je dobio odgovor. Na naš zahtjev da dobijemo uvid u optužnice, dobili smo odbijenicu koja prvenstvo daje zaštiti ličnih podataka nad javnim interesom: "Sadržaj optužnice je pravno određen i sadrži lične podatke optuženog, žrtve, svjedoka, i ostalih osoba koje su, na neki način, povezane sa dotičnim krivičnim djelom. Dalje, relevantni činjenični događaji, rezultati istrage i dokazni materijal, sadrže činjenice i informacije iz kojih je moguće odrediti identitet osobe, što se također smatra ličnim podacima." Tako, slijedeći ovu logiku, u slučaju Ratka Mladića koji je, između ostalog, optužen za genocid u Srebrenici, javnost ne treba znati niti njegovo ime, niti činjenice o tome kako je genocid počinjen ili imena žrtava, a sve u cilju zaštite ličnih podataka ratnog zločinca? A šta je sa slučajevima nestalih osoba i mogućnosti pronalaženja istine o njihovim sudbinama? Jer, kada se radi o zaštićenim svjedocima/kinjama, optužnice ionako ne smiju sadržavati njihova imena, nego inicijale ili pseudonime.

Kao dodatni razlog za odbijanje našeg zahtjeva za pristup optužnicama, Tužilaštvo se pozvalo na *Zakon o krivičnom postupku*, navodeći da „*Zakon o krivičnom*

postupku omogućava da Tužilaštvo podnese optužnicu Sudu ili sudiji/sutkinji za preliminarno saslušanje, a koji/a nakon što potvdi sve ili neke od tačaka optužnice, ga sam/a dostavi optuženom/oj i njegovom/nom advokatu/ici. Dakle, ZKP izričito određuje ko će primiti optužnicu. Dostavljajući optužnicu trećem licu, Tužilaštvo BiH bi djelovalo u suprotnosti sa ZKP-om i postupalo bi sa ličnim podacima koji se nalaze u optužnici na način koji nije svrsishodan za krivične postupke.“ Ovo je samo interpretacija ZKP-a koju je ponudilo Tužilaštvo BiH, bez referiranja na određeni član. I dok određuje ko mora primiti optužnicu, ZKP ne definira ko je ne bi trebao dobiti niti zabranjuje dostavljanje optužnice (nakon što je potvrđena) trećoj strani. Dalje, tumačenje ZKP-a koje je nama ponudilo Tužilaštvo oduzima pravo žrtava na pristup optužnici – ponovo ih svodeći na dokaze i ne tretirajući ih kao zastupljenu stranu u postupku.

Ono što je još interesantnije jeste da je taj isti *Zakon o krivičnom postupku* bio na snazi kada su sve optužnice bile objavljene i dostupne na web stranici Suda BiH. Dakle, pitanje je ako nisu tada prekršili ZKP, kako to da bi se sada radilo o kršenju? Također, nedostupnost optužnica (naročito onih iz završenih slučajeva) u potpunosti smanjuje transparentnost rada Tužilaštva BiH i onemogućava bilo kakvu analizu kvalitete rada ove institucije. U ovom kontekstu, moramo se zapitati da li Tužilaštvo štiti samo sebe, svoju nesposobnost i pokušava da prikrije svoje greške? I još jednom se moramo zapitati (budući da Tužilaštvo nije ispoštovalo javni interes u skladu sa ZOSPI-jem) zašto je zaštita ličnih podataka ratnog zločinca važnija od javnog interesa? I gdje je u svemu tome interes pravde?

Cjelokupna odbijenica ACIPS-ovom zahtjevu za pristup optužnicama se ne dotiče specifičnosti ratnih zločina. Zato se nameće logično pitanje da li bi ratne zločine trebalo procesuirati u posebnoj instituciji koja bi se bavila isključivo procesuiranjem ratnih zločina? Možda bi to bio jedini način da žrtve budu posmatrane kao relevantne usčence u postupcima.

U odnosu na naš zahtjev za rodno razvrstane statističke podatke Tužilaštvo je dostavilo poseban zaključak (ali opet gotovo četiri mjeseca nakon slanja zahtjeva) u kojem se kaže da nemaju pojedinačne izvještaje o takvim podacima. Isto kao i Sud BiH, Tužilaštvo je prekršilo Član 22. *Zakona o ravnopravnosti spolova BiH*. I na kraju ove analize, također treba naglasiti

da je, u pogledu vremenskog roka Tužilaštvo direktno prekršilo ZOSPI, što je izuzetno zabrinjavajuće budući da su instrukcije od Agencije za zaštitu ličnih podataka, koje nisu zakonski obavezujuće, bile ispoštovane, dok zakonske obaveze koje prističu iz ZOSPI-ja nisu bile ozbiljno shvaćene.

III-3. ISKLJUČENJE JAVNOSTI I STRUČNE JAVNOSTI

Za vrijeme jednogodišnjeg perioda koji je pokrio ovaj monitoring (23.05.2011. – 25.05.2012), svjedočile su 24 žene u 26 svjedočenja u kojima je pomenuto silovanje (dvije žene su svjedočile dva puta). Od toga, 15 svjedočenja je bilo zatvoreno za javnost, a devet otvoreno. Od tih devet otvorenih za javnost, šest svjedokinja je samo pomenulo da su bile silovane (ali od strane nekog drugog, ne optuženog) u toku svjedočenja o drugim zločinima optuženog. Prema tome, tih šest svjedočenja koja su bila otvorena za javnost se zapravo nisu ticala silovanja, jer nisu bila o silovanju. Ukupno 14 direktnih svjedočenja o silovanju je bilo zatvoreno za javnost, dok ih je samo troje bilo otvoreno. Ovo ukazuje da svjedočenje o silovanju predstavlja ozbiljnu problematiku.

Ustaljena praksa Suda da zatvori sva (u jednom slučaju) ili većinu svjedočenja o silovanju za javnost podiže nekoliko pitanja. Već je u izvještaju organizacije medica mondiale³⁷ primjećeno da je praksa zatvorenih sesija kada je riječ o silovanju jedno naročito komplikovano pitanje, budući da ta svjedočenja mogu služiti da zaštite interese kako svjedokinja tako i suda:

Nema sumnje, žene i djevojke imaju pravo da budu zaštićene od senzacionalističkih medija, kao i od, bilo znatiželjnog, bilo osvetoljubivog, ogovaranja. Njihov izbor o tome s kim su dotad razgovarale, a s kim ne, mora u svakom slučaju biti ispoštovan. Zato bi bilo pogrešno ukinuti posebne mjere zaštite. S druge strane, kako pokazuje konfuzija po tom pitanju, nije uvijek jasno do koje su mjere svjedokinje uključene u odluke o zaštitnim mjerama. Također, postoje primjeri sudskih vijeća koja nameću zatvorena saslušanja nasuprot volji svjedokinja ili njihovog prekidanja kada tokom svjedočenja spontano spomenu tematiku silovanja. Zaštita postaje stigmatizirajuća i smanjuje snagu žena kada one koje se odluče za zatvorene sesije kako bi se zaštitile, trebaju pokazati slabost. Kao što je spomenuto ranije, zatvorena saslušanja također znače da ta svjedočenja neće postati dijelom javnog i društvenog pamćenja. Suci/sutkinje mogu napisati presude na način da one skrivaju ne samo

identitet žena koje su pretrpjele zločin, nego i krivičnost samog čina i odgovornost optuženog, kao i princip ovog vrlo specifičnog oblika nasilja. Nažalost, neke presude sa Odjela za ratne zločine su djelomično napisane kao pornografski scenariji.³⁸

Dakle, s jedne strane postoji tendencija među svjedokinjama da svjedoče samo na ročištima zatvorenim za javnost iz brojnih razloga, i takvu njihovu odluku treba poštovati. S druge strane, nije uvijek jasno jesu li žene dovoljno obaviještene o tome šta zatvoreno ročište podrazumijeva i jesu li ih možda različiti akteri u sudskoj proceduri nagovorili na to. Zatvorena ročišta znače da priče o seksualiziranom nasilju nikada neće biti ispričane na način na koji su ga njegove žrtve doživjele, već su izložene interpretacijama sudija/sutkinja i tužilaca/teljica. Također, na zatvorenim ročištima nema nikoga ko bi pratio kako se vodi ispitivanje svjedokinja/preživjelih i da li su one izložene novim traumama, poniženju i retraumatizaciji.

Dalje, oslanjajući se na naše iskustvo praćenja suđenja, postoje brojni problemi sa kojima se žene susreću tokom svjedočenja. Na primjer, u septembru 2011. godine zaštićena svjedokinja Tužilaštva S3 svjedočila je na zatvorenoj sesiji nakon što je tužilac objasnio da je svjedokinja svoje iskustvo čuvala kao tajnu koju čak ni svojoj porodici nije ispričala iz straha i osjećaja krivice. Tužilac je također rekao da bi, u slučaju da njena porodica sazna šta joj se dogodilo, svjedokinja S3 imala problema. U ovim tužiočevim riječima možemo prepoznati glavne probleme sa kojima se osobe koje su preživjele silovanje suočavaju: stigmatizaciju i prešućivanje seksualiziranog nasilja, nedostatak podrške u porodici i/ili zajednici. Žena koja je preživjela zločin se okrivljuje, između ostalih stvari, za osramoćivanje časti porodice što rezultira dvostrukom viktimizacijom i daljim nošenjem sa stigmom i osjećajem krivice. Zločinac, na pervertiran način, ima koristi od svega toga, dok žrtva ispašta uslijed nedostatka moralne podrške, te time nema ni uspješnu i neophodnu psihosocijalnu rehabilitaciju. Jasna je potreba za zaštitom koju žrtve imaju, ali isto tako je uloga Tužilaštva da žrtvama objasni ulogu suđenja za ratne zločine u podizanju javne svijesti o pravoj prirodi silovanja kao ratnog zločina i zločina protiv čovječnosti. Takvim objašnjenjem, žrtve (a onda i javnost) bi shvatile da krivica ni najmanje nije na njima, već na zločincima, te da je njihova uloga u omogućavanju sudskog procesuiranja zločinaca. Također je važno da žrtve budu svjesne činjenice da traženjem da svjedoče zatvoreno za javnost

zapravo služe interesu zločinaca, budući da im zatvorena saslušanja omogućavaju da se manje sazna o njima. Na kraju, treba napomenuti da svjedoci/kinje imaju prava na zamućivanje slike lica i izmjenu glasa tokom saslušanja koja su otvorena za javnost, što im omogućava prigodnu zaštitu, dok se zločinci moraju suočiti sa javnošću.

O ovom problemu, koji je zapravo centralna tema ovog izvještaja, bit će detaljno diskutovano u IV poglavlju koje se bavi analizom konkretnih svjedočenja i suđenja. Pa ipak, zabrinutost povodom uticaja na dalju društvenu stigmatizaciju preživjelih, kao posljedicu zatvaranja za javnost svjedočenja i ispovijesti o silovanju, mora biti pomenuta ovdje. Kako mjere zaštite dostupne svjedocima/kinjama nisu dovoljne kako bi im se obezbijedila puna sigurnost, tako ni zatvaranje svjedočenja za javnost ne doprinosi poboljšanju njihove sigurnosti. Time je zapravo samo onemogućeno javnosti da čuje priče direktno od samih preživjelih. Mjere zaštite u vidu iskrivljene slike i glasa tokom svjedočenja iz druge prostorije te korištenje inicijala ili dodijeljenih pseudonima obezbjeđuju isti nivo zaštite svjedoka/kinja kao i svjedočenje zatvoreno za javnost.

Dodatno pitanje koje ovdje treba rasvijetliti jeste i činjenica da je opravdano isključenje javnosti sa dijela suđenja, kako je to opisano članom 235. *Zakona o krivičnom postupku BiH*, „ako je to u interesu državne sigurnosti ili ako je to potrebno radi čuvanja državne, vojne, službene ili važne poslovne tajne, čuvanja javnog reda, zaštite morala u demokratskom društvu, osobnog i intimnog života optuženog ili oštećenog, ili zaštite interesa maloljetnika ili svjedoka.”³⁹ Dakle, ne može se izbjeći zaključak, s obzirom na utvrđeni obrazac zatvaranja za javnost svjedočenja osoba koje su preživjele ratno seksualizirano nasilje, samopercepcije sudija/sutkinja kao čuvara morala u demokratskom društvu, koji imaju ulogu u odlučivanju o zatvaranju ovakvih suđenja. Sve ovo vodi ka tome da su priče svedene samo na određene dijelove nad kojima sudije/sutkinje imaju apsolutnu kontrolu. Tako, dakle, sudije/sutkinje, uz pretpostavku o njihovoj ulozi čuvara morala društva Bosne i Hercegovine, odlučuju koje priče i kako će se pričati.

Dalje, praksa zatvaranja suđenja u slučajevima zaštićenih svjedoka/inja ukazuje na jednu dodatnu problematiku, a to je da sudije/sutkinje, tužioci/teljice i odbrana u tom slučaju ne moraju u svakom trenutku paziti kako se ponašaju i šta govore, tj. da te zatvorene

sesije štite i njih od kritika. Nije rijedak slučaj da imena zaštićenih svjedoka/inja ili njihove lične podatke otkriju sami akteri sudskog procesa, slučajno, nesvjesno, ili nekad možda i namjerno. Zanimljivo je da je na jednom od suđenja koje je ACIPS-ov tim pratio, advokat odbrane pitao predsjedavajuće vijeća da li je u redu da javno obznani puno ime žene koju je, prema svjedočenju preminule svjedokinje koje je pročitao tužilac, optuženi silovao. On je dodao kako žena o kojoj je riječ “živi negdje u Americi i nije kontaktirana povodom ovog slučaja”. Ovo potencijalno pokazuje da Tužilaštvo nije zainteresirano da dokaže pomenuto silovanje niti je došlo do saznanja želi li ta žena da njen identitet bude otkriven.

Osim toga, ako govorimo o zatvorenim sesijama kao posebnoj mjeri zaštite, važno je istaknuti da je odbrana i dalje prisutna i da u većini slučajeva zna identitet svjedoka/inja. Odbrana i dalje ima prava na unakrsno ispitivanje svjedokinje-žrtve, što znači da one nisu pošteđene potencijalno stresnih situacija. S druge strane, kao što je već pomenuto, zatvorena ročišta znače da niko ne može motriti na to kako se prema svjedokinjama postupa i kako ih ispituje odbrana (ali isto tako i Tužilaštvo i sudsko vijeće) te da li se postavljaju zabranjena pitanja o seksualnoj historiji preživjele osobe ili pristanku kod seksualiziranog nasilja. Zatvorena ročišta jedino sprečavaju da neko slučajno ne otkrije identitet svjedoka/inje javnosti, ali to je greška koju također sudije/sutkinje i tužioci/teljice mogu napraviti (što se i dešava). Dakle, postavlja se pitanje ko koga štiti zatvorenim suđenjima?

I pored svega, kao što je već pomenuto u izvještaju organizacije medica mondiale, mnoga imena svjedokinja koje su svjedočile na zatvorenim sesijama su “procurila” u javnost. Kada su feministkinje iz međunarodne zajednice lobirale u MKSJ (a kasnije i u Međunarodnom krivičnom sudu) za mjere zaštite, to je bilo u svrhu kreiranja boljih uslova za žene koje svjedoče, u slučajevima da, na primjer, žena ne želi da se suoči sa zločincem, ili obezbjeđivanja prave sigurnosti za žene kasnije u njihovim zajednicama (bez obzira da li njenu sigurnost narušavaju optuženikovi prijatelji i rodbina, ili stigmatizacija u zajednici). Korištenje opcije zatvorenog ročišta nije predviđeno da bude tako učestalo kao što je to slučaj na Sudu BiH. U slučajevima svjedočenja o seksualiziranom nasilju, to se ispostavlja više kao praksa nego kao izuzetak, a tu praksu bi trebalo preispitati budući da samo doprinosi daljoj stigmatizaciji preživjelih žena. Ovako, njihove prave priče ostaju

sakrivene, a do javnosti dolaze samo kroz intepretaciju sudija/tkinja gdje su prevedene na pravni jezik i lišene ljudske patnje.

ANALIZA PRAĆENJA SUĐENJA

IV-1. UVOD

Od velike je važnosti pratiti pozitivne pomake, do kojih je došlo osnivanjem Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, jačanjem kapaciteta pravosudnog sistema na državnom nivou. Do sada je na Sudu BiH procesuirano oko 30 slučajeva sa optužnicama za ratno seksualizirano nasilje, dok je oko 150 žena koje su preživjele zličine svjedočilo na Sudu.⁴⁰ Očekuje se da će se broj ovih slučajeva povećati tokom narednih godina jer veliki broj osumnjičenih još uvijek nije uhapšen. Postoji i nada da će žrtve ratnog seksualiziranog nasilja biti ohrabrene presudama Suda kao i pristupom Suda prema žrtvama-svjedokinjama/cima.

Do sada se jedino studija organizacije medica mondiale⁴¹ iz 2009. godine bavila iskustvom žena koje su svjedočile pred Sudom BiH. Ova studija predstavlja prvi korak u otvaranju javne debate o rodnoj perspektivi suđenja za ratne zločine u BiH. Autorice studije preporučuju da se prikupljeni podaci sa suđenja za ratne zločine razvrstavaju prema spolu, kako bi se izgradila empirijska baza za analizu i dokaze vezane za pitanje rodne perspektive ratnih zločina. Ova preporuka se posebno odnosi na sakupljanje statistike klasificirane po spolu kada su u pitanju vrste optužbi za ratne zločine, broj svjedoka/inja, te vrste zaštitnih mjera koje se dodjeljuju osobama koje svjedoče tokom suđenja.

IV-2. IZAZOVI KOJI SU SE POJAVLJIVALI ZA GODINU DANA PRAĆENJA SUĐENJA

U ovom poglavlju detaljno ćemo predstaviti probleme i pitanja koji su se pojavljivali za godinu dana praćenja suđenja u slučajevima ratnog seksualiziranog nasilja na Sudu BiH. Neki od problema su direktno onemogućavali rad posmatračkog tima, a neki indirektno. Također, istaći ćemo i neka pitanja koja nisu u direktnoj vezi sa osnovnim ciljem našeg projekta, ali koja, zajedno, utiču na čitav kontekst u kojima žene svjedoče, te su, stoga, problematična iz aspekta rodno osviještenih promišljanja. Osim toga, u ovom dijelu ćemo predstaviti i probleme sa kojima se susretao posmatrački tim u toku praćenja suđenja i koji su ponekad sasvim direktno sprečavali realizaciju projekta. Iako neki od identificiranih problema možda neće izgledati kao da imaju direktne veze sa rodnim aspektima procesuiranja ratnih zločina, smatramo da samo holistički pristup adekvatno može riješiti i preispitati rodnu dimenziju institucija poput Suda i Tužilaštva BiH.

Mapiranje problema:

1. Ograničen broj odgovora na molbe za prisustvovanje suđenjima zatvorenim za javnost.
2. Svjedočenje osoba koje su preživjele silovanje.
3. Odnos odbrane optuženog prema izrazito traumatiziranim svjedokinjama.
4. Sigurnost zaštićenih svjedokinja.
5. Pitanje dodatnog javljanja svjedoka/inja nakon početka suđenja.
6. Nedostatak statistike vezane za svjedoke/inje.
7. Važnost upotrebe rodno osjetljivog jezika.
8. Propuštene prilike, tokom svjedočenja, da se bolje ispituju situacije u kojima ima naznaka da se desilo seksualno zlostavljanje.

9. Nelagoda tokom svjedočenja o seksualnom zlostavljanju.
10. Nedostatak empatije.
11. Nekoliko činjenica o osobama koje su preživjele silovanje, iz svjedočenja sudskih vještaka i vještakinja.

Objašnjenja problema:

1. Ograničen broj odgovora na molbe za prisustvovanje suđenjima zatvorenim za javnost

Kako je već navedeno u dijelu I-2, projektni tim je uputio 14 molbi za prisustvovanje suđenjima zatvorenim za javnost, u slučajevima zaštićenih svjedoka/inja. Od ovih 14 molbi, ACIPS je dobio 6 odgovora: 3 odobrenja da predstavnici/e ACIPS-a mogu prisustvovati otvorenim i zatvorenim suđenjima, te 2 odgovora da se neposredno pred suđenje zatvoreno za javnost treba obratiti sudskom vijeću i tražiti dozvolu za prisustvovanje suđenju. U jednom slučaju molba je bila odbijena, a na 8 molbi nismo dobili nikakav odgovor. I na kraju, dvije dobijene dozvole, odobrene u junu 2011. su kasnije povučene.

Kao dopuna onoga o čemu smo već pisali u dijelu I-2, čitavo iskustvo komunikacije sa Sudom BiH ostavilo je utisak da se istraživanja koja rade lokalni istraživački timovi ne doživljavaju relevantnim. Ovakav zaključak se nameće kada se uzme u obzir ranije iskustvo sa Sudom BiH kada je međunarodna organizacija vodila istraživanje sa međunarodnim istraživačicama, i kada je Sud pokazao više razumijevanja za predstavnice međunarodne zajednice, nego što je to bilo slučaj kada su lokalna organizacija i istraživači/ce preuzeli/e istraživanje. Međutim, isto tako se vrijeme našeg istraživanja „poklopilo“ sa trenutkom smanjenja transparentnosti Suda. Ipak, stekli smo utisak da rodno osjetljivo praćenje suđenja nije naišlo na odobravanje Suda, niti da je Sud naš rad mstrao ozbiljnim. Na naše molbe je rijetko odgovarano, nismo dobili niti jedno dopuštenje da prisustvujemo suđenjima zatvorenim za javnost, iako smo detaljno svaki put objašnjavali svrhu našeg praćenja suđenja, kao i pravila koja ćemo poštovati, a bili smo otvoreni i za svaki vid obaveze koje bi nam Sud BiH nametnuo kao uslov za dobivanje mogućnosti da pratimo zatvorena suđenja.

2. Svjedočenje osoba koje su preživjele silovanje

Za dvanaest mjeseci praćenja suđenja (od 23.05.2011. do 25.05.2012. godine) 24 žene su svjedočile na 26 ročišta vezano za silovanje u ratu. Čitav IV dio izvještaja je posvećen ovom problemu, a ukratko bi se moglo svesti na:

- 15 žena koje su preživjele ratno silovanje svjedočilo je o silovanju na ročištima zatvorenim za javnost.
- 6 žena žrtava silovanja u ratu (ali koje nije optuženi silovao, već neki drugi muškarac) samo su spomenule da su bile silovane.
- 3 žene žrtve silovanja u ratu svjedočile su o silovanju na ročištima otvorenim za javnost.

Posmatrački tim nije mogao da prisustvuje zatvorenim ročištima, budući da su na zahtjev svjedokinja, kako je to svaki put rečeno, suđenja bila zatvorena za javnost, a posmatrački tim nije imao pristanak sudskog vijeća da prisustvuje takvim suđenjima. Međutim, iznenađuje činjenica da je samo 18 žena za godinu dana svjedočilo o preživljenom silovanju u četiri slučaja, budući da se trenutno u (oko) 10 slučajeva spominje ratni zločin silovanja. Ova četiri slučaja su sljedeća: u slučaju Vlahović osam žena je svjedočilo na sesijama zatvorenim za javnost, a dvije na otvorenim. U slučaju Gazdić pet žena je svjedočilo na sesijama zatvorenim za javnost, a jedna na otvorenoj. U slučaju Barićanin jedna žena je svjedočila dva puta na sesijama zatvorenim za javnost, isto kao i u slučaju Bašić – jedna žena dva puta na dvije zatvorene sesije.

Možda ovako mali broj svjedočenja žrtava silovanja odražava nespremnost žena da svjedoče zbog različitih razloga uključujući društvenu stigmu, nedostatak adekvatne podrške, te razdvajanja postupka za „naknadu štete“ – oštećene strane u krivičnim predmetima za ratne zločine se šalju na građanske parnice ukoliko se odluče da podnesu zahtjev za nadoknadu štete. Također, odgovor možda leži i u činjenici da svjedokinje moraju da odgovaraju i na direktna pitanja samih optuženih, što je nezamislivo i višestruko teška okolnost ukoliko je optuženi zaista silovao svjedokinju. Sve ovo može odražavati i nespremnost tužilaca/teljica za dublje istraživanje ratnih silovanja, budući da je ono jedan od najvećih izazova u procesuiranju. Kao što je navedeno u izvještaju medica

mondiale, dva su glavna izazova sa kojima se suočavaju sudije/sutkinje i tužioci/teljice kada su u pitanju slučajevi ratnog silovanja – interakcija sa svjedokinjama silovanja vezana za njihovu traumu (komunikacija sa svjedokinjama, njihova priprema za saradnju, uspostavljanje odnosa povjerenja sa svjedokinjama) i problem materijalnih dokaza u slučajevima ratnog silovanja.⁴²

3. Odnos odbrane optuženog prema izrazito traumatiziranim svjedokinjama

Ovdje navodimo rodno problematične primjere, kada je u pitanju odnos odbrane optuženih prema osobama koje svjedoče, sa nekoliko ročišta. Na jednom od ročišta u slučaju Vlahović, odnos odbrane prema izuzetno traumatiziranoj osobi bio je arogantan, na momente sarkastičan i sveukupno bezosjećajan. Sudsko vijeće nije reagovalo sve dok svjedokinja nije postala vidno potresena i zgrožena pitanjima odbrane. Generalno govoreći, tokom rada na projektu uvidjeli smo da je agresivnost odbrane važan problem. Žrtve teškog seksualnog zločina, koje su se osnažile da svjedoče pred Sudom o svojim traumama, bivaju izložene neosjetljivom ispitivanju od strane odbrane. Sa jedne strane sarkazam, a sa druge zaštitnički stav jesu osnovni obrasci ponašanja odbrane, odnosno tužilaca/teljica. Otvoreno provokativna pitanja ili krute, neosjetljive primjedbe pravilo su prije nego izuzetak tokom saslušavanja svjedokinja i svjedoka.

Ovdje moramo istaći da su *Krivični zakon BiH* i *Zakon o krivičnom postupku BiH*, koji su usvojeni 2003. godine, uveli nekoliko novih institucija i procedura u kaznenom sistemu BiH. Kako je Međunarodni centar za tranzicijsku pravdu (ICTJ) napomenuo važne inovacije su uvođenje mješovitog krivičnog postupka u sistemu koji je koristio akuzatorni postupak i uvođenje sporazuma o priznanju krivice.⁴³ Osim promjena u ovlaštenjima za provođenje istrage koja je sa sudijama/sutkinjama premještena na policiju i tužioce/teljice, sudski postupci se provode na mješoviti način gdje umjesto sudije/sutkinje koji je ranije ispitivao svjedoka to sada rade tužilac/teljica i branilac/teljica koji/e su zaduženi/e za predstavljanje dokaza kako bi potkrijepili svoje tvrdnje.⁴⁴

Kako god, članovi 261. i 262. *Zakona o krivičnom postupku BiH* omogućavaju sudijama/sutkinjama da preuzmu aktivnu ulogu u ispitivanju. Nadalje, kada su u pitanju zaštićeni/e svjedoci/kinje (od kojih je većina

žena, kako će se pokazati kasnije u analizi), sudije/tkinje i predsjednici/e vijeća su dobili još i veću ulogu članom 8. *Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka*, prema kome mogu kontrolisati način ispitivanja svjedoka/inja (kako bi ih zaštitili od uznemiravanja i zbunjivanja) i čak im je dozvoljeno, uz saglasnost odbrane i tužioca da “saslušaju ugroženog svjedoka tako što će mu direktno postavljati pitanja u ime stranaka i branitelja”.⁴⁵

Ipak, sudije/sutkinje ne koriste ovu mogućnost često, a posebno ne kada su u pitanju slučajevi u kojima postoje optužnice za seksualizirano nasilje. Odgovor za ovo se može možda pronaći u nedovoljnom iskustvu s ovakvim sistemom ispitivanja, ali to nije opravdanje. Prilikom procesuiranja 11*bis* slučajeva Stanković i Janković, OSCE-ovi posmatrači su zapazili da u ovim slučajevima sudije/sutkinje nisu intervenisali/e niti aktivno učestvovali/e kada je pri ispitivanju nekim svjedokinjama bilo postavljeno pitanje da li su bile nevine/djevice prije nego što su bile silovane. Nakon prigovora od strane OSCE-a bilo je izvjesnih poboljšanja u tom pogledu.

Srećom, jedna članica Sudskog vijeća u slučaju Vlahović, svaki put je postavljala svrhovita pitanja, odnosila se prema svjedokinjama i svjedocima osjetljivo, imajući u vidu njihovo traumatično iskustvo i ostajala je ozbiljna tokom čitavog procesa. Na primjer, svaki put bi prekidala odbranu kada bi ponavljali pitanje za koje je svjedokinja već rekla da ne zna odgovor, prekidala svaku i najmanju najavu provokacije svjedoka/inje od strane odbrane i ukoliko svjedok/inja ne bi razumio/razumjela pitanje, sutkinja bi strpljivo dodatno objašnjavala, itd. Sa druge strane, na jednom ročištu bilo je pokušaja da se napravi “opuštenija” i manje sumorna atmosfera u sudnici – predsjedavajući Sudskim vijećem se povremeno smješkao dok je razgovarao sa odbranom optuženog. Suština je da je čitava ta situacija izgledala neprofesionalno i neosjetljivo u odnosu na svjedokinju, koja je govorila o događajima koji su bili izrazito traumatični i ozbiljni.

U slučaju Albine Terzić, za vrijeme unakrsnog ispitivanja, odbrana je, referirajući se na ženu sa teškim mentalnim oboljenjem koja je bila žrtva seksualnog zlostavljanja u logoru, koristila frazu „objekt silovanja” koja je izuzetno politički i etički nekorektna i rodno neosjetljiva. Iako žena o kojoj je riječ nije bila prisutna u sudnici, ova sintagma se ne bi smijela koristiti, budući da oslikava nepoštovanje prema ženi koja je preživjela ratno silovanje.

Sudije bi trebalo da opomenu odbranu kada koristi ovu frazu.

Predsjedavajući Sudskim vijećem, u ovom slučaju, bio je za vrijeme svakog svjedočenja gdje bi svjedok davao nekoherentne odgovore zbog poteškoća u razumijevanju pitanja odbrane, maksimalno strpljiv i pun razumijevanja za svjedoke/inje. Također, uzimao je svjedoke u zaštitu svaki put kada je odbrana postajala napadna (na primjer, kad je odbrana drugi put agresivno insistirala da svjedok sasvim precizno odredi vrijeme traumatičnog događaja, predsjedavajući Sudskim vijećem je prekinuo odbranu i tražio da pređu na drugo pitanje). Ovakav odnos je dobar primjer kako se na Sudu treba ophoditi prema svjedokinjama i svjedocima koje/i su preživjele/i ratno seksualizirano nasilje .

U slučaju Gazdić, odbrana je imala izuzetno napadan stav tokom ispitivanja svjedokinja koje, iako nisu bile silovane od strane optuženog, nego su svjedočile o silovanjima za koja znaju da je optuženi počinio, ipak jesu žrtve silovanja, kako su same rekle, i prema njima se mora odnositi uz svu pažnju prema njihovim ratnim traumama. Uprkos tome, branilac je, ponekad, bio verbalno agresivan, uz neprikladan govor tijela, tokom unakrsnog ispitivanja svjedokinja. U jednom trenutku je rekao da svjedokinju poznaje privatno, što osim što nije bilo relevantno za ispitivanje, nije bilo ni prikladno u datoj situaciji. Predsjedavajuća Sudskim vijećem je ovdje prekinula branioca, i morala nekoliko puta da ga prekida, tokom ispitivanja, kako bi spriječila dalje verbalno maltretiranje svjedokinje. Svjedokinju je vidno uznemirilo agresivno ispitivanje branioca. Ovo unakrsno ispitivanje je bilo primjer za neosjećajan pristup osobama koje su preživjele ratno seksualizirano nasilje . Iako je predsjedavajuća Sudskim vijećem, na sreću, često prekidala branioca, ovo svjedočenje jeste bilo ono koje je ponovo pokrenulo traumatični proces u svjedokinji. Dakle, potencijalno, kodeks ponašanja bi trebao biti uveden prije rasprave.

Ispitivanje o pojedinostima kao što su detaljan opis oružja koje je optuženi nosio, ili o vrsti njegove obuće, kao i traženje precizne boje njegove kose, od prije 20 godina, ako se imaju na umu traumatične okolnosti u kojima se svjedokinja tada nalazila, zaista se čine suvišnim za dokazni postupak, a jesu okidači za ponovljenu traumu. Naravno, ovakva pitanja odbrana koristi kako bi zbunila svjedoke/inje i potkopala njihov kredibilitet (posebno u

slučajevima koji su podignuti na osnovu svjedočenja), ali u procesu ocjene dokaza i vjerodostojnosti svjedoka/inja to se ne bi trebalo uzimati u obzir (ili bi makar vremenska distanca i traumatične okolnosti također trebale igrati značajnu ulogu u procjenama vjerodostojnosti svjedočenja). Samo tako će pritisak dokazivanja biti skinut sa svjedoka/inja i stavljen na odbranu, koja umjesto dokazivanja da svjedok/inja laže, treba da fokusira svoje dokazivanje na to da li je optuženi nevin. Generalno, u slučajevima silovanja, teret dokazivanja je stavljen na preživjele što nikako ne bi trebao biti slučaj.

Također, odbrana je više puta problematizovala istinitost i motive svjedočenja o silovanju koje je silovana žena dala prvo Udruženju "Žene-žrtve rata" kroz ispitivanje, i insinucije, o tome da li prima penziju kao žrtva silovanja i zašto nije izjavu dala u policiji nego u Udruženju, stavljajući tako, sa jedne strane, svjedokinju u poziciju da se brani i opravdava svoje motive za traženje psihosocijalne pomoći od spomenutog udruženja, i, sa druge strane, propitujući njenu volju da svjedoči na sudu.

Budući da je bosanskohercegovačko društvo krajnje patrijarhalno, ovakvo ispitivanje motiva zaista je pretjerano. Žene koje su imale priliku ostvariti priznavanje statusa civilne žrtve rata kroz neku drugu kategoriju (npr. logoraši), u većini slučajeva su se opredijelile za takav status kako ih se ne bi označilo žrtvama ratnog silovanja (jer im ova kategorija u Bosni i Hercegovini, nažalost, ne osigurava dostojanstvo). Nadalje, ovakvim ispitivanjem motiva žena, odbrana zapravo propituje pravne odredbe koje se odnose na priznavanje statusa žrtava ratnog silovanja. Iako ove odredbe zasigurno treba unaprijediti kako bi što bolje odgovorile osjetljivim potrebama preživjelih osoba seksualiziranog nasilja u ratu, propitivanje motiva žena (koje, da bi dobile odštetu temeljem priznatog statusa civilne žrtve rata, moraju proći kroz dug, kompliciran, zahtjevan pa čak i nanovo traumatizirajući postupak), u cilju vrlo zahtjevnog priznavanja minimalnih prava koja im pripadaju, krajnje je neetički čin. U situacijama kada trebamo razgovarati ne samo o osiguravanju valjane provedbe mehanizama reparacije, već i o traženju načina da se osiguraju mehanizmi restorativne pravde za preživjele ratnog seksualiziranog nasilja, veoma je opasno dopustiti osporavanje već zajamčenih prava. Konačno, pitanje kome se žena prvo povjerila o svom iskustvu ratnog silovanja potpuno je irelevantno za ovaj slučaj. Kao što ćemo pomenuti u tekstu kasnije (u tački

11. ispod), bosanskohercegovačko društvo se ne razlikuje od drugih kada je u pitanju pojava zvana "zavjera šutnje". Većina žena nikada nikome ne ispriča svoje iskustvo ratnog silovanja, a kada, i ako, se odluče govoriti o tome, policija nije neophodno prva institucija kojoj će se obratiti (ako je ikako). Sasvim je logično da će se obratiti onim institucijama za koje vjeruju da su više senzibilizirane i suosjećajne spram njihovog traumatičnog iskustva, a policija nije, kako se čini, najsuosjećajnija institucija glede traumatskih i rodnih pitanja.

4. Sigurnost zaštićenih svjedokinja

Na suđenju u slučaju Baričanin pojavio se konkretan problem sigurnosti zaštićene svjedokinje koja je preživjela silovanje, a koji svakako treba da bude predstavljen u ovom izvještaju. Sve zaštitne mjere su bile uključene, tako da je svjedokinja mogla svjedočiti bez straha od eventualne osvete ili straha za svoju sigurnost. Zaštićena svjedokinja S2⁴⁶ je rekla svom psihijatru, koji je u ulozi vještaka također svjedočio u ovom slučaju i koji je i prenio njene riječi Sudskom vijeću, da su je neke osobe uznemiravale pošto se njeno ime pojavilo na nekoj internetskoj stranici poslije njenog svjedočenja u maju 2011. godine u vezi sa silovanjem u slučaju Baričanin. Psihijatar je ovo samoinicijativno spomenuo za vrijeme svog svjedočenja u avgustu 2011. Na upit predsjedavajuće Sudskim vijećem gdje se tačno pojavilo njeno ime na internetu, psihijatar nije znao da odgovori, tako da je čitava priča o otkrivanju identiteta zaštićene svjedokinje ovdje i završena, umjesto da se pokrenuo postupak otkrivanja nepoštivanja pravila o mjerama zaštite za svjedoke/inje. Nejasno je zašto se nisu istražili navodi psihijatra, budući da on nije mogao da odredi internetsku stranicu na kojoj su se pojavili podaci o svjedokinji. Ovaj konkretni slučaj pokazuje da se mjerama zaštite ne prilazi suštinski, već da su pitanje formalnosti.

Branilac u slučaju Baričanin je tražio od Sudskog vijeća da dozvoli njemu i optuženom da unakrsno ispituju zaštićenu svjedokinju S2 još jednom, iako je S2 već ranije svjedočila (u maj 2011). Razlog za ponovno pozivanje S2 na Sud je bio taj što je branilac, kao treći po redu branilac u ovom slučaju, vjerovao da njegovi prethodnici nisu dobro unakrsno ispitali svjedokinju S2. Nejasan je razlog zbog čega ranija odbrana optuženog nije ispitala svjedokinju kada je za to imala priliku. Kada

je predsjedavajuća Sudskim vijećem rekla da bi ponovno svjedočenje moglo biti veoma traumatično iskustvo za S2, branilac je objasnio da optuženi ima „blagu prednost“ pred svjedokinjom/žrtvom pozivajući se na *Zakon o krivičnom postupku BiH*. Također, dodao je da vjeruje da ponovno svjedočenje neće biti traumatično iskustvo za svjedokinju S2, dok je tužilac tvrdio da će ponovno svjedočenje biti izuzetno traumatično, budući da je njeno psihološko stanje veoma teško, što je već bio potvrdio i njen psihijatar. Sudsko vijeće je odlučilo da S2 opet bude pozvana da svjedoči, kao svjedokinja odbrane ovaj put, što se i dogodilo krajem oktobra 2011. kada je njeno svjedočenje opet bilo zatvoreno za javnost.

Ovo je prilično problematično i to iz nekoliko razloga. Prvo, učvršćuje praksu prema kojoj odbrana može da manipuliše i uznemirava zaštićene svjedoke/inje. Drugo, interpretiranje ZKP BiH na način da on daje „malu prednost“ optuženom u odnosu na preživjelu svjedokinju jeste više nego upitno, budući da su suđenja za ratne zločine, pored ostalog, viđena i kao procesi koji mogu donijeti, pa makar i minimalni, osjećaj pravde preživjelim. Davanjem prednosti bilo kome ko je optužen za ratne zločine, na kraju, jeste i licemjerno. Treće, činjenica jeste da je svjedočenje traumatičan doživljaj za svjedoka/inju, bez obzira šta o tome misli odbrana, i prisiljavati zaštićenu svjedokinju (kojoj su pored ostalih razloga, mjere zaštite dodijeljene i zbog psihičke ranjivosti) da ponovo prolazi proces re-traumatizacije samo zato da bi odbrana ispravila svoje greške, jer nije radila svoj posao kako treba, zaista jeste nedopustivo i nije u interesu pravde, koja mora biti osnovna vrijednost svake pravosudne institucije.

Navodimo još jedan primjer kršenja pravila o zaštiti svjedokinja. Na jednom od ročišta, u slučaju Gazdić, rečeno je kako se zove film, za koji je bilo najavljeno da će biti prikazan na narednom ročištu, i rečeno je da se jedna od zaštićenih svjedokinja pojavljuje pod punim imenom i prezimenom u filmu u kojem opisuje svoje traume od silovanja koje je preživjela od strane optuženog, u ovom slučaju. Film se zasigurno može naći ili na internetu, ili na drugi način, tako da je ovim činom otkriven identitet zaštićene svjedokinje. Zatvaranje za javnost ženinog svjedočenja, i prikazivanja ovog filma jeste puko poštivanje procedure, koja zapravo suštinski ne štiti identitet svjedokinje. Ponavljamo, razumijevanje svrhe zaštitnih mjera kao i njihovo provođenje od strane sudija/sutkinja i tužilaca/teljica dovedeno je u pitanje. Sve ovo

naglašava potrebu da se preispitaju primjene zaštitnih mjera i načini njihove provedbe.

5. Pitanje dodatnog javljanja svjedoka/inja nakon početka suđenja

Na suđenju Bogdanović Veliboru, na ročištu na kojem su se materijalni dokazi Tužilaštva završavali, tužiteljica je rekla da joj se još pet svjedokinja javilo nedavno sa tvrdnjom da su preživjele „slične“ radnje od optuženog kao one za koje mu se sudi (a sudi mu se za maltretiranje i silovanje). Prijedlog tužiteljice da se i ove osobe pozovu da svjedoče Sudsko vijeće je odbilo sa obrazloženjem da je trebalo da se jave ranije i da je sada dokazni postupak završen. Tužiteljica je objasnila da su osobe koje su joj se javile iz novina saznale za suđenje Bogdanoviću i da su se zato kasno javile. Prijedlog je definitivno odbijen.

Ovdje još jednom, kao i u slučaju sklanjanja optužnica sa web stranice Suda, želimo naglasiti važnost i značaj suđenja za ratne zločine u odnosu na „obične“ kaznene postupke. Kada se dogodi opisana situacija, sudsko vijeće može blaže/slobodnije interpretirati ZKP BiH (članovi 275-277. to omogućuju) i dopustiti da budu saslušane osobe koje su se naknadno javile da svjedoče. Ovako nešto ni na koji način ne oduzima pravo optuženom na pravedno suđenje, jer odbrana uvijek može dobiti dodatno vrijeme za pripremu. Sam prostor sudnice, kada su u pitanju suđenja za ratne zločine, predstavlja važno mjesto gdje preživjeli/e mogu ispričati svoje priče, a ovih nekoliko žena je svakako imalo šta da ispriča, budući da su se same javile. Također, odgovornost Tužilaštva da u potpunosti istraži slučaj, prije nego što suđenje otpočne, ne smije se zanemariti. Ovaj primjer može postaviti pitanje učinkovitosti Tužilaštva, te zašto sve dostupne informacije o počinjenom zločinu nisu prikupljene prije nego što je optužnica podignuta. Ipak, moguće je da je Tužilaštvo bilo spriječeno da dođe do svih informacija, tj. priča žrtava, upravo iz istih razloga koje sprečavaju žene da svjedoče – društvena stigma, osjećaj sramote, i slično.

Međutim, sa druge strane, obzirom da su ova suđenja vezana za ratne zločine, koje obično čine brojni individualni i masovni zločini, ne može se prihvatiti činjenica da Tužilaštvo ne može uvijek dobiti sve relevantne informacije. U ovom konkretnom slučaju, mediji su bili ti

koji su motivisali potencijalne svjedokinje da kontaktiraju Tužilaštvo. S obzirom na to da ne postoji odjel u okviru Suda ili Tužilaštva koji bi mogao uspostaviti dinamičnu saradnju sa različitim nevladinim organizacijama koje se bave pitanjima žrtava rata, kao i saradnju sa medijima, kako bi se pomoglo prikupljanju relevantnih dokaza i informacija, postoji dovoljno prostora da se zaključi da preživjele osobe i potencijalne svjedokinje u ovom konkretnom slučaju nisu ni znale da uopšte i postoji istraga o ovom optuženom. Također, ovaj primjer pokazuje i to da povjerenje u institucije koje su uključene u istragu i procesuiranje ratnih zločina u Bosni i Hercegovini nije uspostavljeno, ili da ljudi jednostavno nisu znali koga da kontaktiraju kako bi se prijavili da svjedoče o ratnim zločinima. Odbijanje ovih svjedokinja i njihovih priča, samo zbog pogrešnog momenta u kojem su se javile, jednako je onemogućavanju učestvovanja u dostizanju pravde.

Imajući u vidu ranije navedene svrhe suđenja za ratne zločine, koje su mnogo šire od samog kažnjavanja ratnih zločinaca (iako je kažnjavanje, naravno, osnovni cilj), smatramo da je od najveće važnosti da sudsko vijeće bude otvorenije za nova i, eventualno, važna svjedočenja i nakon što suđenje otpočne, pa čak i nakon završetka izvođenja dokaznog postupka. Ovo je važno kako bi suđenja za ratne zločine razvila što učinkovitije mehanizme za suočavanje s prošlošću, u društvu u kojem su još uvijek prisutne ratne traume. Također, blažim pristupom pravilu za prikupljanje dokaza, daje se više vremena svjedocima/kinjama koji/e oklijevaju da odluče da li mogu podijeliti svoja traumatična iskustva ili ne, prije završnih riječi, tj. kraja suđenja, a sam postupak procesuiranja ratnih zločina postaje, na ovaj način, kvalitetniji.

6. Nedostatak statistike vezane za svjedoke/inje

Iako je veliki broj muškaraca i žena svjedočilo na Sudu BiH o seksualnom nasilju koje je nad njima izvršeno, ne postoji nikakva statistika o tome. Ne zna se tačan broj svjedočenja, ne zna se koliko je žena, a koliko muškaraca svjedočilo, ne zna se koliki je broj svjedoka/inja bio zaštićen, kojim mjerama, itd. Zbog nedostatka ovih podataka, nemoguće je napraviti rodne analize koje bi u fokusu imale svjedoke/inje. Naravno, nedostatak statistike zasnovane na spolu otvara i druge, kompleksne, probleme, kojima je zajedničko to što je nemoguće baviti

se njima bez statističkih podataka i analizirati ih iz rodne perspektive. Čitav IV dio izvještaja je posvećen ovom problemu.

7. Važnost upotrebe rodno osjetljivog jezika

Kroz nekoliko primjera pokazat ćemo važnost upotrebe rodno osjetljivog jezika na Sudu BiH.

Iako se može učiniti kao nepotrebna opaska o rodno nesenzibilnom tekstu zakletve koju svjedoci i svjedokinje čitaju, nije zanemariva, budući da je jezik kompleksna struktura, iz koje potiče i mišljenje. Kada žena pročita tekst zakletve u kojem stoji da će „... o svemu što budem pitan...” odgovarati istinito, ona se ne mora (na svjesnom ili nesvjesnom planu) povezati sa tom izjavom, jer se ne odnosi na njen spol. Sa druge strane, može osjećati i nelagodu prilikom identifikacije sa muškim spolom, zbog trauma koje nosi. Ovo je široka tema, i obrazloženje bi trebalo da bude detaljnije, ali bilo bi poželjno napisati tu jednu rečenicu zakletve u dvije varijante, jednu za svjedokinje („... o svemu što budem pitana...”), drugu za svjedoke („... o svemu što budem pitan...”), kako bi se i na taj način pokazalo poštovanje prema osobi koja dolazi da svjedoči. Također, od institucije Suda se očekuje da poštuje *Zakon o ravnopravnosti spolova* (prečišćena verzija iz 2009. godine; član 9, tačka e) u kojoj se eksplicitno zabranjuje diskriminacija u jeziku: „diskriminacija u jeziku postoji kada se koristi isključivo jedan gramatički rod kao generički pojam”.

Upotreba rodno osjetljivog jezika doprinosi jasnosti i preciznosti, i upravo su zbog nepoštivanja ovog načela u jeziku najave tužioca (slučajevi Gazdić i Vlahović, posebno) o svjedocima bile nejasne i zbunjujuće u pogledu spola osobe koja treba da svjedoči. Tužilac Tužilaštva BiH zatražio je isključenje javnosti zbog traume koju je *svjedok F* preživio: “Svjedok će govoriti o silovanjima koja je lično doživio kako on, tako i njegov najbliži srodnik koji je u to doba bio maloljetan.” Upotreba imenica i zamjenica u muškom glagolskom obliku kada se govori o dvije žene koje su preživjele zločin silovanja neadekvatna je i zbunjujuća. Nejasno je zbog čega se na Sudu koristi uglavnom neprecizan rodno neosjetljiv jezik kada je u duhu prava upravo načelo jasnosti, nedvosmislenosti i tačnosti.

Diskurs koji ponekad koristi odbrana kada govori o svojim branjenicima (optuženima) također je

nesenzitivan, ali iz drugog ugla. Navodimo primjer gdje je branilac, govoreći o svom klijentu, optuženog nazivao izrazima od „gospodin”, preko „ovaj nesretni čovjek”, do „ti mali, jadni, nesretni ljudi”. Svaki od ovih izraza je uvredljiv za osobe koje su preživjele zločine za koje se optuženi tereti, ali i za javnost uopšte. Etička dimenzija ovakvih diskursnih reprezentacija optuženog neće biti dalje razrađena u ovom izvještaju, jer prevazilazi njegove osnovne teme.

8. Propuštene prilike, tokom svjedočenja, da se bolje ispituju situacije u kojima ima naznaka da se desilo seksualno zlostavljanje⁴⁷

U slučaju koji se vodi protiv Veselina Vlahovića, tokom jednog od ročišta u septembru 2011. godine, na kojem je svjedočio zaštićeni svjedok Tužilaštva S14, ni tužilac ni sudija nisu iskoristili priliku da postave pitanja kada je svjedok nagovijestio u svom iskazu da je u kasarni, gdje je bio zatočen sa svojom suprugom, dolazilo do seksualiziranog nasilja. Ovdje je važno napomenuti da se dokazi koji se prikupe prilikom istrage koriste za podizanje optužnica protiv osumnjičenih, a tužilaštvo i odbrana imaju glavnu odgovornost za dostavljanje dokaza sudu. Uz to, pored tužilaštva i odbrane, same sudije/tkinje mogu ispitivati svjedoke/inje i tražiti dodatne dokaze.

Važno je da sudije/tkinje uvažavaju činjenicu da, iako sud ne kontroliše istragu slučajeva ratnih zločina, oni/e mogu postavljati pitanja u sudnici i time omogućiti podršku u otkrivanju dokaza koji će pomoći u presudi, ili potencijalno pokrenuti novu optužnicu na osnovu tih novih dokaza. Akademski svijet odaje veliko priznanje sutkinji Pillay koja je pokazala iskreni interes za svjedočenja svjedokinja u *slučaju Akayesu* što je rezultiralo izmjenom optužnice⁴⁸ po pitanju optužbi za seksualizirano nasilje,⁴⁹ te stoga neaktivnost sudija/tkinja predstavlja opasnost da ne dođe do podizanja optužnica za seksualizirano nasilje, tj. da nasilje koje se dogodilo prođe nekažnjeno.

U slučaju Vlahović, međutim, čini se da je prilika za takvo što propuštena. U jednom trenutku zaštićeni svjedok S14 govori: “Bilo je svega, udaranja, maltretiranja, teškog rada, svega.... i stvari koje čovjek ne može ni izgovoriti”. Umjesto da iskoristi priliku da ukaže svjedoku na važnost informisanja suda o svemu čemu je prisustvovao, zbog mogućeg značaja za istragu, i postavi dalja pitanja koja će svjedoka usmjeriti u tom pravcu, tužilac nije postavio

nijedno dodatno pitanje, kao ni Sudsko vijeće. Moguće je da je tužioca u postavljanju daljih pitanja na tu temu spriječilo to što bi svjedoku moglo biti previše neprijatno da govori o onome što je vidio.

Međutim, dužnost suda bi trebala biti da se svjedoku omogućiti da proširi svoje svjedočenje, tj. da govori o svom iskustvu u pomenutim barakama u cilju traženja pravde i da, u slučaju da nije moguće promijeniti optužnicu, snimi priče preživjelih osoba (vidjeti ispod analize svjedočenja osoba koje su preživjele silovanje u ratu - slučaj Gazdić). Svjedok S14 je također pomenio da je Vlahović maltretirao njegovu suprugu dok je on (svjedok) bio u drugoj sobi svog stana sa drugim vojnikom. Svjedok je rekao da mu je supruga kasnije ispričala kako joj je Vlahović prijetio da će je zaklati, da ju je gurnuo na krevet i legao preko nje te da nakon svega toga nije mogla stajati na nogama dva dana. Tako opisan događaj implicira mogućnost da se dogodilo i seksualizirano nasilje, ali ni tužilac ni Sudsko vijeće nisu postavili nikakva dalja pitanja s tim u vezi.

Ovdje je značajno pomenuti da je jedna svjedokinja naglasila da su je silovala i mučila dvojica muškaraca koji nisu uhapšeni i kojima nije suđeno za ovaj zločin, dodajući da nikada ne bi došla da svjedoči u ovom slučaju da je nije zamolila druga preživjela (jer je, također, prisustvovala i njenom silovanju). Jasno je pokazala koliko ne vjeruje Sudu kao instituciji za osiguravanje pravde. Ovo bi trebalo da zabrine kako Sud, tako i Tužilaštvo jer će, kako vrijeme prolazi, biti sve manje dostupnih (i živih) svjedoka/inja, a bez povjerenja u institucije, preživjeli/e svjedoci/kinje neće željeti da otkriju svoje tajne prolazeći kroz nepotrebnu retraumatizaciju.

9. Nelagoda tokom svjedočenja o seksualiziranom zlostavljanju

Kroz nekoliko primjera pokazujemo kako i svjedoci/kinje, kao i tužioci/teljice i branioci/teljice govore o silovanju neprecizno i uz nelagodu. Nelagoda i nedostatak preciznosti rezultati su činjenice da svjedoci i svjedokinje nisu imali psihološko liječenje koje bi ih osnažilo, te da nisu prošli psihološke tretmane koji bi im pomogli da u svojoj svijesti i podsvijesti osvijeste i razlikuju seksualizirani zločin koji su preživjeli/e od seksualnosti u cjelini. Također, potpuno je neprihvatljivo da se u sudnicama zločin silovanja, spontano kroz jezik

povezuje sa seksualnošću, umjesto da se na njega referira kao na ozbiljan zločin - djelo fizičkog mučenja i zlostavljanja.

Kada je riječ o seksualiziranom nasilju, u sudnici se najčešće koriste opisni pojmovi, uz gestikulaciju ili naglašavanje intonacijom (svi opisni pojmovi direktno korespondiraju sa asocijacijama iz stereotipne sfere muško-ženskih odnosa), a kada treba da se upotrijebi konkretna riječ, onda se koristi žargon (lizanje, pušenje). Riječi se teško izgovaraju, sa pauzama, oklijevanjem, uz očiglednu nelagodu: „AB2 mi je pričao da su ga tjerali na seks sa S, (...) da se rehabilituje (...). Nije mogao (značajno naglašavanje riječi „mogao“ uz aludiranje izrazom lica „ako razumijete na šta se misli“), pa je bio primoran na perverzne radnje (...) tipa (...) lizanje.“ „NN mi je pričao da ga je jedan vojnik tjerao da „odradi posao“ (značajno naglašavanje), pa će dobiti da jede.“

Navodimo i primjer stereotipnog poimanja odnosa žene i muškarca, kojem nikako nije mjesto u sudnici, u pitanju branitelja: „Da li je AB2 govorio da li je imao bilo kakav *kontakt sa S. kao između muškarca i žene.*“ Branilac je ovim pitanjem podrazumijevao da je „kontakt“ među spolovima opšteprihvaćen kao seksualan.

Govoreći o S, jedan svjedok je bio prva osoba koja je prvi put imenovala zločin koji se vršio nad ovom ženom i to je bio prvi put da se neko precizno izrazi o silovanju, uključujući i tužiteljicu. „Ja sam bio prisutan kad su izveli četvoricu, petoricu mladića da *siluju S.*“ Poslije brojnih svjedočenja, pravim terminom je označen čin koji je S. trpjela u logoru, a iako je sudnica bila puna pravno obrazovanih osoba, niko od njih nije to učinio, već jedan od svjedoka. Zapaženo je da ko god govori o „radnji koja se vršila“ nad S. ima problem i nelagodu da imenuje tu radnju pa koristi opisne termine – seksualni odnos, seksualna radnja, odraditi posao, itd.

10. Nedostatak empatije

Patrijarhalna i mizogina matrica je ista, bez obzira na stranu u sukobu, i uvijek je bez suosjećanja, milosti, razumijevanja, često okrenuta ka omalovažavanju (fizičkom ili verbalnom) žena. Jedan svjedok je svjedočio (slučaj Terzić) o muškom ismijavanju bolesne, zlostavljane i silovane žene iz svoje zajednice. U jednom trenutku je rekao da su se i oni, njih petorica poznanika iz logora, kada su kasnije/poslije rata razgovarali o svemu što

se dešavalo S. (silovanje i „logorska svadba“) „smijali“ – „I mi smo se smijali, k'o i oni.“ Njih petorica su bili u društvu kada je jedan pričao o tome kako je bio prisutan kada je S. bila primorana, kao „mlada“ na seksualni odnos sa „mladoženjom“. U ovom primjeru se ogleda sva tragična pozicija višestruko marginalizirane osobe – u pitanju je žena, koja je i mentalno oboljela, nad kojom se najsurovije moguće izživljava neprijateljska vojska, ali koja ne budi samilost, razumijevanje, empatiju ni kod svojih sunarodnika.

11. Nekoliko činjenica o osobama koje su preživjele silovanje, iz svjedočenja sudskih vještaka i vještakinja.

Neuropsihijatar Senadin Ljubović, koji ima ogromno iskustvo u radu sa silovanim ženama i muškarcima, govorio je o uticaju seksualiziranog nasilja na ličnost, seksualnost i životnu funkcionalnost žrtava. Nije imao nikakvih dilema po pitanju vjerodostojnosti iskaza četiri svjedokinje nad kojima je obavio pregled. Također je naveo da se najtačniji podaci daju medicinskim radnicima i da se samo višesatnim, strpljivim ispitivanjem u podržavajućoj atmosferi može doprijeti do žrtava. Za njega lično je najpotresnija bila priča svjedokinje A, koja mu je istovremeno oduzela najviše vremena i bila emocionalno iscrpljujuća, jer je svjedokinja u vrijeme zločina imala samo 12 godina, a bila je devet puta zlostavljana. Na pitanje tužioca zbog čega žrtve šute o silovanju godinama, Ljubović je govorio o fenomenu „zavjere šutnje“ i da svega 20% odluči da progovori o tome, dok ogroman broj inkapsulira traumu zauvijek. Naglasio je i da kao društvo „nismo učinili dovoljno da olakšamo žrtvama“.

Na temeljima svog nalaza, neuropsihijatrica Mirjana Mišković i psihologinja Tatjana Dragišica su utvrdili da je žena nad kojom se vršilo teško seksualno nasilje S.S.⁵⁰ bolovala od shizofrenije više od deset godina, i da je na kraju smještena u ustanovi za duševne bolesti gdje je pod stalnim liječenjem. Njen IQ je 61. Obje vještakinje su rekle da osoba koja ima takvu mentalnu bolest nije sposobna za rad i da, kao takva, ne može biti pouzdana svjedokinja na suđenju. S druge strane, obje vještakinje su potvrdile da S.S. pati i od posttraumatskog stresnog poremećaja, te da gotovo 10 godina nije promijenila svoju priču o tome kakvo je seksualizirano nasilje preživljavala u logoru. Odbrana je pokušala spojiti PTSP sindrom s

činjenicom da S.S. pati od shizofrenije, tj. da se PTSP razvio kao posljedica shizofrenije, ali vještakinje su oštro odbacile tu mogućnost.

12. Tabuiziranje ratnog silovanja kroz naglašavanje moralnog nad nasilnim elementom zločina

Kao što je već napisano – za dvanaest mjeseci praćenja suđenja, od 18 žena koje su svjedočile o preživljenom silovanju, 15 ih je govorilo o tome na ročištima zatvorenim za javnost, a samo tri žene su o tome svjedočile na otvorenim sesijama. Ovi podaci ukazuju da je svjedočenje o silovanju, koje se dogodilo u ratu, kompleksni tabu kod nas. Praveći od ovakvih svjedočenja tabue, zatvaranjem za javnost, Sud BiH samo doprinosi učvršćavanju predrasuda i stigmatiziranju žena koje su preživjele silovanje. Praksa zatvaranja svjedočenja ne pomaže ženama koje su bile silovane u ratu da prevaziđu probleme koje imaju i danas: šutnja, nedostatak podrške porodice i okoline, suočavanje sa stigmom i krivicom, tabuiziranje seksualiziranog nasilja, što sve zajedno pokazuje nedostatak djelotvornog i neophodnog psiho-socijalnog rehabilitiranja ovih žena.

Također, svjedočenje o silovanju osvjetljavamo i iz perspektive prakse, kroz završne riječi u slučaju Bogdanović. Naime, tužiteljica Tužilaštva BiH, iznoseći završnu riječ u slučaju Velibora Bogdanovića, kazala je da je silovana žena policiji prijavila da ju je Bogdanović silovao 1993, tek 2009. godine, jer je: „Imala strah kako će reagovati porodica i okolina ako se sazna šta je proživjela. Njeno dostojanstvo je povrijeđeno.“ Iz ove tužiteljčine rečenice čitaju se raznoliki problemi sa kojima se suočavaju osobe koje su preživjele silovanje i druge oblike seksualiziranog nasilja: tabuiziranje seksualiziranog nasilja, šutnja, nedostatak podrške, uskraćivanje empatije, nošenje sa stigmom i krivnjom, samookrivljavanje, utišavanje od strane okoline, te nedostatak efektivne psiho-socijalne rehabilitacije.

Dostojanstvo je i socijalna i psihološka i pravna, međunarodno zagarantirana, kategorija, budući da je dio svih akata koji reguliraju ljudska prava. Sve države članice UN-a dužne su voditi računa o ljudskim pravima i dostojanstvu svojih građana/ki. Ženevska konvencija, i protokoli iz 1948. i 1949. (koji još služe za definiranje ratnih zločina i njihovo kažnjavanje) silovanje su tretirali kao teški napad na čast (sa implikacijama da se radi o

časti muškarca). Usvajanjem statuta MKSJ-a i MKSR-a silovanje, seksualno ropstvo, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća, prisilna sterilizacija, ili bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja usporedive težine, definira se kao zločin protiv čovječnosti i ratni zločin. Upravo zbog svega ovoga, uz povredu dostojanstva (i to lično ženinog) uvijek bi trebalo navoditi da silovanje uključuje i fizičku i mentalnu bol žene, trpljenje mučenja i tortura svake vrste. Silovanjem se ruši dostojanstvo silovane osobe, ali se mora paziti da se ne naglašavaju samo moralne strane zločina silovanja, jer se time u drugi plan stavljaju patnje uzrokovane povredama fizičkog i mentalnog integriteta žena. Silovanje je prije svega nasilni zločin, koji je na istom nivou sa ubistvom, mučenjem, okrutnim i nečovječnim ponašanjem.

IV-3. SVJEDOČENJA VEZANA ZA SEKSUALIZIRANE ZLOČINE

Kako posmatrački tim nije mogao da prisustvuje svjedočenjima zatvorenim za javnost, u nastavku slijedi analiza zajedničkih osobenosti i razlika tri unakrsna ispitivanja svjedokinja koje su optuženi silovali, u tri slučaja koja su bila otvorena za javnost. Objašnjene su i analizirane neprihvatljive sudske prakse iz ugla rodno osjetljivog pristupa svjedokinjama. Kao dodatak, tu su i detalji sa ročišta koja nisu imala svjedočenje o silovanju kao centralno svjedočenje, ali je spominjano seksualizirano nasilje.

Tri svjedočenja o silovanju

1. Svjedočenje o silovanju (saslušanje žrtve višestrukog silovanja u slučaju Vlahović)

Saslušanje zaštićene svjedokinje S4, žrtve višestrukog silovanja, istaklo je na veoma jasan način važnost ovog projekta. Sudski mehanizam na više nivoa ne uspijeva da se ophodi prema žrtvama seksualnog nasilja na odgovarajuće senzitivan način. Iako je ton tužioca blag i pun poštovanja, pitanja na koja se koncentrisao činila su se apsurdnim, irelevantnim, a ponekad i uvredljivim iz perspektive svjedokinje. Ali to zapravo nije lična tužiočeva greška; proceduralna forma saslušanja i ispitivanja je ta koja je neosjetljiva na traume

žrtava silovanja. Nakon što je svjedokinja rekla: "...i onda me je silovao", tužilac je postavio pitanje: "Da li je došlo do potpune seksualne penetracije?" kako bi se zadovoljila proceduralna forma pitanja i dobio "precizan" odgovor. Svjedokinja je odgovorila: "Ne znam šta vam to znači." Tužiočevo pitanje je problematično na više nivoa. Prvo, čemu potreba za utvrđivanjem pune penetracije kada, po Komentaru krivičnih/kaznenih zakona BiH,⁵¹ "intenzitet" penetracije nije relevantan?

Dalje, iako definicija silovanja zahtjeva utvrđivanje penetracije (bez obzira koliko male), upotreba same riječi čini se neadekvatnom. Riječ penetracija se obično ne koristi u patrijarhalnom društvu kakvo je Bosna i Hercegovina i u kojem je seksualnost tabu tema. Stoga je tužilac mogao očekivati da osoba koja ne vlada pravnim ili medicinskim diskursom neće znati značenje te riječi. S druge strane, postoji mogućnost da tužiočeva upotreba riječi koja se ne koristi često pokazuje upravo njegovu nelagodu dok govori o stvarima koje su povezane sa seksom. U tom smislu, imajući u vidu formalnost korištenog jezika, pitanje koje se postavlja jeste da li je svjedokinja rekla "silovao me je" ili "on je seksualno penetrirao u mene".

Postavlja se pitanje zašto Sud smatra validnim samo potvrdne odgovore na štura, dehumanizovana, medicinska pitanja koja uključuju izraze poput, na primjer, "seksualna penetracija", kada se zapravo bave silovanjem? Ovdje treba prepoznati da, uz poštivanje utvrđivanja penetracije, uvijek postoji opasnost od ulaženja u detalje što često može rezultirati traženjem izjava koje se graniče sa pornografijom (što će biti prikazano kasnije u tekstu pod 2. – slučaj Gazdić). Kao što bilježi izvještaj medicine mondiale,⁵² sudije/tkinje i tužioci/teljice naglašavaju da osobe koje su preživjele silovanje ne trebaju davati detalje poput ostalih svjedoka/inja. Međutim, detalji koji se traže podijeljeni su u dvije grupe - jedna grupa se odnosi na okolnosti, a druga na tačan opis čina silovanja.⁵³ Postavlja se pitanje da li moguće, kada se dođe do dovoljnog broja detalja o okolnostima, svesti na minimum detalje o činu silovanja, pri tome koristeći adekvatne i svjedoku/inji razumljive riječi.

Osim toga, iako je sama svjedokinja događaj nazvala silovanjem, tužilac je koristio frazu "seksualni odnos" tokom čitavog saslušanja. Dakle, iako je "seksualni odnos" dio definicije silovanja, samo insistiranje na korištenju ovog izraza gdje se akcenat

stavlja na „seksualni“ umjesto na krivični, nasilni čin (kakvo je silovanje) dovodi do osjećaja osramoćenosti i potcijenivanja svjedokinjinog traumatičnog iskustva. Dovođenje u vezu ili poistovjećivanje seksualnog odnosa sa silovanjem pokazuje koliko je duboko problematično pitanje silovanja kada se njime bavi u patrijarhalnom okruženju.

Još jedno neadekvatno pitanje tužioca bilo je: “Da li ste bili izloženi nasilju?” na koje je svjedokinja odgovorila na najbolji mogući način rekavši: “Sam taj čin je nasilje! Šta više od toga?” Čini se da je ovo pitanje nespretni pokušaj stavljanja naglaska na prisilu i prisilne okolnosti, ali postavljeno na ovaj način u potpunosti podriva činjenicu o nasilnosti samog čina silovanja. Ovaj iznenađujuće neadekvatan pristup osobi koja je preživjela silovanje govori koliko je hitno potrebno educirati Tužilaštvo, i sudstvo općenito, po pitanjima rodne osjetljivosti i rada sa preživjelima seksualiziranog nasilja (pogledati dio 3 – slučaj Vlahović).

Tokom ovog svjedočenja, pitanje srama se još jednom otvorilo. Svjedokinja je veoma artikulirano objasnila kako se posramljeno osjećala kada joj se to dogodilo, ali i kako su joj razne radionice u okviru ženskih grupa podrške i ženskih udruženja pomogle da se ne stidi toga i ohrabrine je da progovori o tom zločinu. Pa ipak, svjedokinja je još uvijek zarobljena patrijarhalnim kodovima društva u kojem živi i, po sopstvenom priznanju, nikada nije mogla reći članovima porodice šta joj se dogodilo. Čitava nova (sociološka) tema bi se otvorila ako bi se ušlo u analizu toga zašto svjedokinja nije objasnila razloge za prešućivanje ocu i sinu, ali je razlog da ne kaže sestri objasnila riječima: “Ona je, znate, više religiozna i patrijarhalna, nije kao ja”.

Dva problematična mjesta ovog saslušanja:

- Branilac je isprva rekao da neće postavljati pitanja u vezi sa silovanjem nego da će se držati zdravstvenog stanja svjedokinje, ali je ipak počeo sa pitanjima o silovanju. Nakon ispitivanja o terapiji koju uzima svjedokinja, te da li ona utiče na njenu koncentraciju, postavio je pitanje o odvođenju komšija, te rekao: “Samo jedan detalj vezano za silovanje” i pitao je zašto je u izjavi iz 2010. godine rekla da se to desilo u maju. Zatim je nastavio sa drugim pitanjima – “Zašto ste krili?” i dalje “Doktoru ste rekli da ste

mjesecima silovani, odakle razlike u iskazima?” Način braniočevog ispitivanja je bio agresivan, praveći atmosferu kao da je svjedokinja kriva, da se nalazi u policiji i da daje izjavu pošto je uhvaćena u nekom krivičnom djelu. Taktika zbunjivanja svjedokinje je ovdje bila očigledna, budući da je branilac svoje ispitivanje počeo pažljivo, sporo, gotovo saosjećajno, i onda ga naglo preorijentisao na preispitivanje silovanja i svjedokinjinog kredibiliteta. Članica Sudskog vijeća je prekinula branioca kad je postao agresivan pitanjima na koje je svjedokinja već dala odgovore.

- Iako je svjedokinja vrlo jasno objasnila zašto nikome nije govorila o svom iskustvu neposredno nakon rata, nego tek kad ju je kontinuirana terapija ohrabrila, advokat odbrane joj je postavio pitanje na način kao da to uopšte nije spomenula.

2. Svjedočenje o silovanju (slučaj Gazdić)

Ovo svjedočenje žene koju je optuženi silovao bilo je prvo, i jedino, u slučaju Gazdić, koje nije bilo zatvoreno za javnost. Nekoliko problematičnih aspekata ispitivanja svjedokinje, iz ugla rodne osjetljivosti, zapaženo je na ovom ročištu. Najmanje važan problem bio je potpuno rodno neosjetljiv jezik koji se koristio pri najavljivanju i ispitivanju.

Neka od pitanja koja su se postavljala svjedokinji bila su, prema našem mišljenju, šokantna i neprilična: „Da li ste imali donji veš na sebi? Šta je optuženi uradio sa vašim donjim vešom? U kojem položaju ste bili kada vam je on skinuo odjeću? Da li je optuženi legao preko vas? Da li je bila vaginalna penetracija ili neka druga.“ Sva ova pitanja bila su postavljena dodatno, pošto je svjedokinja već ispričala kako je bila silovana. S obzirom na to da je tužilac postavio sva ova pitanja, jasno je da njihova svrha nikako nije bila neka vrsta provokacije svjedokinje, već je cilj ovakvog ispitivanja bio da se potvrdi istinitost zločina silovanja. Bez obzira na opravdan cilj ispitivanja, svjedokinja je pretrpjela ponovljenu traumatizaciju na Sudu. Spomenula je da se još uvijek liječi zbog svega što su preživjele ona i njena porodica, te da je nekoliko godina poslije silovanja imala spontani pobačaj, kada je pokušavala da rodi još jedno dijete. Također, rekla je da još uvijek ima noćne more vezane za preživljeno silovanje.

Ipak, čak i da nije sama spomenula posljedice koje trpi zbog silovanja u ratu, prema ovoj svjedokinji se trebalo ophoditi sa mnogo više obzira. Dodatna pitanja koja su joj postavljana, kako nam je izgledalo, doprinijela su osjećaju poniženosti, s obzirom na to da je morala da opisuje neke sasvim intimne detalje. Kako je ranije već naglašeno, ovako detaljno ispitivanje se graniči sa pornografijom i ima tendenciju da erotizuje čin silovanja.

Sudski sistem u okviru svog pravosudnog diskursa mora pronaći novi način da dobije neophodne odgovore za dokazivanje zločina, ali koji neće stavljati svjedokinju u ponižavajući položaj. Insistiranje na pitanjima o detaljima koji nose osjećaj sramote i traume moraju biti formulisana na etički profesionalan način, u psihološkom smislu. Nije dovoljno da se blagim načinom postavljaju ovakva pitanja, već je neophodno da se izbjegnu, kroz ispitivanje, dodatni psihički i mentalni ožiljci za svjedokinje.

Nekoliko značajnih pitanja primijećenih tokom praćenja svjedočenja:

- Iskustvo ovakvog svjedočenja može biti primjer zbog čega žrtve ratnog seksualiziranog nasilja izbjegavaju da svjedoče na sudu: počevši od hladnog i stranog okruženja sudnice, u koju većina prvi put u svom životu ulazi, preko traumatizirajućih pitanja, pa sve do utiska da je optuženi više zaštićen od svjedokinje koja je preživjela nasilje. Optuženi je u poziciji da može mirno sjediti u sudnici i da ga niko ne ispituje. S druge strane, sam optuženi može da postavi svjedokinji tri pitanja, dok je svjedokinja ta koja ponekad biva psihički maltretira pitanjima.
- Nevjerovatna je praksa Suda da je na svjedokinji da dokazuje da je ona zaista bila žrtva, imajući kao dokaz „samo“ svoja bolna sjećanja. Odbrana nanovo ispituje njeno pamćenje i ako postoji bilo kakvo nepodudaranje sa prethodno datim izjavama, počinje bolno kopanje po njenim sjećanjima (npr. zašto je u prethodnoj izjavi pomenula da je vidjela dva automobila, a sada tokom saslušanja pominje tri, zašto je tada rekla da je imao tamnu kosu a sada kaže da se ne sjeća dobro, itd). Odbrana dovodi u pitanje kredibilitet svjedokinje i pokušava dokazati da laže, insistirajući na nevažnim detaljima koje je svjedokinja u međuvremenu (od skoro dvadeset

godina) zaboravila ili pomiješala. Odbrana uvijek mora imati na umu da je u ovakvim slučajevima, svjedokinja prije svega žrtva i da je preživjela najteži zločin nad svojim tijelom, mozgom i emocijama, te da se prema takvim svjedokinjama ne može ponašati uobičajeno.

- Pozitivno je to da je u ovom konkretnom slučaju Sudsko vijeće prema svjedokinji bilo izuzetno osjetljivo, da je predsjedavajuća Sudskim vijećem sa mnogo strpljenja objašnjavala svjedokinji pravila na Sudu, te da ju je uzimala u zaštitu i pomagala joj tokom ispitivanja.

3. Svjedočenje o silovanju (slučaj Vlahović)

Ovo svjedočenje je bilo drugo otvoreno za javnost u slučaju Vlahović, i posljednje, tj. četvrto, koje je, za godinu dana praćenja suđenja, posmatrački tim imao priliku da sluša, ako se računa i svjedočenje muškarca u slučaju Terzić, koji je bio žrtva seksualiziranog maltretiranja.

Teško je izvesti čvrste zaključke o praksi ophođenja Suda prema osobama koje su preživjele silovanje u ratu na osnovu samo tri saslušana svjedočenja. Ipak, neke činjenice su se nametnule. Svjedočenje zaštićene svjedokinje S12, osobe koja je preživjela silovanja i torture od strane optuženog, razlikovalo se od prethodna dva po tome što se mali broj pitanja tužioca i odbrane odnosio direktno na čin silovanja. A zajedničko sa prethodna dva svjedočenja jeste bilo to da se potvrdio naš stav da pravni mehanizmi nisu sasvim prilagođeni u osjetljivosti prilikom ophođenja sa ženama koje su preživjele silovanje, i to na više nivoa komuniciranja sa žrtvama.

Zaštićena svjedokinja je rekla da su u njen stan došli nepoznati muškarac i optuženi, te da je nju taj nepoznati muškarac silovao, dok je optuženi pretraživao stan tražeći novac i zlato, te da joj je ubrzo posle toga i optuženi uradio isto. I tužilac i branilac su svoja ispitivanja koncentrisali oko dodatnog maltretiranja koje je ova žena preživjela, pored silovanja – optuženi je brutalno udario svjedokinju u glavu, a drugim udarcem joj slomio ruku. Kroz dodatna pitanja, svjedokinja je trebala objasniti da li joj je krv tekla iz rane na glavi, kako ju je tačno optuženi udarao u glavu (šakom ili pesnicom), te kako to da se ne

može sasvim precizno sjetiti kada je bila silovana (prije ili poslije nekog događaja).

Iako su pristup i ton ispitivanja svjedokinje, i kod tužioca i kod branioca, bili osjetljivi i s poštovanjem prema traumi koju je pretrpjela, pitanja koja su postavljali činila su se apsurdnim (da li je bila potpuna penetracija), nevažnim (da li ju je optuženi udario pesnicom) kao i uvredljivim iz svjedokinjine perspektive, pa čak i pornografskim (kako je taj nasilni „seksualni odnos“ izgledao). Iako je svjedokinja sama označila radnju koju je pretrpjela kao silovanje, tužilac i branilac su koristili potpuno neadekvatnu frazu „seksualni odnos“, koju ni pridjev „nasilni“ ne može odrediti tako da tačno predstavi zločin koji je žena preživjela. Sve su ovo elementi nesenzitivnog pristupa žrtvi traume.

Dva posebno važna problema primijećena tokom praćenja svjedočenja:

- Posmatrački tim predlaže da se sintagme poput „seksualna penetracija“ i „seksualni odnos“ ne koriste tokom ispitivanja svjedokinje koje su preživjele ratno silovanje, i to zbog nekoliko razloga. Prvi je taj što su ove fraze uvredljive za svjedokinje/žrtve, jer za njih u nasilnom i brutalnom činu koji su preživjele nema ničeg povezanog sa seksualnošću. Drugi razlog jeste taj što korištenje ovih fraza kao sinonima za ratno silovanje može uputiti na zaključak da je u pravnom diskursu ratno silovanje varijanta „seksualnog odnosa“, a ne zločin po sebi. Treći razlog jeste taj što su ove fraze netačne iz zakonodavne perspektive, budući da je silovanje označeno u *Krivičnom zakonu BiH*, tako da nema potrebe koristiti izraze koji su opisni i nejasni.

Svjedočenja žena koje su preživjele silovanje u ratu

Na šest svjedočenja koja su bila otvorena za javnost, a na kojima su svjedočile žene koje su bile žrtve silovanja, nisu se čula prava svjedočanstva o silovanju, već su u pitanju bile situacije da svjedokinja samo spomene da je bila silovana, da ju je silovao neko koga nije poznavala (a ko, često, zbog toga nije nikada odgovarao pred sudom) i onda svjedoči o onome što zna vezano za silovanje koje je optuženi počinio nekoj drugoj ženi, o čemu joj je silovana žena pričala, ili jednostavno svjedoči o drugim zločinima optuženog. Jedna od svjedokinja (slučaj Gazdić) je otvoreno naglasila da nikada ne bi došla da

svjedoči o svemu što je preživjela da je druga svjedokinja nije zamolila da svjedoči o tome šta se njoj dešavalo. Nepovjerenje u sud i pravne institucije je jasno ogleda u ovakvom stavu svjedokinje, što je razumljivo, jer dvojica muškaraca koji su je silovali nikada nisu uhapšena, niti će odgovarati. Mnogi silovatelji iz rata su slobodni i danas, i mnoge žene silovane u ratu nikada neće svjedočiti.

1. Svjedočenje žene koja je preživjela silovanje (slučaj Gazdić)

Ovo svjedočenje, zapravo nije bilo pričanje o proživljenom silovanju, već samo činjenično spominjanje da je i sama svjedokinja bila silovana, a kako je optuženi nije silovao, nije bila ispitivana o svom iskustvu. S druge strane, budući da optužnica nije bila dostupna, ne znamo da li je optuženi imao zapovjednu odgovornost u vezi sa silovanjem ove svjedokinje, ili je omogućio ili pomagao u silovanju. Ukoliko je optuženi imao bilo kakav oblik odgovornosti, priča o silovanju ove svjedokinje nije trebalo da bude završena s ovim pozivom.

Svjedokinja F je treća žena koja je svjedočila u slučaju Gazdić. Prethodna dva svjedočenja su bila zatvorena za javnost, a posmatrački tim nije dobio dopuštenje od Sudskog vijeća da prisustvuje svjedočenjima zatvorenim za javnost. Svjedokinja F je tokom čitavog svjedočenja bila staložena, jasno, detaljno i slikovito opisivala događanja, nije pokazala uznemirenost, niti emocije. Pribrano i jako se držala. Svjedočila je o tome kako su svjedokinju D, čitavu noć seksualno zlostavljali, silovali i zastrašivali razni muškarci, među kojima je bio i optuženi. Za ovo svjedočenje je zanimljivo to da je svjedokinja o činu silovanja koje je sama pretrpjela govorila sasvim šture i u dvije rečenice, dok je o silovanju svjedokinje D govorila sa više emocija i detalja. Niti tužilac, niti sudsko vijeće, niti odbrana nisu postavili dodatno pitanje vezano za detalje silovanja koje je pretrpjela.

Sve što je svjedokinja rekla o seksualiziranom zlostavljanju (od strane nekoliko muškaraca) koje je preživjela je slijedeće:

„Govorio mi je razne bezobrazne riječi, gurao mi pištolj u usta, stavljao na sljepoočnicu.“

„Odvedena sam u kupatilo i nadamnom je izvršeno silovanje.“

„Jure je čitavu noć vršio bludne radnje nadamnom.“

Smatramo da je važno da svjedokinja opiše šta joj se desilo, ali ne kroz postavljanje „suvišnih“ (iz perspektive svjedokinje) pitanja, kao što je to bio primjer na prethodnom svjedočenju kada je svjedokinja rekla da je bila silovana, a tužilac joj postavio „dodatno“ pitanje da li je bilo nekog nasilja tokom tog čina. Ovo je značajno jer nije svaki čin silovanja isti, budući da poneka svjedokinja otkrije da je tokom silovanja bila udarana dok se nije onesvijestila, ili da je za vrijeme silovanja silovatelj zločinac urezivao nožem nešto po njenom tijelu, ili da ju je više muškaraca u isto vrijeme silovalo, itd. Važno je da žene opišu onoliko detaljno koliko žele svoju traumu i zločin koji su preživjele, ali se prilikom postavljanja pitanja mora biti posebno osjetljiv i ne držati se strogo formalne procedure ispitivanja svih svjedoka/inja kad se postavljaju pitanja o nečemu što je već rečeno kako bi se potvrdilo u pravnom smislu. Ako ništa drugo, sve ovo je važno kako bi se priče o silovanju snimile i zabilježile, što je bila i praksa sudija/tkinja u MKSJ i MKS.⁵⁴

Bez postavljanja dodatnih pitanja, i bez prilike da sama o tome svjedoči, samo se može naslutiti šta je svjedokinja F proživljavala kroz povezivanje detalja koje je „usput“ spomenula: dok je nju jedan silovao u kupatilu, ona je slušala jauke, zapomaganje i vrištanje svjedokinje D i zvjerski smijeh nekoliko muškaraca koji su silovali svjedokinju D u drugoj prostoriji. Za sve to vrijeme njen mali sin se nalazio u istom tom stanu sa mnoštvom nepoznatih pijanih, razuzdanih muškaraca. Odmah pošto je bila silovana u kupatilu, izvjesni Jure ju je uzeo i uveo u drugu sobu u kojoj ju je silovao i zlostavljao na razne načine čitave noći. Ona je mogla da čuje kako joj dijete plače od gladi i straha. Svjedokinja nije dobila priliku da sama opiše čitav kontekst u kojem je doživjela traume.

Bila je pitana zašto u ranijim izjavama nije pričala o tome šta se dešavalo sa svjedokinjom D, na šta je odgovorila da je govorila o tome šta se njoj samoj dešavalo budući da je to bila i pitana. Navodimo i primjer posebno ciničnog komentara branioca, koji ne samo da je nevažan u procesu odbrane, već je i nepotrebno okrutan prema svjedokinji:

B: Rekli ste ranije da se Gazdić držao po strani?

Svjedokinja F: Jeste.

B: Da li to znači da je on bio nebitan i manje moćan i važan od ostalih?

Svjedokinja F: Čim je tu bio, isti je k'o i ostali.

B: Pa i vi ste bili tu!

Svjedokinja F: Ali ne svojom voljom.

Također, budući da je svjedokinja F ranije dala iskaz udruženju „Žene žrtve rata“, branilac je ironično pitao: „Jesu li vam „Žene žrtve rata“ pokušale objasniti kako je Gazdić izgledao?“ aludirajući na nekoliko stvari (a sve zato što svjedokinja nije mogla detaljno da opiše kako je optuženi izgledao te noći prije skoro 20 godina, što je potpuno opravdano budući da je nije sam optuženi silovao, već druge osobe i da je ona čitave noći bila seksualno zlostavljana pred svojim malim djetetom. U takvoj situaciji sasvim je jasno da nije nemoguće da se ne sjeća koje boje mu je bila uniforma, da li je imao i koje oružje, i „kako je još izgledao“) – da svjedokinja uopšte nije ni vidjela optuženog u tom stanu gdje je zlostavljana i da je izmanipulisana od strane navedenog udruženja. Sve ovo omalovažava iskustvo ove žene i pokušava poreći njenu traumu.

2. Opaska sa svjedočenja žene koja je preživjela silovanje u ratu (slučaj Gazdić)

Iako svjedokinje u slučaju Gazdić, čija su svjedočenja bila javna, nisu svjedočile o vlastitim traumama vezanim za preživljeno silovanje, i prema njima se moralo ophoditi pažljivo kao prema žrtvama silovanja (svjedočile su o onome što znaju vezano za optuženog, a samoinicijativno su spomenule da su ih silovali neki drugi muškarci). Odbrana je, prilikom ispitivanja ovih svjedokinja pokazala mnogo verbalne agresivnosti. Ovdje navodimo jedan konkretan primjer takvog unakrsnog ispitivanja, koje je bilo izrazito neosjetljivo i frustrirajuće za svjedokinju.

Branilac je agresivno insistirao da mu svjedokinja odgovori da li je optuženi kada ga je vidjela (prije 20 godina, dakle, i vrlo brzo posle silovanja koje je pretrpjela) bio „više crn“ ili „manje crn“ (jer je svjedokinja rekla kada ga je opisivala da je bio „crn“), zatim ju je primoravao da mu odgovori da li je nosio jednodijelnu ili dvodijelnu uniformu (sve vrijeme je agresivno ispitujući da se odredi). Razumije se da je potrebno utvrditi dokaze o okolnostima, ali detalji poput jednodijelne ili dvodijelne uniforme ne bi trebali biti korišteni za potkopavanje svjedokinjinog kredibiliteta. Izvještaj medice mondiale ističe da se kredibilitet svjedokinja po pitanju silovanja mnogo više dovodi u pitanje u praksi Suda BiH (Odjel za ratne zločine) nego što je to slučaj na MKSJ. Svakako, treba imati na

umu da „ukoliko se detalji smatraju neophodnim, a osobe koje su preživjele silovanje percipiraju se kao osobe koje ne mogu pružiti potrebne detalje onda odluka o krivnji ili nevinosti zavisi od vjerodostojnosti preživjele osobe/svjedokinje.”⁵⁵

I na kraju ovog mučnog ispitivanja, branilac ju je pitao da li je oružje koje je nosio imalo duge ili kratke cijevi. Potpuno potresena svjedokinja je u jednom trenutku bespomoćno (ostavljena sama sebi da se brani, a da se i ne spominje koliko je nedopustiva pozicija u kojoj svjedokinja treba da se „brani” od pitanja branilaca optuženih, kao da se njoj sudi) rekla: „Stavite sebe u moju situaciju. Kod kuće dijete. Šta se meni dešavalo.” Predsjedavajuća Sudskim vijećem je na kraju reagovala i zaustavila ovakvo ispitivanje svjedokinje, ali, kako nam se čini, kasno jer je svjedokinja već bila vidno uznemirena.

Kao što smo ranije istakli, neophodno je da odbrana uvijek bude opomenuta ili prekinuta kada počne smišljeno da provocira osobe koje svjedoče jer agresija, sarkazam, postavljanje istih pitanja iznova kada svjedok/inja jasno kaže da ne zna odgovor, ironično komentarisanje odgovora i ostale metode zbunjivanja svjedoka/inja zaista nemaju mjesta na ročištima gdje svjedoče osobe koje su preživjele neki oblik seksualiziranog ili drugog maltretiranja u ratu.

Svjedočenja o seksualiziranom maltretiranju i prijetnji silovanja

1. Seksualizirano nasilje pred djetetom (slučaj Vlahović)

Zaštićena svjedokinja S17 je govorila o seksualiziranom nasilju koje je optuženi počinio nad njom. Svjedokinja je bila u posebnom stanju uzbuđenosti, koje se ogledalo u njenom brzom govoru, povodom čega ju je sudija nekoliko puta prekinuo i zamolio da govori sporije. Ispričala je slikovito, eksplicitno, sasvim jasno i direktno, bez suza, šta je pretrpjela od optuženog. Čupao ju je za kosu, vukao prema svom spolnom organu, koji je bio izvadio iz pantalona, udarao jako pesnicama. Budući da je dijete od nepune tri godine bilo u sobi s njima, optuženi je uhvatio za vrat dijete i stavio mu pušku/bajonet nož na vrat uz prijetnju da će ubiti dijete ukoliko ona ne uradi šta on traži. Jedini momenat kada je napravila pauzu da popije vode, i kada je bilo suza u njenim očima, jeste onda kada

je govorila kako je optuženi stavio njenom djetetu pušku na kojoj je bio bajonet nož na vrat, i kada je dijete počelo da preplašeno plače. Svjedokinja dalje priča da je, dok se tako borila sa optuženim, sklanjala mu ruke sa svoje glave, molila da sklone samo dijete u drugu sobu, pa neka onda bude šta hoće („držala sam ga... molila sam ga kao boga da skloni dijete....”). Optuženi je to odbijao, vukao je prema svom spolnom organu, ona se borila, kaže da je razmišljala da skoči sa prozora, ali da fizički nije mogla da dođe do prozora. Druga dvojica vojnika, koja su došla u stan svjedokinje sa optuženim, molila su optuženog, neko vrijeme, da je pusti zbog djeteta, što je on na kraju i uradio, uz prijetnju da će doći ponovo malo kasnije da završi započeto.

Tužilac nije pitao ništa oko seksualiziranog nasilja koje je pretrpjela. Poenta svih pitanja koje je odbrana optuženog postavljala svodila se na to kako je svjedokinja bila sigurna da ju je upravo optuženi maltretirao, a da to nije bio neko drugi. Jedno od pitanja, postavljeno sumnjičavim tonom, je bilo i: „Kako to da druga lica ne pamтите, već samo Batkovo?”, na koje je svjedokinja odgovorila: „I sad kad se krećem imam osjećaj da je iza mene” Odbrana je nastavila mučno ispitivanje oko identiteta osobe koja je zlostavljala svjedokinju, pretvarajući svjedokinju u optuženicu. Svjedokinja je bila dosljedna i, iako pod stresom, nije se ni jednog trenutka zbunila.

Tužilac je trebalo ranije (javio se kasno prema našoj ocjeni, jer je svjedokinja nepotrebno izložena traumi koja je iz pozicije žrtve pretvara u okrivljenj, samo zato što joj se izjave koje je davala ranije i ova sadašnja ne poklapaju u nekim detaljima, koji su sasvim nevezani za čin seksualiziranog nasilja, pa ni uloge optuženog u maltretiranjima) da prekine ovo neetičko vršenje pritiska, od strane odbrane, na svjedokinju žrtvu seksualiziranog nasilja. Nije reagiralo ni Sudsko vijeće. Također, mislimo da je tužilac mogao da odgovori konkretno na pitanje odbrane – kako to da se optuženog sjeća, a druge dvojice ne: kako da ga se ne sjeća kada joj je on uzrokovao traumatičnu okolnost, a sa drugom dvojicom nije imala nikakav kontakt, pa čak ih nije ni gledala.

Kad je završila svoje svjedočenje (ni tužilac, ni Sudsko vijeće nisu imali šta dodati poslije ispitivanja odbrane) žena je izašla, a za njom je ostala mučna atmosfera – žrtva je ispitivanjem odbrane dovedena u situaciju da se pravda, zbog nepoklapanja u iskazu koji nema veze sa događajem o kojem je prvenstveno došla

posvjedočiti, a to je seksualizirano nasilje . Uznemiruje činjenica da sudski mehanizmi očekuju da žena koja je preživjela ratno seksualizirano nasilje odgovara precizno i logično na pitanja koja se tiču detalja koji nemaju veze sa činom nasilja, da ignorišu traumu koju je žena preživjela, te da svojim pravilima ispitivanja doprinose ponavljanju traume.

Također, ovdje se javlja pitanje postojanja više izjava. Imajući u vidu da su žene koje su preživjele silovanje u Bosni i Hercegovini bile jedne od prvih koje su progovorile o silovanju i seksualiziranom nasilju koje su pretrpjele u ratu, ne iznenađuje činjenica da su brojne izjave uzimane od njih. Rijetko se može dogoditi da izjave date različitim ljudima pod različitim okolnostima, sa različitim vremenskim odmakom, budu identične. Pritom se od svjedokinja traži da ponove one riječi koje su koristile i u izjavi koju su dale prije, recimo, 15 godina. Naravno, ovdje se radi i o pripremi koju tužilac/teljica vrši sa svjedokinjom, ali ipak - držeći na umu ogroman broj intervjuja kojima su te žene bile podvrgnute - moguće je da svjedokinja u sudnici pomene nešto što je rekla različitim istraživačima/cama ili medijima, a da tužilac/teljica ne zna za to. Dakle, da zaključimo, neke nepodudarnosti između izjava datih u velikom vremenskom rasponu ne bi trebale potkopavati kredibilitet svjedokinje.

2. Primoravanje na seksualni odnos sa zaklanom ženom i prisustvovanje silovanju (slučaj Vlahović)

Svjedočenje koje opisujemo precizno potvrđuje našu tezu da je ratno seksualizirano nasilje još uvijek veliki tabu i u porodičnim ili bračnim vezama. Ovo svjedočenje je predstavljeno u analizi, jer jasno pokazuje i to kako svjesno i nesvjesno preživljeno traumatično iskustvo utiče na povjerenje, bliskost i empatiju među supružnicima.

Zaštićeni svjedok S39 je govorio sporo i vidno potresen o načinima na koje ga je optuženi mučio. Za naš projekat su važna dva iskaza. Prvi se odnosi na situaciju koju je svjedok na sebi osjetio – optuženi ga je tjerao da siluje zaklanu ženu, uz prijetnju da će njega rasporeti nožem ukoliko to ne uradi. Drugi iskaz je o tome da je svjedok vidio kako optuženi siluje jednu djevojku.

Prema svjedočenju, optuženi je poslije mnogobrojnih batina, doveo svjedoka do neke devastirane radnje u kojoj je ležala mrtva djevojka prerezanog vrata. Tu mu je naredio da siluje zaklanu ženu, uz prijetnju da

će njega rasporeti kao ribu ukoliko to ne uradi. Na pitanje tužioca da kaže kojim riječima je optuženi tjerao svjedoka na taj čin, svjedok je (vidno mu je bilo neprijatno) rekao: „Meni je nelagodno da se izražavam. Baš tako je rekao.“ Svjedok je dalje pričao da nije poduzeo nikakve radnje nad tijelom mrtve žene, pored kojeg je stajao, i da je samo gledao u pod i šutio, bez obzira na prijetnje optuženog da će i njega ubiti. Poslije nekog vremena, optuženi je pozvao svjedoka da krene s njim i tražio mu novac.

Poslije opisanog događaja sa mrtvom djevojkom, svjedok je govorio o silovanju koje je vidio. Dok su njega vodili (optuženi i još dvojica) ulicom je prolazila djevojka od oko 18 godina, prema procjeni svjedoka. Optuženi je zaustavio tu djevojku i pitao je kako se zove. Svjedok je rekao da se ne sjeća tačno imena te djevojke, ali da je bilo neko muslimansko (Raza ili Ramiza). Optuženi je na silu uvukao djevojku u neku devastiranu radnju u blizini. Svjedok je ostao sa drugom dvojicom vojnika. Okrenuo se i vidio optuženog kako leži na djevojci, koja vrišti. Tada ga je jedan od vojnika snažno udario u glavu jer je gledao u tom pravcu. Više nije smio gledati, ali je vidio kada su optuženi i djevojka izašli iz tog objekta, da je djevojka bila sva raščupana, izgrebena i krvavog lica. Optuženi je djevojku nasilno ugurao u svoj auto negdje je odvezao. Svjedok više nikada nije vidio tu djevojku.

Ispitujući svjedoka povodom silovanja ove djevojke, odbrana naglašava da je svjedok danas upotrijebio riječ „silovanje“, dok je u ranijim iskazima nije koristio. Uslijedilo je mučno ispitivanje svjedoka šta je tačno vidio, zašto nije istim riječima opisao i u ranijim iskazima taj događaj: „Sve je tu, vrisak, krvava, čupava, ali niste rekli riječ silovanje.“ Svjedok objašnjava ta nepoklapanja i šta im može biti uzrok i tvrdi da je vidio silovanje, na šta mu odbrana, gotovo ironičnim tonom odgovara: „Grebanje nije silovanje, složiti ćete se.“ Predsjedavajući Sudskog vijeća se ovdje oglasio rekavši da će oni donijeti odluku da li je u pitanju bilo silovanje. O odnosu koji svjedok ima prema seksualiziranim zločinima jasno govori i činjenica koju je rekao, a to je da nikada svoju suprugu direktno nije pitao da li je silovana (supruga mu je zaštićena svjedokinja S17, koju je optuženi pokušavao da muči seksualno, pred malim djetetom), ali da pretpostavlja da jeste i da ona to krije. Nikada nije sa suprugom pričao o tome šta im se dešavalo vezano za seksualizirano nasilje . Ona nije pričala, on nije pitao. Samo pretpostavlja. Iako je bilo očigledno da je svjedok

bio pod izuzetnim pritiskom i traumom (odbrana ga je čak i pitala da li je tog jutra uzeo terapiju, jer nedosljedno i haotično govori, na šta je svjedok odgovorio da nije, iako godinama koristi lijekove koje mu psihijatar prepisuje za ublažavanje posljedica torture koju je preživio od strane optuženog), odbrana je imala napadan, intenzivan pristup.

3. Zaštićena svjedokinja S15: silovanja je možda bilo

Na jednom od ročišta (slučaj Vlahović) svjedočila je zaštićena svjedokinja S15, koja nije najavljena kao osoba koja je preživjela silovanje i koja je govorila o drugim zločinima optuženog. Ipak u jednom trenutku je rekla: "Batko je izvadio nož i cijelo vrijeme, naredivši mi da legnem na krevet, prijetio da će me zaklati. Ali to nije uradio", završivši svoj iskaz rečenicom: "Kad su otišli, nismo znali za sebe. Ja nisam pet dana mogla stati na noge." Tužilac nije postavio dodatno pitanje, iako se napravio prostor za dodatno pojašnjenje s obzirom da je S15 indikativno rekla da danima nije mogla da stane na noge. Ostaje nejasno da li tužilac nije postavio dodatno pitanje jer nije želio dodatno da traumatizira vidno uznemirenu ženu, ili za njega u navedenoj izjavi nije bilo indicija koje su najavljivale da je ova svjedokinja preživjela seksualizirano nasilje ili silovanje.

IV-4. GENERALNI ZAKLJUČCI

Iako će sveobuhvatni zaključci i preporuke biti predstavljeni u dijelu VI, mislimo da je važno da na ovom mjestu posebno istaknemo nekoliko objedinjujućih problema, koji su se pojavili tokom našeg praćenja suđenja:

- Da se praksa agresivnog i provokativnog ispitivanja svjedoka/inja koji/e su preživjeli/e neki vid seksualiziranog nasilja ili silovanje mora napustiti, jer su u pitanju teško traumatizirane osobe (i čije se traume vremenom samo pojačavaju s obzirom da žive u patrijarhalnom društvu, o čijim je posljedicama bilo riječi ranije u ovoj analizi), i da Sud nikako ne smije biti mjesto dodatnih trauma.
- Da se pokušavanje diskreditiranja istinitosti svjedočenja žena koje su preživjele silovanje ne bi trebalo, od strane odbrane optuženog, izvoditi

na banalan način uz optužbe i aluzije da je čitava priča izmišljena kako bi žena dobivala novčanu naknadu kao civilna žrtva rata, ili da ju je određeno udruženje žena nagovorilo da svjedoči protiv nekog optuženog.

- Da sistem zaštite svjedoka/inja nije dosljedan, jer je, na primjer, nedopustivo da se kaže naziv dokumentarnog filma u kojem govori jedna od zaštićenih svjedokinja pod punim imenom i prezimenom.
- Da se pitanja koja se postavljaju svjedokinji vezano za čin silovanja pažljivo osmišljavaju, kako bi se izbjegla mogućnost da ih svjedokinja doživi kao cinična, uvredljiva, nepotrebna. Iako smo svjesni pravila pravnog diskursa i procedura ispitivanja radi dokazivanja činjenica, ispitivanje osoba koje su preživjele najteže traume mora biti posebno pažljivo.
- Termin „seksualni odnos“ koji se u pravnom diskursu u sudnicama koristi kao sinonim za „silovanje“ nikako se ne može shvaćati kao sinonim. U pitanju je sintagma koja objašnjava radnju koja ima veze sa seksualnim činom, dok je ratno silovanje radnja koja prije svega ima veze sa ratnim zločinom i mučenjem. Također, ova sintagma je neprecizna u opisivanju torture koju je osoba pretrpjela.
- Da je ravnoteža u korist poštivanja prava optuženog u kontekstu fer i nepristrasnog suđenja nasuprot pravima izrazito traumatiziranih svjedokinja koje su preživjele silovanje, a koje trebaju ponovo svjedočiti izrazito upitna, i snažno ukazuje na nedostatak brige i razumijevanja Suda za situaciju u kojoj se nalaze žrtve silovanja. Dalje, slaganje Suda sa zahtjevom odbrane se može posmatrati kao ohrabrivanje neprofesionalizma u vidu namjerne opstrukcije suđenja od strane advokata odbrane.

STATISTIČKI PODACI NA SUDU BOSNE I HERCEGOVINE

V-1. PODACI O SUĐENJIMA ZA RATNE ZLOČINE U BIH

Osim suđenja na Sudu BiH, kao što je ranije navedeno, suđenja za ratne zločine su se održavala i na sudovima na nižim nivoima, u Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Distriktu Brčko. Nažalost, ne postoje tačne statistike niti jedinstven podatak o ukupnom broju predmeta ratnih zločina koji su razmatrani na sudovima na nižim nivoima u BiH. Ovo je također zabilježeno u izvještaju OSCE-a iz 2011., *Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini*, gdje su i dalje prisutne poteškoće kod dobivanja pregleda broja i prirode predmetnih spisa vezanih za ratne zločina koji se nalaze na sudovima i u tužilaštvima širom BiH.⁵⁶ Brojke vezane za predmete ratnih zločina u Bosni i Hercegovini mogu se vidjeti samo u godišnjim izvještajima Visokog sudskog i tužilačkog vijeća.⁵⁷ Oni se ne analiziraju zasebno, ali su navedeni pod kategorijom podataka pojedinačnog suda i prezentirani su kao broj predmeta za tu godinu. Shodno tome, za 2011. godinu moguće je izdvojiti sljedeće podatke:

- U 2011. godini na Sudu BiH bila su 903 predmeta vezana za ratne zločine pod različitim oznakama, od čega 722 prvostepena i 181 po žalbama. Od toga, 42 predmeta su razmatrana u prvostepenom postupku (oznaka K), dok je žalbeno vijeće razmotrilo 16 predmeta (oznaka KŽ) u kojima je donesena presuda u prvom stepenu.
- Na Vrhovnom sudu FBiH bilo je 17 predmeta vezanih za ratne zločine.
- Na Vrhovnom sudu RS bilo je 9 predmeta vezanih za ratne zločine.
- Na Kantonalnom sudu u Bihaću bilo je 10 predmeta vezanih za ratne zločine.
- Na Kantonalnom sudu u Odžaku nije bilo predmeta vezanih za ratne zločine.

- Na Kantonalnom sudu u Tuzli bila su 2 predmeta vezana za ratne zločine.
- Na Kantonalnom sudu u Zenici nije bilo predmeta vezanih za ratne zločine.
- Na Kantonalnom sudu u Goraždu nije bilo predmeta vezanih za ratne zločine.
- Na Kantonalnom sudu u Novom Travniku bio je 1 predmet vezan za ratne zločine.
- Na Kantonalnom sudu u Mostaru bila su 3 predmeta vezana za ratne zločine.
- Na Kantonalnom sudu u Širokom Brijegu nije bilo predmeta vezanih za ratne zločine.
- Na Kantonalnom sudu u Sarajevu bila su 2 predmeta vezana za ratne zločine.
- Na Kantonalnom sudu u Livnu bila su 2 predmeta vezana za ratne zločine.
- Na Okružnom sudu u Banjoj Luci bila su 2 predmeta vezana za ratne zločine.
- Na Okružnom sudu u Bijeljini bila su 4 predmeta vezana za ratne zločine.
- Na Okružnom sudu u Doboju bio je 1 predmet vezan za ratne zločine.
- Na Okružnom sudu u Trebinju bio je 1 predmet vezan za ratne zločine.
- Na Okružnom sudu u Istočnom Sarajevu bila su 3 predmeta vezana za ratne zločine.

Shodno tome, iz ovih podataka jedino je moguće zaključiti da je u 2011. godini bilo oko 116 suđenja pred sudovima različitih nivoa u BiH koja su se odnosila na predmete ratnih zločina. Također, moguće je zaključiti da je bilo oko 977 predmeta ratnih zločina kojima su se, u nekom smislu, bavili sudovi u BiH. Osim ovih, dosta nepreciznih podataka, teško je dobiti bilo kakvu drugu informaciju. Dostupni podaci ne sadrže detaljnije informacije o predmetima kao, na primjer, kategoriju krivičnog djela počinjenog tokom rata, broj i vrstu optužbi,

broj svjedoka ili regija obuhvaćenih predmetom ratnih zločina.⁵⁸

Podaci o suđenjima za ratne zločine ne smiju bit tako oskudni, oni moraju biti bolje i jasnije prezentirani i pouzdani. Tokom ovog istraživanja bilo je veoma teško doći do bilo kakvih podataka, a posebno do onih o svjedocima, njihovom spolu i dodijeljenim zaštitnim mjerama. Bilo je gotovo nemoguće utvrditi koji od tih predmeta su se ticali seksualiziranog zlostavljanja, prije nego su objavljene presude, jer potpune optužnice nisu bile dostupne, a nije bilo ni drugih podataka na temelju kojih bi se predmeti ratnih zločina mogli diferencirati (osim činjenice da su to predmeti ratnih zločina, dok se ne pročita presuda nije poznato koja su to krivična djela koja su im stavljena na teret).

Ono oko čega se svi dokumenti koji se navode u ovom istraživanju slažu jeste da se očekuje značajan porast predmeta ratnih zločina pred sudovima nižeg nivoa. Budući da samo OSCE provodi praćenje predmeta na nižem nivou i da podaci dobiveni od sudova nisu adekvatni, jasno je da je potrebno uspostaviti sistem praćenja suđenja za ratne zločine (a posebno rodno osjetljivo praćenje suđenja) ne samo na Sudu BiH već i na sudovima na nižim nivoima. Nepostojanje podataka o vrsti suđenja za ratne zločine i vrsti svjedoka (kao što su broj svjedoka razvrstanih po spolu, rodni aspekt podataka o pitanjima o kojima su svjedočili svjedoci/kinje, rodno razvrstani podaci o zaštitnim mjerama i podaci o zatvorenim suđenjima) pokazuje da sudovi zaista nisu orijentirani ka svjedocima/kinjama. Potrebu za praćenjem suđenja dodatno osnažuje činjenica da je uslijed primjene različitih krivičnih zakona na ovakvim suđenjima nastao potpuni haos.

V-2. TRENUTNA SITUACIJA NA SUDU BOSNE I HERCEGOVINE

Od 2005. godine na Sudu BiH su procesuirani bojni ratni zločini. Odjel za ratne zločine Suda BiH je nastao kao dio strategije zatvaranja MKSJ-a, sa zadatkom da procesuiraju sve srednje i sitnije počiniocce ratnih zločina u BiH tokom ratova 1990-ih. Kao takav, on je jedina institucija na svijetu u kojoj se ratni zločini procesuiraju na državnom nivou – jedino je Specijalni sud u Sierra Leoneu donekle sličan. Iskustva procesuiranja ratnih zločina na

ovom Sudu su važna obzirom da se, od osnivanja MKS-a, očekuje da će biti sve više i više slučajeva ratnih zločina, dok će MKS procesuirati visokorangirane slučajeve, a državni sudovi u post-ratnim zemljama će procesuirati one srednje i niže-rangirane.

U okviru Suda BiH, Odjel za sudsku upravu priprema i vodi statističke podatke o aktivnostima Suda, što uključuje razne parametre (broj zatvorenika po odjelima, mjesečnu upotrebu sudnice po danima, dužina trajanja saslušanja po satima po sekcijama, itd), ali bez rodno razvrstanih podataka ili statističkih podataka o svjedocima/kinjama (mjerama zaštite - na primjer da li se zaštitne mjere više dodjeljuju muškarcima ili ženama, vrste ovih mjera, vrste slučajeva u kojima svjedoče – na primjer da li žene svjedoče samo u slučajevima seksualiziranog nasilja, itd). Čak i kada su podaci dostupni, nisu predstavljeni na pravi način, već moraju biti prikupljena iz presuda. Prezentacija podataka se radi na takav način da samo odražava količinu slučajeva i svjedoka/svjedokinja sa kojima radi Sud BiH, ali podaci nisu prezentirani na način da ispituju kvalitetu rada Suda, kao na primjer podatke potrebne za analitičku analizu, ili za utvrđivanje načina na koji se donose presude, kako se dodjeljuju mjere zaštite, i slično. Međutim, prikupljanje rodno razvrstanih podataka nije bila sudska praksa u zemljama bivše Jugoslavije, pa čak ni u MKSJ⁵⁹. Iz tog razloga trenutno ne postoji rodna perspektiva o procesuiranju i svjedočenju u slučajevima ratnih zločina u BiH i izuzetno je teško utvrditi rodnu perspektivu o tome kako se ratni zločini procesuiraju i presuđuju u Bosni i Hercegovini.

Odjeljenje za sudsku upravu sakuplja i uređuje statističke podatke Suda BiH. Sakupljanje podataka sadrži različite podatke (iskorištenost sudnica po odjelu po broju sati, broj predmeta pred odjelima, iskorištenost sudnica prema broju dana u mjesecu, itd.) ali nema statistike, vezane za svjedočenja, klasificirane po spolu (koliko je žena, koliko muškaraca svjedočilo, koje vrste mjera zaštite se koriste, ima li razlike u mjerama zaštite u odnosu na spol osobe koja svjedoči, uzimajući u obzir sva tri odjela Suda BiH, ko češće svjedoči o seksualiziranom nasilju u ratu, itd). Štaviše, čak i kada podaci postoje nisu transparentno predstavljeni.

Budući da silovanje/seksualizirano nasilje nije izdvojeno u KZ BiH, a nedosljedno se spominje u kratkim varijantama optužnica dostupnim na web stranici Suda, samo se kroz dublju analizu čitavih optužnica mogu

sakupiti precizni podaci o tome koliko osoba je optuženo konkretno za silovanja u ratu, koliko je svjedokinja žrtava u svakom konkretnom suđenju za ratne zločine, itd. Kako je već ranije naglašeno, prema Članu 22. *Zakona o spolonoj ravnopravnosti*, Sud BiH je dužan razvrstati i čuvati podatke prema rodnoj osnovi i učiniti ih javno dostupnim.

V-3. VAŽNOST STATISTIKE

Studija *medice mondiale* je predstavljala prve korake u otvaranju javne debate o rodnoj osjetljivosti u ratnim zločinima u BiH. Ova studija izrazito preporučuje diversifikaciju i razvrstavanje podataka prikupljenih u slučajevima ratnih zločina prema rodnoj osnovi u cilju stvaranja empirijskih dokaza po ovom pitanju. Naročito preporučuje uključivanje rodno razvrstanih podataka o vrstama presuda po pitanju ratnih zločina, broju svjedoka/inja i vrste zaštitnih mjera koje su dodijeljene muškarcima i ženama koji su svjedočili tokom suđenja. Stvaranje predložene rodno-razvrstane baze podataka bi omogućilo prvu pouzdanu rodno osjetljivu procjenu procesuiranja ratnih zločina u BiH i time omogućilo prvu analizu ove teme zasnovanu na dokazima. Takvi empirijski podaci bi stvorili prostor za apolitične informacije, lišene ideološkog okvira, i predstavljale bi nepobitnu osnovu na kojoj bi se gradilo zagovaranje za rodno osjetljiviji tretman svjedokinja i žena koje su preživjele ratne zločine.

Dodatno, način na koji bi podaci trebali biti predstavljeni bi omogućilo analitičke i kvalitativne analize koje bi se sprovodile u kontekstu procesuiranja ratnih zločina u BiH. Na primjer, budući da se silovanje/seksualizirano nasilje ne tretira kao poseban zločin u KZ BiH niti u kratkim verzijama presuda dostupnim na web stranici Suda BiH, podaci se mogu jedino prikupiti kroz detaljnu analizu krivičnih postupaka, a ne samo na osnovu liste članova na koje se optužnica odnosi. Nažalost, putem informacija koje su trenutno dostupne na web stranici Suda BiH i koje predstavljaju sasvim skraćene varijante tačaka optužnica, nemoguće je utvrditi bilo koje statističke podatke koji bi bili vezani za silovanje ili seksualizirano nasilje.

Uspostavljanje ovakve, rodno osjetljive baze podataka bi također omogućilo ne samo utvrđivanje različitih trendova u odnosu na procesuiranje ratnih zločina, pisanje preporuka i politika za unapređenje

procesuiranja ratnih zločina u BiH, već bi predstavljalo osnovu za ostvarivanje napretka u međunarodnom pristupu procesuiranja ratnih zločina.

Nevezano za konkretnu diskusiju o tretiranju svjedokinja i žrtava u suđenjima za ratne zločine, ta prikupljena rodno osjetljiva baza podataka će poslužiti kao doprinos mnogim drugim raspravama i analizama. Mogla bi doprinijeti javnoj debati o položaju žena u bh. društvu ili pružiti dokaz u podršci kampanjama koje zagovaraju pozitivnu praksu u sudskim procesima, bez obzira da li se radi o muškarcima ili ženama, bilo u BiH ili na međunarodnom planu, budući da je određeni broj međunarodnih sudija/sutkinja učestvovao u procesuiranju ratnih zločina na Sudu BiH. MKS i MKSJ bi također mogli biti zainteresirani za ove podatke. Također, međunarodne organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava, kao što su Amnesty International i Human Rights Watch, bi mogle smatrati ove podatke značajnim za svoje analize, kao i brojni predstavnici/e akademske zajednice koji/e se bave proučavanjem ratnih zločina. I napokon, prikupljeni spolno razvrstani podaci bi mogli doprinijeti diskusiji o tranzicijskoj pravdi, budući da je od izuzetne važnosti da se žene osjećaju slobodno da svjedoče kao svjedokinje ratnih zločina bez osjećanja stigmatiziranosti, prezira ili osude od strane sudija/sutkinja, tužilaca/tužiteljica ili društva.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Kroz čitavu ovu analizu davali smo komentare na prakse Suda i Tužilaštva BiH, u odnosu na osobe koje su preživjele neki oblik seksualiziranog nasilja ili silovanje u ratu, a za koje smatramo da su problematične iz ugla kritičkog feminističkog i rodnog promišljanja. Analizirali smo ove prakse, uz davanje objašnjenja zbog čega su te one neprihvatljive, te smo, gdje je to bilo moguće s obzirom na naše kompetencije, davali prijedloge na koji način bi se problematične prakse mogle prevazići.

Na ovom mjestu dajemo sasvim sažeto (jer je svaka od navedenih ideja već detaljno obrađena u izvještaju) pregled preporuka, za koje smo uvjereni da bi mogle doprinijeti početku promjene svijesti u društvu o psihološkom, ekonomskom, simboličnom, zdravstvenom, socijalnom i svakom drugom kontekstu u kojima kao (javno ili lično) „označene“ žive žene koje su preživjele zločin silovanja u ratu.

1. Povećati nivo transparentnosti Suda i Tužilaštva BiH:
 - Prekinuti praksu anonimizacije.
 - Učiniti dostupnim potvrđene optužnice na web stranici Suda BiH.
 - Poštovati obaveze koje proizlaze iz *Zakona o slobodi pristupa informacijama*.
 - Preispitati praksu zatvaranja za javnost velike većine svjedočenja o silovanju.
2. Kako bi tačne informacije dolazile do javnosti i kako bi se spriječilo da zaštićene informacije izlaze u javnost, Sud i Tužilaštvo BiH treba da organizuju obuke za novinare, pa i za stručnu javnost koja je zainteresovana za praćenje određenih aspekata suđenja, o tome kako se mora odnositi prema povjerljivim informacijama.
3. Uspostaviti rodno osjetljivo praćenje suđenja za ratne zločine, od strane civilnog društva u BiH, posebno u slučajevima gdje postoji i tačka optužnice za silovanje, na svim sudskim nivoima.
4. Sud i Tužilaštvo BiH se pozivaju da sakupljaju statističke podatke razvrstane po spolu, kako to propisuje član 22. *Zakona o ravnopravnosti spolova BiH*.
5. Sudije/sutkinje, tužioci/tužiteljice se ohrabruju da dublje ispituju situaciju u svjedočenju koja nagovještava da je uključeno i seksualizirano nasilje, bez obzira da li se ono spominje u optužnici (ako ni zbog čega drugog, onda radi bilježenja priče o silovanju).
6. Sud i Tužilaštvo BiH se pozivaju da od sudnica naprave mjesto u kojima žene koje su preživjele silovanje mogu zaista da ispričaju svoje priče. S tim u vezi je i prva stvar koja bi trebalo da bude urađena – organizovanje obuka, od strane Suda i Tužilaštva BiH za svoje zaposlene, vezane za interdisciplinarnu oblast kakve su, na primjer, rod i rodni pristup pravdi.
7. Iako je neupitno obezbijediti pravedno suđenje za optužene, ne treba taj princip dovoditi do tačke u kojoj je apsolutno sve podređeno pravima optuženih, dok se prava preživjelih osoba, koje ionako žive na ekonomskoj i društvenoj margini, zanemaruju u ovakom kontekstu. Preporučujemo da procedure na Sudu i u sudnicama budu više prilagođene osobama koje su preživjele ratne zločine.
8. Iako jeste lakše procesuirati silovanje ako je u grupi sa drugim zločinima, sa druge strane ovakva praksa u zakonu, umanjuje težinu ovog zločina i omogućava izvjesnu hijerarhizaciju zločina, jer seksualizirani zločin stavlja u manje važnu poziciju u odnosu na neki „sveobuhvatniji“ zločin iz optužnice (kakav je, na primjer, mučenje).
9. Odbrana treba biti opomenuta i prekinuta svaki put kada koristi agresivan način ispitivanja svjedoka/inja koji/e su preživjeli/e seksualizirano nasilje. Ironija, sarkazam, otvoreno i provokativno izražavanje

sumnje u istinitost riječi osobe koja svjedoči u slučajevima ratnog seksualiziranog zločina, mora biti zaustavljena, posebno ukoliko je osoba pod medicinskom ili psihološkom terapijom.

Kako se pokazalo, bez rodne senzibilizacije i odgovarajućeg obrazovanja svih učesnika/ca u procesima suđenja, iskustvo svjedočenja za žrtve silovanja, pred sudom, postalo je dodatni teret i moguća ponovljena traumatizacija. Jedini način da žrtve ratnog silovanja i seksualiziranog nasilja dobiju bilo kakvu satisfakciju jeste da se uvjere da pravosudni sistem funkcioniše i da se zločinci adekvatno procesuiraju. Na taj način, skidaju se brojne stigme sa osoba koje su preživjele silovanje u ratu, koje su bile korištene kao oružje, koje su pretrpjele nezamislivu fizičku, psihičku, emotivnu ili bilo kakvu drugu bol. S druge strane, jedini način da se osnaže i motiviraju one osobe koje ne žele svjedočiti (zbog straha ili nepovjerenja u pravosudni sistem i sistem zaštite svjedoka/inja) jeste adekvatno funkcioniranje mehanizma pravde i visok nivo osjetljivosti kada je riječ o odnosu prema osobama koje trebaju svjedočiti.

S tim u vezi je i zahtjev da odbrana, svaki put kada agresivno pristupa ispitivanju svjedoka/kinja koji/e su preživjeli/e ratno seksualizirano nasilje, bude upozorena ili prekinuta. Bilo kakva vrsta ironije, sarkazma ili eksplicitno izraženog nevjerovanja tokom ispitivanja ovih svjedoka/inja treba biti onemogućena, posebno ukoliko svjedokinja ili svjedok još uvijek koriste lijekove u okviru svojih (psiholoških ili medicinskih) terapija, jer je za njih svako dodatno izlaganje stresnoj situaciji pogubno.

I muškarci i žene, kao svjedoci, svjedokinje ili osobe koje su preživjele zločin silovanja, uključeni su u procese suđenja, ali za svjedokinje i žene koje su preživjele zločine, bez odgovarajuće senzitivizacije na polju rodne ravnopravnosti i adekvatne dodatne edukacije onih osoba koje su uključene u sve procese suđenja, iskustvo svjedočenja pred sudom može biti naročito teško iskustvo.

BILJEŠKE

- 1 Kulturne norme i vrijednosti zajednice jesu temelj za razumijevanje rodni uloga i stereotipa koji su dominantni u određenoj zajednici.
- 2 U kontekstu ovih događaja, VSTV navodi u svom Godišnjem izvještaju za 2011. godinu: Ostaje nejasno kakve bi posljedice bile za ove institucije i vladavinu prava u Bosni i Hercegovini i u Republici Srpskoj da je referendum održan 13. juna, odnosno da je bio uspješan. Međutim, OHR, EU i OSCE, kao i veći broj domaćih subjekata, ozbiljno su kritikovali odluku o održavanju referenduma. Ovo pitanje je razriješeno na način da su vlasti Republike Srpske odustale od održavanja referenduma i prihvatile da se njihove pritužbe rješavaju u okviru strukturalnog dijaloga za pravosuđe u organizaciji Evropske unije koji je započeo sredinom godine. Godišnji izvještaj Visokog sudskog i tužilačkog vijeća, str. 66, 2011.
- 3 Komisija eksperata Ujedinjenih nacija osnovana u skladu sa Rezolucijom 780 (1992) Vijeća bezbjednosti. Rezolucija: <http://www.ohr.int/other-doc/un-res-bih/pdf/s92r780e.pdf>
Završni izvještaj: http://www.icty.org/x/file/About/OTP/un_commission_of_experts_report1994_en.pdf <http://www.his.com/~twarrick/commxyu1.htm>
- 4 Za više informacija pogledajte web stranice: <http://www.idc.org.ba/> kao i <http://www.womenaid.org/press/info/humanrights/warburtonfull.htm#Scale%20of%20the%20problem>
- 5 MKSJ je osnovan kao rezultat prvog privremenog izvještaja Bassiounijeve komisije stručnjaka od 9. februara 1993. Statut Suda je dostupan na <http://untreaty.un.org/cod/avl/ha/icty/icty.html>.
- 6 Dana 22. februara 2001. godine, Dragoljub Kunarac je osuđen na zatvorsku kaznu od 28 godina zbog mučenja, silovanja i ropstva kao zločina protiv čovječnosti i mučenja i silovanja kao kršenja prava i običaja ratovanja. Više na MKSJ: <http://www.icty.org/sid/10312>. Slučaj Akayesu na MKSR je prvi slučaj u historiji u kojem je osumnjičeni proglašen krivim za silovanje kao instrument genocida i kao zločin protiv čovječnosti. Vidi 2011-2012 Izvještaj o napretku žena u svijetu – u potrazi za pravdom, str. 86 (Progress of the World's Women Report – In Pursuit of Justice).
- 7 Izvor informacija: 2011-2012 Izvještaj o napretku žena u svijetu – u potrazi za pravdom, str. 86 (Progress of the World's Women Report – In Pursuit of Justice).
- 8 Informacije na službenoj web stranici MKSJ: <http://www.icty.org/sections/Outreach/CapacityBuilding>.
- 9 Kantonalni sudovi u Federaciji BiH, okružni sudovi u Republici Srpskoj i Osnovni sud u Brčko Distriktu.
- 10 OSCE, Misija u Bosni i Hercegovini, *Pomaci ka harmoniziranoj primjeni zakona koji se primjenjuju u predmetima ratnih zločina na sudovima u Bosni i Hercegovini*, avgust 2008, str. 5, dostupno na <http://www.oscebih.org/documents/12615-eng.pdf>.
- 11 OSCE, HRW i ICTJ razmatraju ovo pitanje u svojim izvještajima.
- 12 Sud BiH u većini predmeta primjenjuje KZ BiH iz 2003. godine i samo su donesene tri presude za ratne zločine u kojima je korišten zakon iz bivše države. Pozivanja na KZ SFRJ: 18. aprila 2012. godine Sudsko vijeće Apelacionog odjeljenja Odjela I je proglasilo optuženog Đorđislava Aškrabu krivim pozivajući se na Krivični zakon bivše Jugoslavije, a ne Krivični zakon BiH, naglašavajući da je prethodni zakon povoljniji za optuženog.
- 13 **Član 172, stav 1, tačka (g):** prisiljavanje druge osobe upotrebom sile ili prijetnje direktnim napadom na njezin život ili tijelo ili na život ili tijelo njoj bliske osobe, **na seksualni odnos ili s njim izjednačenu seksualnu radnju (silovanje)**, seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju ili bilo koji drugi oblik teškog seksualnog nasilja;
Član 173, stav 1, tačka (e): prisiljavanje druge osobe upotrebom sile ili prijetnje direktnim napadom na njezin život ili tijelo ili na život ili tijelo njoj bliske osobe, **na seksualni odnos ili s njim izjednačenu seksualnu radnju (silovanje)**, prisiljavanje na prostituciju, primjenjivanje mjera zastrašivanja i terora, uzimanje talaca, kolektivno kažnjavanje, protupravno odvođenje u koncentracione logore i druga protuzakonita zatvaranja, oduzimanje prava na pravično i nepristrano suđenje, prisiljavanje na službu u neprijateljskim oružanim snagama ili u neprijateljskoj obavještajnoj službi ili upravi. *Krivični zakon BiH*, Službeni glasnik BiH br. 8/10.
- 14 Tekst Rimskog statuta na engleskom dostupan na http://www.ohr.int/ohr-dept/hr-rol/thedept/war-crime-tr/default.asp?content_id=6093.
- 15 OSCE, *Suđenja za ratne zločine pred domaćim sudovima u Bosni i Hercegovini*, str. 6.
- 16 **Pravilo 11bis** Prosljeđivanje optužnice drugom sudu (usvojeno 12. novembra 1997., izmijenjeno 30. septembra 2002.)
(A) Nakon što je optužnica potvrđena, a prije početka suđenja, bez obzira na to da li je optuženi pod nadzorom Međunarodnog suda, predsjednik može imenovati vijeće sastavljeno od troje stalnih sudija izabranih iz sastava pretresnih vijeća (u daljem tekstu: Vijeće za prosljeđivanje) koje će jedino i isključivo utvrđivati da li predmet treba prosljediti vlastima države:
(i) na čijoj teritoriji je krivično djelo počinjeno; ili
(ii) u kojoj je optuženi uhapšen; ili (izmijenjeno 10. juna 2004.)
(iii) koja je nadležna za takav predmet, a voljna je i adekvatno pripremljena da ga preuzme, (izmijenjeno 10. juna 2004.) kako bi dotične vlasti predmet odmah prosljedile nadležnom sudu radi suđenja u toj državi. (izmijenjeno 30. septembra 2002., izmijenjeno 11. februara 2005.)
(B) Vijeće za prosljeđivanje može naložiti da se predmet prosljedi *proprio motu* ili na zahtjev tužioca nakon što je prethodno tužiocu, a po potrebi i optuženom, dalo priliku da se izjasne i nakon što se uvjerilo da će suđenje optuženom biti pravično i da mu neće biti izrečena ili nad njim izvršena smrtna kazna. (izmijenjeno 30. septembra 2002., izmijenjeno 10. juna 2004., izmijenjeno 11. februara 2005.)
(C) Pri donošenju odluke o prosljeđivanju predmeta kako je predviđeno stavom (A), Vijeće za prosljeđivanje će, u skladu s rezolucijom 1534 Savjeta bezbjednosti (2004), imati u vidu težinu krivičnih djela kojima se optuženi tereti i nivo njegove odgovornosti. (izmijenjeno 30. septembra 2002., izmijenjeno 28. jula 2004., izmijenjeno 11. februara 2005.)

(D) Po izdavanju naloga prema ovom pravilu:

- (i) optuženi se, ako je pod nadzorom Međunarodnog suda, predaje vlastima dotične države;
- (ii) Vijeće za prosljeđivanje može naložiti da zaštitne mjere za pojedine svjedoke ili žrtve ostaju na snazi; (izmijenjeno 11. februara 2005.)
- (iii) tužilac je dužan da vlastima dotične države dostavi sve informacije o predmetu koje smatra primjerenim, a posebno popratni materijal uz optužnicu;
- (iv) tužilac može uputiti promatrače da u ime Tužilaštva prate postupak pred nacionalnim sudom. (izmijenjeno 30. septembra 2002.)

(E) Vijeće za prosljeđivanje može izdati nalog za hapšenje optuženog, u kom će navesti u koju državu optuženog treba prebaciti radi suđenja. (izmijenjeno 30. septembra 2002., izmijenjeno 11. februara 2005.)

(F) U bilo kom trenutku poslije izdavanja naloga iz ovog pravila, a prije nego što nacionalni sud osudi ili oslobodi optuženog, Vijeće za prosljeđivanje može, na molbu tužioca, a nakon što je vlastima dotične države dalo priliku da se izjasne, poništiti nalog i službeno zatražiti ustupanje nadležnosti u skladu s pravilom 10. (izmijenjeno 30. septembra 2002., izmijenjeno 11. februara 2005.)

(G) Ukoliko Vijeće za prosljeđivanje poništi nalog izdat prema ovom pravilu, ono može službeno zatražiti od dotične države da optuženog prebaci u sjedište Međunarodnog suda, a država će tome udovoljiti bez odlaganja, u skladu sa članom 29 Statuta. Vijeće za prosljeđivanje ili sudija mogu izdati i nalog za hapšenje optuženog. (izmijenjeno 30. septembra 2002., izmijenjeno 11. februara 2005.)

(H) Vijeće za prosljeđivanje će imati ovlaštenja pretresnih vijeća i, u onoj mjeri u kojoj to bude primjenjivo, postupat će po proceduri koja je ovim Pravilnikom predviđena za pretresna vijeća. (izmijenjeno 11. februara 2005.)

(I) Optuženi i tužilac imaju pravo da ulože žalbu na odluku Vijeća za prosljeđivanje, bilo da se njome predmet prosljeđuje ili ne. Najava žalbe podnosi se u roku od petnaest dana od dana donošenja odluke, osim kada optuženi nije bio prisutan ili zastupan kad je odluka objavljena, u kom slučaju taj rok počinje teći od dana kada je optuženi obaviješten o datoj odluci. (izmijenjeno 11. februara 2005.)

- 17 OSCE, Misija u Bosni i Hercegovini, *Procesuiranje predmeta ustupljenih Bosni i Hercegovini od strane MKSJ-a u skladu sa Pravilom 11bis: Osvrt na rezultate petogodišnjeg praćenja postupaka koje je provela Misija OSCE-a u BiH*, 2010, dostupno na http://wcjp.unicri.it/proceedings/docs/OSCEBiH_Processing%2011bis%20cases%20in%20BiH_2010_bcs.pdf.
- 18 UN, Rezolucija Vijeća sigurnosti 1503 (2003), Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju i Međunarodni krivični sud za Ruandu, dostupno na <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/481/70/PDF/N0348170.pdf?OpenElement>.
- 19 UN, Rezolucija Vijeća sigurnosti 1534 (2004), Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju i Međunarodni krivični sud za Ruandu, dostupno na <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/286/29/PDF/N0428629.pdf?OpenElement>.
- 20 Vidi OSCE, *Procesuiranje predmeta ustupljenih Bosni i Hercegovini od strane MKSJ-a u skladu sa Pravilom 11bis*, ibid, str 10.
- 21 Ibid.
- 22 Ipak, u svojim izvještajima u slučaju Janković OSCE je naveo nekoliko značajnih primjedbi. U drugom izvještaju u slučaju Janković (OSCE, Misija u Bosni i Hercegovini, Drugi izvještaj: Slučaj optuženog Gojka Jankovića - prebačen na državni sud u skladu s pravilom 11bis, juli 2006. godine), OSCE je primijetio nedostatak jedinstvene primjene zaštitnih mjera u slučajevima Stanković i Janković i napomenuo da u pojedinim odredbama *Zakona o zaštiti svjedoka* nedostaje jasnoća ili da pak odredbe nedovoljno reguliraju neka pitanja u vezi ove materije. Nadalje, u istom izvještaju OSCE je istaknuo da "se čini da ne postoji ustaljena praksa, u vezi sa pitanjem da li strane u postupku mogu svjedocima pružiti uvid u prikupljene dokaze u vezi sa njihovim prethodnim izjavama ili svjedočenjima, kako bi im osvjegli sjećanje prije usmenog svjedočenja pred sudom." Vjerujemo da je ovo pitanje značajno za žene koje svjedoče, jer su dale previše izjave različitim osobama, a da ponekad čak nisu bile ni svjesne da daju izjave. U slučajevima seksualiziranog nasilja žene ponekad nisu otkrivala da su seksualno zlostavljane zbog različitih razloga što je u kontekstu patrijarhalnog društva, a posebno u malim mjestima, potpuno razumljivo. Nažalost, osim iznošenja šta se dogodilo na suđenjima i primjećujući da je "na saslušanju, 6. juna, predsjedavajući sudija istakao svoje lično mišljenje da ne bi bilo dobro da se svjedocima omogući uvid u njihove prethodne izjave prije usmenog svjedočenja, iako sud tokom saslušanja dopušta svjedocima da se podsjetu na ono što su ranije izjavili, ako se ne mogu sjetiti", OSCE nije zauzeo poziciju po tom pitanju. Samo su naveli da je važno razjasniti da li je ta praksa prihvaćena u sudu ili nije kako bi se uklonila opasnost da različita vijeća primjenjuju dvostruke standarde. U svom trećem izvještaju OSCE je intervenirao kada je "tužilaštvo pitalo neke svjedokinje da li su bile djevice prije nego što su silovane, a da pri tome Sudsko vijeće nije zabranilo takva pitanja." (OSCE, Misija u Bosni i Hercegovini, Treći OSCE izvještaj u predmetu Gojko Janković - prebačen na državni sud u skladu s pravilom 11bis, oktobar 2006, str. 1). OSCE se pozvao na odredbe Zakona o krivičnom postupku BiH koje zabranjuju postavljanje pitanja oštećenoj strani u vezi "prethodnog seksualnog iskustva, kao i pitanja koja su nebitna za utvrđivanje činjenica navedenih u optužnici. Nadalje, u slučaju Janković, OSCE je napravio još dvije značajne intervencije u svom Petom izvještaju: "Prvo pitanje se odnosi na transparentnost postupka, u smislu da je Sud odbio novinarima dopustiti pristup informacijama koje su *prima facie* javne, na osnovu nedovoljno opravdane odluke, i bez da su je potkrijepili bilo kakvom materijalnom činjenicom... Drugo pitanje se tiče... neophodnosti da sudovi usvoje jasnu politiku koja regulira sudsko uključivanje u pregovore o sporazumima o priznanju krivnje [a] ... kako bi se osiguralo da sudije imaju ispravno razumijevanje svoje uloge u očuvanju interesa pravde u ovim postupcima i kako bi se otklonile sumnje u vezi poštivanja pretpostavke nevinosti prije formalnog izricanja presude" (OSCE, Misija u Bosni i Hercegovini, Peti izvještaj u predmetu Gojko Janković - prebačen na državni sud u skladu s pravilom 11bis, maj 2007, str 2). Osim toga, u svom Petom izvještaju u predmetu Mejakić i dr. OSCE-ovi promatrači su naveli da je, nakon prethodnih OSCE-ovih komentara "Sudsko vijeće je počelo sa praksom postavljanja pitanja oštećenima da li žele da se njihovi zahtjevi za kompenzaciju riješe u toku krivičnog postupka. Međutim, u najmanje dva slučaja bilo je prilično očito da oštećenici nisu razumjeli dovoljno uputu o njihovom pravu" (OSCE, Misija u Bosni i Hercegovini, Peti izvještaj u predmetu Željko Mejakić i dr. - prebačen na državni sud u skladu s pravilom 11bis, septembar 2007, str 2). Također, u istom izvještaju, pitanje nepostojanja besplatne pravne pomoći oštećenim osobama, značajan je OSCE-ov poziv vlastima "da razmotre stvaranje mehanizama kako bi se osiguralo poštivanje interesa oštećenih" i ohrabrenje "sudovima da u postupcima objasne opseg prava na odštetu i osiguraju da svaka to svaka oštećena osoba razumije." Međutim, u svom Petom izvještaju u slučaju Janković, OSCE na primjer samo napominje bez komentara činjenicu da vijeće kao olakšavajuću okolnost razmatra optuženikov porodični status i to što je otac troje djece. S obzirom na činjenicu da je Janković proglašen krivim za zločine protiv čovječnosti u pet tačka optužnice za seksualizirano nasilje - direktni počinilac silovanja (3 tačke), supočinilac (1 tačka) i seksualizirano ropstvo (1 tačka) i pomaganje (3 tačke) - činjenicu da je oženjen i otac troje djece treba uzeti kao otežavajuću okolnost. To je jedno od pitanja koje ukazuju na potrebu za rodno osjetljivo praćenje suđenja.

- 23 Iako je naizgled Sud BiH otvoren za javnost, i ispunjava svoje obveze koje proizlaze iz legislative u BiH (prvenstveno *Zakona o kaznenom postupku*, *Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka* i *Zakona o slobodi informiranja*), te sprovodi svoj zadatak da otkrije istinu o ratu (kroz procesuiranje ratnih zločina), to je samo pitanje "pretvaranja". Sud BiH u okviru svog Ureda Registrara ima Ured za odnose s javnošću koji svaki dan ažurira web stranicu Suda i pruža informacije o aktivnostima Suda za medije. Međutim, dok se web stranica Suda ažurira svakodnevno i PR Suda pojavljuje na vijestima redovno, prenose se, zapravo, vijesti ispražnjene od važnih informacija, ili skrivene iza pravnog jezika ili anonimnih podataka o počiniteljima, žrtvama i aktima. Također, iako se čini da potrebna informacija nije odmah dostupna putem web stranice, ona se može dobiti ako se pošalje odgovarajući zahtjev (ispunjavanjem i podnošenjem brojnih formulara (kao što su: Zahtjev za audio-video zapis, Zahtjev za organiziranu posjetu Sudu, Zahtjev za intervju, Zahtjev za javni pristup informacijama pod kontrolom Suda i sl.), u stvarnosti to nije slučaj. Sud je specijaliziran za pronalaženje izgovora da se izbjegne davanje informacija, a ako ne može pronaći adekvatan izgovor onda jednostavno ignoriše zahtjeve. Tužilaštvo je još uspješnije u ovoj igri "pretvaranja".
- 24 Sućeska-Vekić, Anisa, Diskusija "Javni outreach i pravna podrška u Bosni i Hercegovini", organizovana u okviru projekta Localising International Law Research Project, od strane University of Cambridge, Economic and Social Research Council and Trial, u Sarajevu 20. septembar 2012.
- 25 Richard H. Steinberg, "Izgradnja naslijeđa MKSJ", u Richard H. Steinberg ur. *Procjena naslijeđa MKSJ*, UN MKSJ, Outreach program, Sarajevo: 2011, 29-30.
- 26 Patrick L. Robinson "Nacionalno vlasništvo: Glavni koncept vizije naslijeđa Međunarodnog suda", u Richard H. Steinberg ur. *Procjena naslijeđa MKSJ*, UN MKSJ, Outreach program, Sarajevo: 2011, str. 37.
- 27 Sućeska-Vekić, Anisa, Ibid.
- 28 Ibid.
- 29 Pravilnik
- 30 Parafrizirano prema <http://www.rtvusk.ba/content/transparentnost-od-izuzetne-va%C5%BEnosti-za-%C5%Bertve-i-njihove-porodice>.
- 31 Sućeska-Vekić, Anisa, Ibid.
- 32 Ibid.
- 33 Axboe Nielsen, Christian, Sud BiH doprinosi vlastitom ušutkivanju, juni 2012, dostupno na <http://www.bim.ba/bh/325/10/35254/>.
- 34 Ibid.
- 35 Ibid.
- 36 Član 22. (1) Svi statistički podaci i informacije koji se prikupljaju, evidentiraju i obrađuju u državnim organima na svim nivoima, javnim službama i ustanovama, državnim i privatnim preduzećima i ostalim subjektima moraju biti prikazani po spolu. (2) Statistički podaci i informacije, koji se prikupljaju, evidentiraju i obrađuju, u skladu sa stavom (1) ovog člana, moraju biti sastavni dio statističke evidencije i dostupni javnosti. *Zakon o ravnopravnosti spolova*, Službeni glasnik BiH br. 16/03
- 37 medica mondiale je nevladina organizacija sa sjedištem u Njemačkoj, koja se zalaže za žene i djevojke u ratnim i kriznim zonama širom svijeta. medica mondiale podržava žene i djevojke koje su doživjele seksualno nasilje, bez obzira na političku, etničku ili vjersku pripadnost. Zajedno sa ženama iz cijelog svijeta, medica mondiale predano pomaže ženama da vode dostojanstven i samoodređujući život.
- 38 Mischkowski, Gabriela i Gorana Mlinarević, "...i da se nigdje nikome na svijetu ne dogodi"- Problem sudskih procesa po optužnicama za silovanje - viđenja svjedokinja, tužitelja/tužiteljica i sudija/sutkinja o procesuiranju seksualiziranog nasilja počinjenog tokom rata u bivšoj Jugoslaviji, medica mondiale e.V., 2009, dostupno na: http://www.medicamondiale.org/fileadmin/content/07_Infotek/Gerechtigkeit/medica_mondiale_-_Witness_Study_Bosnia_Summary_bosnian.pdf.
- 39 ZKPBiH. Sl. glasnik BiH. br. 03/03.
- 40 Nažalost, precizni statistički podaci nisu dostupni javnosti, i brojke koje navodimo su one do kojih smo došli pregledavanjem presuda na web stranici Suda BiH.
- 41 Mischkowski, Gabriela i Gorana Mlinarević, "The Trouble with Rape Trials – Views of Witnesses, Prosecutors and Judges on Prosecuting Sexualised Violence during the War in the former Yugoslavia". medica mondiale, decembar 2009.
- 42 Ibid, str. 65.
- 43 Ivanišević, Bogdan. The War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina: From Hybrid to Domestic Court. International Center for Transitional Justice, 2008, strana 13.
- 44 Ibid.
- 45 Član 8 *Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka*, Sl. glasnik BiH. 03/03, 21/03, 61/04 i 55/05.
- 46 Zaštićena svjedokinja S2 imala je mjere zaštite koje su podrazumijevale zabranu objavljivanja njenog identiteta – ličnih informacija i fotografije. Također, i javnost je bila udaljena iz sudnice tokom njenog svjedočenja, i svjedočila je u sudnici pred Sudskim vijećem, tužiocem, braniocem i optuženim.
- 47 Primjeri sa ročišta se nalaze u Dijelu IV.

- 48 Važno je napomenuti da prvobitna optužnica nije sadržavala optužbe za seksualizirano nasilje (vidjeti paragrafe 23 i 417, *Prosecutor v. Akayesu*, (Judgment) ICTR-96-4-T, T Ch I (2. septembar 1998). Sudsko vijeće je u svojoj presudi, paragraf 417, istaklo da je "amandman optužnice rezultirao iz spontanog svjedočenja o seksualiziranom nasilju svjedokinja J i H tokom trajanja suđenja i istrage Tužilaštva koja je uslijedila, a ne zbog društvenog pritiska" *slučaj Akayesu*, ibid (prijevod - ACIPS).
- 49 Prema Diane Marie Amann, optužnica protiv Akayesua je dopunjena optužbama za silovanje zahvaljujući sutkinji Pillay, jedinoj ženi u Sudskom vijeću i pritisku grupa za ljudska prava. str.196, Diane Marie Amann, *Prosecutor v. Akayesu. Case ICTR-96-4-T*, The American Journal of International Law, Vol. 93, No. 1. (Januar 1999), str. 195-199.
- 50 Slučaj Albina Terzić.
- 51 Babić at al. *Komentar krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Savjet/Vijeće Evrope i Evropska Komisija, 2005, str. 566-7
- 52 Mischkowski i Mlinarević, Ibid, str. 71.
- 53 Ibid.
- 54 Vidjeti, na primjer, slučaj sa Međunarodnog kaznenog suda Thomas Lubanga Dylio, u kojem nije bilo optužnice za seksualizirano nasilje, ali je sutkinja Elizabeth Odio Benito tražila od svjedokinje da pojasni izjave o djevojčicama vojnkinjama i trudnoćama. Također, i slučaj Akayesu (MKSR) pokazuje važnost sudija/sutkinja za svjedočenje – vidi priču kako se došlo do podizanja prve optužnice za silovanje u: Mlinarević, Gorana *Seksualno nasilje nad ženama kao ratni zločin* Dijalog, br.3-4, 2008, str. 53-85.
- 55 Mischkowski i Mlinarević, Ibid. str. 71.
- 56 OSCE, *Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini: Pregled procesuiranja predmeta ratnih zločina od 2005. do 2010.*, 2011, dostupno na http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2011051909500706eng.pdf
- 57 Visoko Sudsko i Tužilačko vijeće, *Godišnji izvještaj za 2011.*, dostupno na <http://www.hjpc.ba/intro/gizvjestaj/pdf/GodisnjilzvjestajVSTSBiH2011.pdf>
- 58 Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina, koja je usvojena u decembru 2008. prepoznala je ovaj problem i omogućila formiranje jedinstvene centralizirane evidencije pri Sudu BiH, počevši od 1. marta, od kada su predmeti ratnih zločina u stvarnoj nadležnosti ovog Suda. Svi sudovi će dostavljati potrebne podatke Sudu BiH, a evidencija će se redovno ažurirati. Nažalost, ovi podaci još uvijek nisu dostupni. VSTV u svom kvartalnom izvještaju sada izvještava o broju riješenih i neriješenih predmeta ratnih zločina svakog pojedinačnog suda u izvještajnom periodu, ali ništa više od toga.
- 59 Detaljnim pretraživanjem web stranice Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju <http://www.icty.org/>, nismo mogli doći do statističkih podataka o tome koliko je žena, a koliko muškaraca, svjedočilo o silovanju pred ovim sudom. Čak iako ovi statistički podaci postoje, nisu transparentni, kao što bi trebalo bi da budu.

U ovom dijelu prvo dajemo uvid u podatke vezane za suđenja za ratne zločine u Bosni i Hercegovini, a zatim predstavljamo sažet pregled i činjenični osnov optužnica za slučajeve koje smo pratili, kao dopunu analiza svjedočenja iz izvještaja. Dajemo analizu pet presuda u predmetima koji su sadržavali tačku optužnice vezanu za silovanje, u čijem je središtu osvrt na odmjeravanje kazne i olakšavajuće okolnosti, iz perspektive rodnog kritičkog promišljanja. Napominjemo da se na web stranici Suda BiH trenutno nalazi jedna nedosljednost – kada se pogledaju presude iz 2011. godine imena i prezimena prvostepeno osuđenih osoba data su potpuno, a kada se pogledaju presude iz 2012. i potraže drugostepene presude istih tih optuženih, njihova imena su data samo kroz inicijale. Kako je ovo povezano sa procesom anonimizacije, o kojoj je detaljno bilo riječi u III dijelu izvještaja, ovdje se nećemo dalje baviti navedenim problemom. Također, u dodatku se bavimo i sa nekoliko tema koje su značajne, ali kako nisu sasvim direktno vezane sa osnovnom temom naših promišljanja, predstavljamo ih ovdje. U pitanju su teme vezane za oslobađanje plaćanja troškova suđenja pošto je optuženi osuđen, te slanje „oštećene“ strane na građansku parnicu, a za kraj predlažemo model za rodno zasnovano sakupljanje statističkih podataka koji se dodatno može razviti i proširiti.

PRILOG 1: KRATKI OPISI PREDMETA KOJI SU PRAĆENI

U periodu od godinu dana 11 slučajeva je praćeno u sklopu ACIPS-ovog projekta „Uvođenje rodno osjetljivog praćenja suđenja slučajeva ratnog seksualiziranog nasilja na Sudu BiH“. U praćenom periodu se pred Odjelom I za ratne zločine Suda BiH vodilo oko 60 slučajeva. Prema šturim informacijama iz optužnica (onima koje su trenutno dostupne na web stranici Suda BiH; više riječi o nedostupnosti optužnica bit će kasnije u analizi), od

svih predmeta vezanih za ratne zločine 11 slučajeva je sadržavalo i tačku iz Krivičnog zakona BiH koja se odnosi na silovanje ili neki drugi oblik seksualiziranog nasilja (to su slučajevi: Vlahović, Barićanin, Bogdanović, Lalović, Novalić, Tripković, Terzić, Gazdić, Krsmanović, Bojadžić, Bašić i drugi.) Trenutno, od svih optužnica za ratne zločine, samo jedna se odnosi na ženu (Albina Terzić).

Činjenična osnova i tačke optužnice optuženih/e¹

Veselin Vlahović: Optužnica tereti Veselina Vlahovića za krivično djelo zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine u vezi sa tačkama a), c), e), g), i), k) i tačkom f) člana 173. stav 1., sve u vezi sa članom 180. stav 1. KZ BiH. U optužnici se, između ostalog, navodi da je optuženi Vlahović, kao pripadnik paravojnih snaga tzv. Srpske Republike BiH, a kasnije Republike Srpske, vršio progon civilnog nesrpskog stanovništva u naseljima Grbavica, Vraca i Kovačići, općina Novo Sarajevo. Optuženi Vlahović je u okviru progona na nacionalnoj, etničkoj i vjerskoj osnovi, navodno, počinio: lišavanja života (ubistva), odvođenja u ropstvo, silovanja, protupravna zatvaranja, fizička i psihička zlostavljanja (nečovječna postupanja), pljačke, te prisilne nestanke civilnog nesrpskog stanovništva.

Saša Barićanin: Optužnica tereti Sašu Barićanina za krivično djelo zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačke a), c), g) i k) Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, sve u vezi sa članom 180. stav 1. KZ BiH. U optužnici se navodi da je optuženi Barićanin, u mjesecu julu 1992. godine, zajedno sa Veselinom Vlahovićem, zv. Batko, u naselju Grbavica u Sarajevu, nečovječno postupao prema prisilno zatočenim civilima u namjeri nanošenja ozbiljnih fizičkih i psihičkih povreda, opljačkao ih, te lišio života troje civila. Optuženi Barićanin je, prema navodima optužnice, u više navrata izvršio silovanje nad jednom ženskom osobom koju je prisilno zadržavao u stanu, za koje vrijeme je omogućio i jednom neidentifikovanom

licu da nad ovom osobom izvrši silovanje. *7.06.2012. godine Sud BiH je potvrdio prvostepenu presudu kojom je optuženi osuđen na 18 godina zatvora zbog učestvovanja u ubistvu bošnjačke porodice i višestrukog silovanja i držanja u ropstvu jedne žene.*

Novica Tripković: Optužnica tereti Novicu Tripkovića za krivično djelo zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka a), g) i k) Krivičnog zakona BiH u vezi sa članom 180. stav 1. (individualna krivična odgovornost) KZ BiH. U optužnici se navodi da je optuženi Tripković, dana 30. aprila 1992. godine, u večernjim satima, naoružan, došao u kuću u naselju Donje Polje u Foči, te upotrebom sile i prijetnje izvršio silovanje nad ženskom osobom. Optuženi Tripković je, navodno, u istoj kući, u nekoliko navrata, psihički zlostavljao žensku osobu. Nadalje, optuženi Tripković je tačno neutvrđenog dana, u drugoj polovini mjeseca juna 1992. godine, na vratima jedne kuće usmratio muškarca. *7.06.2011. godine prvostepenom presudom je optuženi osuđen na 8 godina zatvora zbog silovanja, te psihičkog i mentalnog zlostavljanja žene, kao i za ubistvo muškarca.*

Slavko Lalović: Optužnica tereti Slavka Lalovića za krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz člana 173. stav 1. tačke c) i e) Krivičnog zakona BiH u vezi sa članom 31. i članom 180. stav 1. KZ BiH (individualna krivična odgovornost). Optužnica tereti Lalovića da je, u svojstvu milicionera rezervnog sastava Stanice javne bezbjednosti Kalinovik, radeći na obezbjeđenju zatvora, dozvoljavao ulazak vojnicima koji su vršili nasilje nad nezakonito zatvorenim civilima u Osnovnoj školi „Miladin Radojević“ u Kalinoviku. Na ovaj način optuženi Lalović je, kako se navodi u optužnici, suprotno svojoj dužnosti da zaštiti zatočene civile, pomogao u vršenju nasilja nad njima. Optuženi Lalović je neutvrđenog dana, krajem avgusta 1992. godine, u večernjim satima dvojici vojnika Vojske Srpske Republike BiH, navodno, dozvolio ulazak u prostoriju u kojoj su vojnici silovali zatočenicu. Kako se dalje navodi u optužnici, optuženi Lalović je u toku mjeseca avgusta 1992. godine nad zatočenim civilima u pomenutoj školi primjenjivao mjere zastrašivanja i terora. *29.08.2011. godine prvostepenom presudom je optuženi osuđen na 5 godina zatvora zbog omogućavanja silovanja dvojici vojnika jedne zatvorenice logora.*

Jasko Gazdić: Optužnica tereti Jaska Gazdića za krivično djelo zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka g) i k) Krivičnog zakona BiH u vezi sa članom 180. stav 1. (individualna krivična odgovornost) KZ BiH. U optužnici se, između ostalog, navodi da je optuženi Jasko Gazdić, kao pripadnik vojnih snaga tzv. Srpske Republike BiH, na području opštine Foča, počinio silovanje nad više ženskih osoba bošnjačke nacionalnosti koje su bile smještene u sportskoj dvorani „Partizan“. Optuženi Gazdić je kako se navodi u optužnici, držao jednu maloljetnu žensku osobu u seksualnom ropstvu, putem fizičkog i psihičkog zlostavljanja omogućavao drugima da vrše silovanja nad osobama ženskog spola, te u namjeri fizičkih i psihičkih povreda nečovječno postupao prema civilnim osobama. *9.11.2012. godine Sud BiH je donio prvostepenu presudu kojom je optuženi osuđen na 17 godina zatvora zbog silovanja više ženskih osoba, kao i omogućavanja drugim muškarcima da siluju više ženskih osoba.*

Velibor Bogdanović: Optužnica tereti **Velibora Bogdanovića** za krivično djelo **ratni zločin protiv civilnog stanovništva** iz člana 173. stav 1. tačke e) Krivičnog zakona BiH u vezi sa članom 180. stav 1. KZ BiH (individualna krivična odgovornost). U optužnici se, između ostalog, navodi da je optuženi Bogdanović, kao pripadnik Hrvatskog vijeća obrane (HVO) u Mostaru, u noći sa 25. na 26. maj 1993. godine, zajedno sa pet neidentifikovanih i naoružanih vojnika, ušao u stan bošnjačkog bračnog para u Mostaru. Tom prilikom izvršili su pretres stana, otuđili nakit, putničko vozilo i određeni iznos novca. Optuženi Bogdanović je prijeteći prisilio ženu na seksualni odnos i silovao je. Optuženi Bogdanović je, zajedno sa ostalim vojnicima, njenog supruga protupravno odveo u zatvor „Heliodrom“ u kojem je isti bio zatočen trideset dana. *29.08.2011. godine prvostepenom presudom je optuženi osuđen na 6 godina zatvora zbog silovanja i zatvaranja civila u Mostaru 1993. Optuženi se nije pojavio na izricanju presude, i još uvijek se nalazi u bijegu.*

Ćerim Novalić: Optužnica tereti Ćerima Novalića za krivično djelo ratnog zločina protiv civilnog stanovništva iz člana 173. stav 1. tačke e) (silovanje) Krivičnog zakona BiH, u vezi sa članom 180. stav 1. (individualna krivična odgovornost) istog zakona. Prema navodima iz optužnice, optuženi Novalić je za vrijeme oružanog sukoba između Armije Republike BiH i Vojske Republike Srpske na

području opštine Konjic, kao pripadnik Armije RBiH, u toku mjeseca septembra 1992. godine, u selu Žepi, opština Konjic, sa još jednim neidentifikovanim vojnikom, upao u kuću civila, ženske osobe, koju je, navodno, prisilio na seksualni odnos. *Optuženi je 21.05.2010. prvostepenom presudom osuđen na 7 godina zatvora, a 14.06.2011. drugostepenom presudom osuđen na 8 godina i 6 mjeseci zatvora zbog silovanja ženske osobe u septembru 1992.*

Albina Terzić: Optužnica tereti Albinu Terzić za krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz člana 173. stav 1. tačka c) i e) Krivičnog zakona BiH, u vezi sa članom 180. stav 1. (individualna krivična odgovornost) istog zakona. U optužnici se, između ostalog, navodi da je optužena Albina Terzić, u periodu od maja 1992. godine pa do sredine jula iste godine, kao pripadnica Vojne policije Hrvatskog vijeća obrane (HVO), sama ili zajedno sa drugim pripadnicima HVO-a, učestvovala u nečovječnom postupanju prema civilima srpske nacionalnosti. Civilni su bili nezakonito zatvoreni u prostorijama Osnovne škole u Odžaku i u Tvornici „Strolit“, također, u Odžaku. *Optužena je 19.10.2012 prvostepenom presudom osuđena na 5 godina zatvora i oslobođena je optužbe da je učestvovala u seksualnom zlostavljanju civila u logoru.*

Oliver Krsmanović: Optužnica tereti Olivera Krsmanovića za krivično djelo zločin protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka a), e), f), i) i k) Krivičnog zakona BiH u vezi sa članom 180. stav 1. (individualna krivična odgovornost) i članom 29. KZ BiH. U optužnici se između ostalog navodi da je optuženi Oliver Krsmanović u periodu od proljeća 1992. godine, do jeseni 1995. godine, kao pripadnik 2. Podrinjske lake pješadijske brigade, izvršio i pomagao u ubistvima, prisilnim nestancima nesrpskog civilnog stanovništva opštine Višegrad. Optuženi Krsmanović je, kako se navodi u optužnici, učestvovao u teškim oduzimanjima fizičke slobode i drugim nečovječnim djelima u namjeri nanošenja snažnih tjelesnih i duševnih bolova i patnji civilima nesrpske nacionalnosti. Optuženi Krsmanović je, kako se između ostalog navodi u optužnici, dana 27. juna 1992. godine, u naselju Bikavac, opština Višegrad, zajedno sa Milanom Lukićem i pripadnicima njegove grupe, učestvovao u nezakonitom zatvaranju 70 civila bošnjačke nacionalnosti i njihovom ubistvu. Početkom juna 1992. godine, optuženi Krsmanović je u hotelu „Vilina vlas“ na području opštine Višegrad,

učestvovao u silovanju Bošnjakinja i drugim oblicima teškog seksualnog zlostavljanja, a koje su protivpravno bile zatvorene u pomenutom objektu.

Nihad Bojadžić: Optužnica tereti Nihada Bojadžića za krivična djela ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz člana 173. stav 1. tačke c), e) i f) i ratni zločin protiv ratnih zarobljenika iz člana 175. stav 1. tačke a) i b), a sve u vezi sa članom 180. stav 1. Krivičnog zakona BiH. U optužnici se, između ostalog, navodi da je optuženi Nihad Bojadžić, u svojstvu zamjenika komandanta Specijalnog odreda za posebne namjene pri Štabu Vrhovne komande Armije Republike Bosne i Hercegovine „Zulfikar“, učestvovao u mučenju, nečovječnom postupanju, prisiljavanju na rad, nanošenju teških tjelesnih ozljeda, seksualnom zlostavljanju i silovanju nad civilima hrvatske nacionalnosti i pripadnicima Hrvatskog vijeća obrane, zatočenih u objektu „Muzej – Bitka na Neretvi“ u Jablanici.

Muhidin Bašić i drugi: Optužnica tereti Muhidina Bašića i Mirsada Šijka za krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz člana 173. stav 1. tačke e) Krivičnog zakona BiH, u vezi sa članom 180. stav 1. (individualna krivična odgovornost) KZ BiH. U optužnici se navodi da su, dana, 25. januara 1994. godine, optuženi Muhidin Bašić, kao načelnik Ratnog odjeljenja Službe državne bezbjednosti Olovo i optuženi Mirsad Šijak, kao vojni policajac, pripadnik 122. lake brigade Armije BiH, zajedno sa dva neidentifikovana pripadnika Armije BiH, prisilili na seksualni odnos žensku osobu, koja je bila u posjeti licu zatvorenom u zatvoru u Varešu.

PRILOG 2: ANALIZA PRESUDA

U ovom dijelu pokazujemo koji se to razlozi koriste kao olakšavajuće okolnosti kako bi se umanjila minimalna kazna za ratni zločin silovanja u presudama Suda BiH. Pokazujemo kako je silovanje tretirano u presudama, te koje su to olakšavajuće okolnosti, propisane članovima 49 i 50 KZ BiH koje umanjuju i najmanju zapriječenu kaznu za silovanje u ratu. Dajemo komentare na svih pet presuda, koliko ih je doneseno u periodu praćenja suđenja, u kojima je glavni zločin silovanje u ratu. Četvorica, od petorice osuđenih za zločin protiv civilnog stanovništva i zločin protiv čovječnosti, nisu dobila najmanju moguću kaznu od 10 godina već je svakom kazna zatvora bila smanjena u skladu sa olakšavajućim okolnostima. A samo jedan je dobio veću kaznu od zapriječene. Komentare o olakšavajućim okolnostima unutar pravnog okvira, svakog posebnog slučaja, dajemo iz rodne i feminističke perspektive.

Krivični zakon BiH, razumljivo, ne daje dublje (sociološke, psihološke ili kulturalne) razloge za ublažavanje kazne. U članu 49. ovog zakona piše:

Sud može učinitelju odmjeriti kaznu ispod granice propisane zakonom ili izreći blažu vrstu kazne:

- (a) kad zakon propisuje da se učinitelj može blaže kazniti;
- (b) kad sud utvrdi da postoje osobito olakšavajuće okolnosti koje ukazuju da se i s ublaženom kaznom može postići svrha kažnjavanja.²

Kao objašnjenje člana 50. o granicama ublažavanja kazne stoji:

(1) Kad postoje uvjeti za ublažavanje kazne iz člana 49. (Ublažavanje kazne) ovog zakona, sud će ublažiti kaznu u ovim granicama:

- a) ako je za krivično djelo kao najmanja mjera kazne propisana kazna zatvora od deset ili više godina, kazna se može ublažiti do pet godina zatvora;
- b) ako je za krivično djelo kao najmanja mjera kazne propisana kazna zatvora od tri ili više godina, kazna se može ublažiti do jedne godine zatvora;
- c) ako je za krivično djelo kao najmanja mjera kazne propisana kazna zatvora od dvije godine,

- kazna se može ublažiti do šest mjeseci zatvora;
- d) ako je za krivično djelo kao najmanja mjera kazne propisana kazna zatvora od jedne godine, kazna se može ublažiti do tri mjeseca zatvora;
- e) ako je za krivično djelo kao najmanja mjera kazne propisana kazna zatvora do jedne godine, kazna se može ublažiti do trideset dana zatvora;
- f) ako je za krivično djelo propisana kazna zatvora bez naznake najmanje mjere, umjesto kazne zatvora može se izreći novčana kazna;
- g) ako je za krivično djelo propisana novčana kazna s naznakom najmanje mjere, kazna se može ublažiti do pet dnevnih iznosa, a ako se izriče u određenom iznosu do 500 KM.

(2) Pri odlučivanju koliko će kaznu ublažiti prema pravilima iz stava 1. ovog člana, sud će posebno uzeti u obzir najmanju i najveću mjeru kazne propisane za to krivično djelo.³

PRILOG 2.1: SILOVANJE I OLAKŠAVAJUĆE OKOLNOSTI U PRESUDAMA SUDA BIH

U periodu praćenja suđenja doneseno je pet presuda – Novici Tripkoviću 8 godina, Veliboru Bogdanoviću 6 godina, Slavku Laloviću 5 godina, Čerimu Novaliću 8 i po godina, Saši Baričaninu 18 godina. Ovdje analiziramo i presudu Miodragu Markoviću od 7 godina, koja je donesena neposredno prije početka projekta 15.04.2011. jer se njegov slučaj dalje vodio pred Apelacionim vijećem za vrijeme realizacije naših projektnih aktivnosti. Iz rodno osjetljive perspektive, svjedočenja žena o silovanju koje su preživjele i olakšavajuće okolnosti koje se, potom, uzimaju kada se odmjeravaju kazne za osuđene, su u ciničnom neskladu, kako ćemo pokušati pokazati. Radi preglednijeg praćenja, prvo navodimo dijelove vezane za svjedočenje žrtve, kako stoji u presudi, zatim slijedi odmjeravanje kazne, iza koje, zatim, slijedi navođenje olakšavajućih okolnosti.

1. Miodrag Marković – 7 godina zatvora za silovanje maloljetne ženske osobe (presuda donesena 15.04.2011.)

Svjedočenje žrtve

„U večernjim satima, uniformiran i naoružan, došao je na vrata porodične kuće malodobne Z-1, u mjestu Dragalovci, općina Doboj, te snažno lupao na vrata tražeći od ukućana da mu otvore i prijeteci da će ih u suprotnom sve pobiti, pri čemu je galamio i psovao im „majku ustašku“, a potom u zrak ispalio jedan metak iz vatrenog oružja, nakon čega je majka malodobne Z-1 otvorila vrata, pa je tada od iste zahtijevao da mu preda „svoju lijepu kćerku“, i uperio pištolj u glavu njenom sinu (djetetu sa invaliditetom), prijeteci i dalje da će ih sve pobiti, nakon čega je malodobna Z-1 plačući izašla ispred kuće, pa je optuženi povukao za ruku prema susjednoj livadi, a kad je Z-1 doviknula majci da sa braćom bježi iz kuće, udario je snažno drškom pištolja u predjelu vrata, te je odvuкао do jednog plasta sijena, gdje joj je počupao majicu i naredio joj da se skine, pa se potom i sam skinuo, nakon čega ju je silovao, a zatim joj zaprijetio da nikome ne smije reći šta se desilo, jer će je u suprotnom ponovo silovati i poubijati joj članove porodice.“

Odmjeravanje kazne i olakšavajuće okolnosti

„Odlučujući o visini kazne, Sud je cijenio sve okolnosti koje utiču na istu, a koje su propisane odredbom člana 48. KZ BiH, a naročito je cijenio stepen odgovornosti optuženog, pobude iz kojih je djelo učinjeno, jačinu ugrožavanja i povrede zaštićenog dobra, kao i okolnosti pod kojim je djelo učinjeno. Također, Sud je pri odlučivanju o visini kazne imao u vidu i raniji život optuženog, njegove osobne prilike, te držanje u toku ovog postupka. Na ovaj način Sud je u konkretnom slučaju cijenio kako postojanje otežavajućih tako i postojanje olakšavajućih okolnosti na strani optuženog. Težina se utvrđuje in personam, a ne u smislu univerzalnih posljedica. Sud smatra da su posljedice djela teške, budući da se radi o djelu koje je u samom momentu izvršenja po žrtvu ponižavajuće, a ostavlja na žrtvu traume u dužem vremenskom periodu. Sama oštećena je izjavila da je bila ponižena i u stanju šoka, te da posljedice ovog djela osjeća do danas. Sud je imao u vidu da je u konkretnom slučaju optuženi silovao jednu osobu, te da je u odnosu na istu preduzeo jednu radnju izvršenja. U odnosu na stepen krivične

odgovornosti, Sud je utvrdio da je optuženi postupao sa direktnim umišljajem, odnosno da je bio svjestan da svojim postupanjem čini krivično djelo i htio je njegovo izvršenje.“

„Sa druge strane Sud je imao u vidu da je optuženi porodičan čovjek, otac troje djece od kojih je jedno teško bolesno, kao i tešku materijalnu situaciju i slabo imovno stanje. Takođe, na strani optuženog kao olakšavajuće okolnosti Sud je uzeo u obzir njegovu neosuđivanost, dobro držanje i vladanje pred Sudom. Sve ove olakšavajuće okolnosti u svojoj ukupnosti čine osobito olakšavajuće okolnosti, zbog čega je Sud odlučio da primjeni odredbe članova 49. i 50. KZ BiH koje se odnose na ublažavanje kazne nalazeći da navedene okolnosti ukazuju da se i s ublaženom kaznom može postići svrha kažnjavanja. Sud smatra da je izrečena sankcija srazmjerna težini počinjenog krivičnog djela, stepenu krivične odgovornosti optuženog, okolnostima i motivima pod kojima je optuženi počinio djelo, kao i posljedicama koje su nastupile, te da će se sa ovako izrečenom visinom kazne ostvariti svrha kažnjavanja, odnosno da će se ostvariti kako individualna tako i generalna prevencija, tj. da će se kod optuženog i svih drugih pojedinaca podići svijest o zabranjenosti, kažnjivosti i društvenoj osudi zločina i odvratiti navedena lica da ubuduće čine zločine. Vijeće je prilikom određivanja kazne bilo svjesno potrebe da svoju odluku donese u skladu sa ciljem da se zločin optuženog javno stigmatizira i tako izrazi gnušanje nad težinom ovog djela i da se žigoše njegov počinilac. Ali, s druge strane, vodilo je računa i o rehabilitaciji optuženog, najodgovornije osobe u svojoj višečlanoj porodici koja u budućnosti od njega, kao takve osobe najviše i očekuje, ali koja se, upravo zbog zločina optuženog, našla u još težoj socijalnoj situaciji.“⁴

Komentar

U predmetu Miodrag Marković, prvostepena presuda je glasila 7 godina zatvora za silovanje i psihičko i fizičko zlostavljanje maloljetne djevojčice. Nije jasno zašto je Sud odlučio naglasak staviti na to da je silovao jednu osobu i izvršio radnju jednom, umjesto da je silovao maloljetnu djevojčicu. Ovakav izbor kao da ukazuje da Sud razumije okrivljenog – kao da nam Sud govori: *“On je očigledno bio u poziciji moći i, da je zaista bio loš čovjek, mogao je silovati više žena više puta, ali on nije tako loš čovjek pa je silovao samo jednu osobu i to samo jednom (a činjenica da se radilo o maloljetnom licu nije tako važna)”*.

Nadalje, nakon iznimno dirljivog i traumatizirajućeg svjedočenja žrtve, argument da je optuženi "porodičan čovjek, siroti otac troje djece, koji se tokom suđenja primjereno ponašao" zvuči veoma nepošteno i cinično. **Prvo**, silovanje maloljetnog lica bi u većini slučajeva bilo zbirni faktor i kao takav bi se trebao mjeriti u odnosu olakšavajuće faktore. S obzirom na takav balans, odluka da se kazna smanji ispod minimalne kazne zapriječene za krivično djelo silovanja je upitna. **Drugo**, veoma je važno imati na umu smišljenu vojnu strategiju koja je bila usmjerena na žene i djecu, kao najranjivije predstavnike ciljne religijske i etničke skupine, jer oni ne mogu pružiti učinkovit otpor. Štaviše, svrha silovanja, kao komponente smišljene vojne strategije, bila je da zastraši ciljnu populaciju i, na kraju, da primora njene članove/ice da pobjegnu iz određenog područja, na primjer, prisilni progon radi uspostavljanja kontrole nad teritorijem. Da zaključimo, činjenicu da je optuženi silovao maloljetnu djevojčicu i svrhu silovanja, kao ratne taktike, treba sučeliti sa olakšavajućim faktorima, a to ne mora nužno rezultirati smanjenjem kazne.

2. Novica Tripković – 8 godina zatvora zbog silovanja žene i ubistva civila (presuda donesena 07.06.2011)⁵

Svjedočenje žrtve

„Svjedokinja je navela da je po njenom izlasku iz bolnice T. N. pokušao obiti vrata na stanu njenog djevera, čiji se stan nalazio na drugom spratu iste kuće u kojoj je živjela. Tada joj je rekao da će zaštititi nju i njenu djecu, pa je istu večer došao pred njena vrata i ona mu je otvorila jer nije mislila da će se nešto loše dogoditi. On je donio tri litre vina i stavio na sto u kuhinju, da bi potom tražio od nje da mu donese iglu, nakon čega je iglom probio prst i zatražio od nje da ona pije krv iz njegovog prsta, govoreći da će se oni tako pobratimiti. Svjedokinja je navela da je njen mlađi sin spavao, a njena kćerka je bila budna i bila je uz nju kada je optuženi počeo nasilno da je "vuče i ljubi", a pošto njena kćerka nije znala šta se dešava, rekla je da će sve ispričati babi. Nakon što je kćerka zaspala, oštećena navodi da je optuženi i nju tjerao da pije alkohol, mada ona nikada ranije nije konzumirala alkohol. Bila je obučena u trenerku, gornji i donji dio, optuženi ju je prisilio da se skine i zaprijetio da "će ih sviju poklati" i da ne smije nikome reći, da bi potom raskopčao svoj

šlic na hlačama, te je na podu kuhinje, između radnog i trpezarijskog stola, izvršio nad njom spolni čin, nakon čega je rekao da nije "bolju baličku od nje silovao". Poslije toga je otišao u kupatilo i potom legao na kauč i zaspao. Kad se probudio zaprijetio joj je da ne smije nikom ništa reći jer će je zaklati. Zbog ove prijetnje ona nije događaj prijavila policiji, niti je ikom od prijatelja i komšija ispričala šta joj se desilo." Dalje, jednog od narednih dana: "(Optuženi je) naoružan puškom, pištoljem i nožem, došao pred kuću oštećene „A1“, te zalupao na vrata na što mu je oštećena vrata otvorila, da bi joj isti tada rekao da je doveo šestoricu da je siluju, a potom je ušao u kuću i tražio od oštećene da pođe sa njim na sprat kuće gdje se nalazio stan njenog djevera, što je ona odbila, nakon čega je isti izvadio nož govoreći joj da će je zaklati na što ga je Č.Š., koja je takođe tada bila prisutna u kući oštećene, počela preklinjati da oštećenu ne dira, te ga je i malodobni sin oštećene, kojeg je probudila galama, molio da mu ne dira mamu, uslijed čega je isti vratio nož u korice, a potom govoreći da je oštećena kurva, počeo je udarati rukama i šakama u predio glave od kojih udaraca je sva bila u modricama, da bi potom napustio kuću te potom svakih nekoliko dana dolazio u kuću oštećene i svaki put psihički zlostavljao oštećenu." Ubistvo koje je počinio povezano je sa „A1“ – „hladnokrvno je lišio života civila D.V.a, koji prema iskazu njegovog sina i supruge, nikada ranije sa optuženim nije imao bilo kakvih nesuglasica. Iz iskaza saslušanih svjedoka sud je izveo zaključak da je kritične prilike oštećeni D.V. ubijen iz razloga što je bio Bošnjak, za kojeg je optuženi sumnjao da u svojoj kući krije oštećenu „A1“."

Odmjeravanje kazne i olakšavajuće okolnosti

„Prilikom odmjerenja kazne, nakon održanog pretresa za izricanje krivičnopravne sankcije, sud je imao u vidu težinu krivičnog djela koje je optuženi priznao, te činjenicu da je ranije osuđivan, ali i olakšavajuće okolnosti na strani optuženog. Priznanje krivnje i iskreno pokajanje optuženog predstavljaju olakšavajuće okolnosti. Prije svega, vijeće smatra da potvrdno izjašnjenje o krivnji ima veliki značaj s humane strane i posljedicu po žrtve zločina. Posebno kada se optuženi izjasni krivim na način i pod okolnostima koje svjedoče o bezrezervnom prihvatanju lične odgovornosti, to zasigurno može biti znak iskrenog kajanja. Vijeće cijeni da priznanje krivnje od strane optuženog, zajedno sa njegovim ponašanjem nakon

događaja iz optužnice pokazuju da se on iskreno kaje. Vijeće smatra da bi se priznanje i kajanje moglo pozitivno odraziti na rehabilitaciju žrtvi počinjenih zločina i njihove šire zajednice, te na opće prihvatanje činjenica o ovim zločinima. Takođe je sud imao u vidu i ostale olakšavajuće okolnosti i to činjenicu da je optuženi u sedmoj deceniji života, da je provedenim vještačenjem utvrđeno da je lošeg zdravstvenog stanja, kao i činjenicu da je otac troje djece i da se korektno ponašao za vrijeme sudskog postupka.

Komentar

U predmetu Novica Tripković, prvostepena presuda je glasila 8 godina zatvora. Tripković je osuđen za silovanje jedne ženske osobe i ubistvo jedne osobe. Olakšavajuće okolnosti su priznanje krivice i žaljenje (kajanje) zbog počinjenih krivičnih djela. Sporazum o priznanju krivice je posebno i diskutabilno sudsko pitanje i ovdje ga nećemo analizirati. Novinarka BIRN-a je, međutim, vrlo jasno prezentirala i ukratko objasnila manipulativnu prirodu tog instrumenta:

Sporazumi o priznanju krivice, smatra se u Tužilaštvu BiH, doprinose uštedi vremena jer skraćuju sudske postupke, dobijaju se korisne informacije za druge predmete, a optuženi sigurno postaje osuđeni. S druge strane, u Sudu BiH navode da sporazum o priznanju krivice ima i određenih negativnosti, jer se dešava da optuženi koji sklopi takav sporazum "ne pruža tužilaštvu nikakve nove informacije."⁶

Ova posljednja tačka je posebno važna jer se legitimitet priznanja krivice ogleda u beneficijama koje ovaj, veoma važan instrument u sporovima sa sobom nosi, jer sporazum o priznanju krivice može predvidjeti svjedočenje optuženog u predmetima protiv drugih, višerangiranih lica, i time pomoći da se osigura osuđujuća presuda protiv drugih počinitelja. Ako to pak nije slučaj, na što ukazuje novinski članak BIRN-a, onda korištenje ovog instrumenta osujećuje njegovu svrhu. Dodajemo da priznanje krivice može biti i taktički potez i pokazatelj manipuliranja zakonom. Iz ove perspektive, priznanje krivice kao olakšavajuća okolnost još je jedan "šamar" u lice žrtvama koje traže da kazna bude proporcionalna težini krivičnog djela, šteti koja je nanescena žrtvama i stepenu odgovornosti počinitelja. Osim toga, u jednoj od svojih preporuka medica mondiale je također prepoznala potrebu da se žrtve uključe u pregovore o priznanju krivice jer im, u ovom trenutku, njihova isključenost iz pregovora sprečava

pristup dokazima, ne dopušta im da osporavaju izjave optuženika, a uvodi dodatne dokaze koji mogu biti u suprotnosti sa UN Deklaracijom o osnovnim načelima pravde za žrtve kriminala i zloupotrebe moći, i stoga među žrtvama doprinosi osjećaju otuđenja i nezadovoljstva sudskim procesima.⁷

Iako, „s obzirom na preopterećenje u predmetima ratnih zločina u Bosni i Hercegovini, se može priznati da će kroz pregovore o krivici više počinioaca biti osuđeno“⁸, sve gore navedeno se također mora uzeti u obzir kada se opredjeljuje za ovakva rješenja kako bi zadovoljio interes pravde.

Štaviše, spremnost počinitelja da prizna krivicu ne treba se neophodno smatrati olakšavajućom okolnošću, budući da priznanje nekad ne sadrži razumijevanje uslova pod kojim je silovanje i seksualizirano nasilje počinjeno u ratu. Jedna od najvažnijih stvari u potrazi za pravdom za žrtve je razumijevanje uslova pod kojima su silovanje i seksualizirano zlostavljanje počinjeno. Na primjer, imajući u vidu prinudnu ratnu situaciju – koja stvara prilike za zloupotrebu komandne odgovornosti ili oružane moći – strategije kojima žene i djevojke mogu pribjeći da bi se zaštitile i opstale ponekad su ograničene na ono što se zove "seks za opstanak", što podrazumijeva da postaju "seksualne partnerke" određenih vojnih komandnih lica ili vojnika. Takav odnos se površno može učiniti sporazumnim, što vodi ka kreiranju određenog mišljenja o takvim ženama, ali to je daleko od istine ako se imaju u vidu prisilne okolnosti. Dakle, veoma je važno razumjeti ograničene mogućnosti koje žene imaju u prisilnim okolnostima rata, nezavisno od spremnosti počinitelja da prizna ili ne prizna krivicu. Poenta je da olakšavajuće okolnosti uvijek treba mjeriti u odnosu na otežavajuće faktore i, uprkos priznanju krivice, Sud bi uvijek trebao osigurati da je izrečena kazna u skladu sa standardima pravde i pravičnosti u smislu njene proporcionalnosti sa težinom počinjenog djela, štetom nanesenom žrtvama/ preživjelim osobama i stepenom odgovornosti počinitelja.

Također, još jedna olakšavajuća okolnost u ovom slučaju jeste i ta da je optuženi „veoma star“ – u sedmoj deceniji života je. „Veoma mlad“ ili „veoma star“ su uvredljivi argumenti iz ugla žrtve, posebno imajući u vidu da je optuženi bio punoljetan u vrijeme kada je počinio zločin, i spreman da psihički i fizički povrijedi drugu osobu.

3. Čerim Novalić – 8 godina i 6 mjeseci zatvora (presuda donesena ijeta 14.06.2011).⁹

Svjedočenje žrtve (svjedokinja nije tražila mjere zaštite)¹⁰

„Svjedokinja je istakla da je kritične večeri nestalo struje, djeca i nepokretna svekrva su već bili zaspali, a ona je sa mužem bila budna. Tada je neko pokucao na vrata, pa kada je pitala ko je, odgovoreno joj je da je vojna policija. Otvorila je vrata i u kuću su ušla dvojica naoružanih lica sa puškama, obučeni u maskirne uniforme, a preko čela su nosili trake. Pitali su koga ima sve u kući po sobama, pa kada su čuli odgovor, rekli su mužu da ustane i da zajedno sa svjedokinjom pođe za njima. Muž koji je bio teško bolestan ustao je sa kreveta, a svjedokinja je zajedno s njim išla ispred ovih vojnika. Tako su niz stepenice sišli u donji sprat njihove kuće, u prostoriju koja je služila kao ostava za krompir. Tad joj je jedan od ove dvojice rekao: „Idi ti gore, djeci“, nakon čega je krenula uz stepenice na sprat kuće. Optuženi je došao za njom i ušao u dnevni boravak. Rekao joj je da se skida, pa kada ga je pitala što da se skida, rekao joj je da se skida, da ne galami i da će je ubiti. Gurnuo je na trosjed i tu je silovao. Zbog straha nije smjela pružati otpor. Za to vrijeme djeca su spavala u jednoj a svekrva u drugoj sobi. Nakon silovanja optuženi je izašao iz kuće, a ubrzo je čula da se zapucalo u dvorištu. Muž je došao u dnevni boravak. Plakala je i odmah mu je rekla da je silovana. Svjedokinja navodi da je muž tješio, te da joj je rekao da ga nisu tukli, već mu je vojnik koji je ostao stavljao pištolj na čelo. Ujutro je zajedno sa mužem pošla kod komšija kojima je rekla da je silovana.“

Odmjeravanje kazne i olakšavajuće okolnosti

„Prilikom odmjerenja kazne optuženom Čerimu Novaliću, Sud je najprije cijenio težinu krivičnog djela i stepen njegove krivične odgovornosti. Težina krivičnog djela za koje se optuženi tereti uvijek je određivana na osnovu djelovanja na žrtvu ili na lica povezana sa krivičnim djelom i najbližu rodbinu. Težina se utvrđuje in personam a ne u smislu univerzalnih posljedica. Sud smatra da su posljedice djela teške, budući da se radi o djelu koje je u samom momentu izvršenja po žrtvu ponižavajuće, a ostavlja na žrtvu traume u dužem vremenskom periodu. Sama oštećena je izjavila da se u vrijeme izvršenja djela osjećala poniženo i gadljivo, te da posljedice ovog djela

osjeća do danas. Sud je imao i u vidu da je u konkretnom slučaju optuženi silovao jednu osobu, te da je u odnosu na istu preduzeo jednu radnju izvršenja. U odnosu na stepen krivične odgovornosti Sud je utvrdio da je optuženi postupao sa direktnim umišljajem, odnosno da je bio svjestan da svojim postupanjem čini krivično djelo i htio je njegovo izvršenje.“

„Sa druge strane Sud je imao u vidu da je optuženi u vrijeme počinjenja djela bio veoma mlada osoba, da je imao svega 20 godina, što znači da je bio mlađe punoljetno lice, a što predstavlja olakšavajuću okolnost. Takođe, na strani optuženog kao olakšavajuće okolnosti Sud je uzeo njegovu neosuđivanost, tj. činjenicu da isti ni prije kao ni poslije izvršenja predmetnog djela nije činio druga krivična djela, zatim dobro držanje i vladanje koje je imao pred Sudom, kao i njegove lične prilike. Sve ove olakšavajuće okolnosti u svojoj ukupnosti, po mišljenju Suda čine osobito olakšavajuću okolnost, zbog čega je sud optuženom ublažio propisanu kaznu od najmanje 10 godina zatvora, te istom izrekao kaznu zatvora u trajanju od sedam godina. Sud smatra da je izrečena sankcija srazmjerna težini počinjenog krivičnog djela, stepenu krivične odgovornosti optuženog, okolnostima i motivima pod kojima je optuženi počinio djelo, kao i posljedicama koje su nastupile, te da će se sa ovako izrečenom visinom kazne ostvariti svrha kažnjavanja, odnosno da će se ostvariti kako individualna tako i generalna prevencija, tj. da će se kod optuženog i svih drugih pojedinaca podići svijest o zabranjenosti, kažnjivosti i društvenoj osudi zločina i odvratiti navedena lica da ubuduće čine zločine.“

Komentar

U slučaju Čerim Novalić, drugostepena presuda iznosi 8 godina i 6 mjeseci zatvora. Novalić je kriv za silovanje ženske osobe. Olakšavajuća okolnost je bila ta da je bio „veoma mlad“ (imao 20 godina) kada je počinio zločin, da nema kriminalni dosije, te da mu je ponašanje na Sudu bilo primjereno. Godine i kriminalni dosije, kao olakšavajuće okolnosti, već su objašnjeni u prethodnim slučajevima, kao i insistiranje Suda da je optuženi počinio silovanje „samo“ jedne osobe i „samo“ jednom. Dobro ponašanje pred Sudom ne treba da se uzima u odmjerenje kazne u ovako teškim slučajevima kao što je ratni zločin. Neprilično ponašanje pred Sudom treba da bude dio otežavajućih okolnosti prilikom odmjerenja kazne, ali i tada kao dio pitanja poštivanja Suda i ne treba

se dovoditi u vezu sa počinjenim zločinom silovanja.

4. Velibor Bogdanović – 6 godina zatvora.

Bogdanović je kriv za silovanje i nezakonito zatvaranje civila u oblasti Mostara 1993. godine. Olakšavajuće okolnosti iz presude su njegova mlada dob (22 godine) u trenutku počinjenih zločina, to što nije krivično gonjen ni za šta drugo pored ovog zločina, i to što je otac troje djece. Nije jasno zašto starosna dob od 22 godine pravno zasluži blažu kaznu za zločinačko ponašanje. Starosna dob osobe može biti važna, na primjer, u slučajevima krađe (možda se može razumjeti da adolescent, ili siromašna osoba u svojim kasnim šezdesetim, ukrade nešto). Međutim, kada je u pitanju zločin (i to posebno ratni zločin koji se sistematski organizuje i smišlja) poput ubistva ili silovanja, starost zločinca bi se vrlo pažljivo (ako uopšte) trebala koristiti kao olakšavajuća okolnost. Naposljetku, postoji pravna diferencijacija između maloljetnih i punoljetnih osoba, gdje je osamnaesta godina granica. Dvadeset i dvije godine nisu na ivici sa maloljetništvom.

U ovom konkretnom slučaju, dodatna olakšavajuća okolnost koja je navedena, činjenica da je Bogdanović otac troje djece, pokazuje se kao irelevantna budući da je pobjegao pred odlazak u pritvor (branio se sa slobode) i ostavio svoju djecu. Prema informaciji državnog Suda, potjernica je izdata 31. augusta 2011. nakon što Bogdanović nije pronađen na adresi datoj Sudu. Činjenica da je zločinac u međuvremenu postao otac ne bi trebalo da podrazumijeva da će dobiti umanjenu kaznu, a olakšavajuća okolnost zbog nemanja drugih dosijea u policiji čini se donekle ciničnom iz perspektive žrtvi, pravde i socioloških istraživanja.

5. Slavko Lalović - 5 godina zatvora.

Lalović je kriv zato što je omogućio dvojici pripadnika Vojske RS-a da uđu u školu/logor u Kalinoviku i siluju jednu zatvorenicu (ponašajući se suprotno svojim dužnostima da kao rezervni policajac štiti zarobljene civile) i kriv je za primjenjivanje mjera terora i zastrašivanja nad civilnim zarobljenicima u pomenutoj školi u avgustu 1992. godine. Olakšavajuća okolnost u presudi je činjenica da je Lalović otac četiri djeteta. Kad se uporedi sa prethodnim

slučajevima, čini se da broj djece utiče na smanjivanje broja godina u zatvoru. U posljednja dva konkretna slučaja: troje djece umanjilo je kaznu na šest godina, dok je četvoro djece smanjilo kaznu na pet godina zatvora. Da li bi onda podatak o desetero djece oslobodio optuženog zatvorske kazne?

Štaviše, činjenica da je neko roditelj mogla bi se posmatrati kao otežavajući faktor - stroga zatvorska kazna bi služila kao opomena za djecu i okolinu šta je dozvoljeno raditi, a šta nije (u ovom slučaju, počiniti ratni zločin). I naposljetku, zar nije pogubno po dječji razvoj živjeti u istoj kući sa ratnim kriminalcem i silovateljem uz svijest da je takva osoba njihov otac?

Opšti komentar na olakšavajuće okolnosti

Imajući u vidu zvjerstva koja su počinili zločinci tokom ratnih silovanja koja predstavljaju sveobuhvatnu psihičku, mentalnu, emocionalnu i seksualnu traumu žrtve, olakšavajuće okolnosti koje se jave u presudama bi trebale biti minimalne. Opšte izjave poput "porodični čovjek", "primjereno vladanje tokom suđenja", itd. nemaju nikakve veze sa kontekstom počinjenog zločina. Štaviše, ukoliko je zločinac zaista "porodični čovjek", onda on predstavlja prijetnju i svojoj porodici i neposrednom okruženju. Ono što je na kulturološkom planu uočljivo jeste nesklad između preciznog pravničkog diskursa i upotrebe jednog tako proizvoljnog, kolokvijalnog izraza "porodični čovjek".

U ovom dijelu smo ukratko analizirali podatke prikupljene tokom praćenja suđenja – pregled onih dijelova presuda u kojima se opisuju radnje koje su prethodile silovanju, opisivanje prisilnih okolnosti silovanja, ophođenje prema žrtavama tokom i nakon silovanja, opisi stanja kako su se žene osjećale za vrijeme i nakon silovanja, te šta su počinitelji govorili dok su tukli, silovali i mučili svoje žrtve. Na temelju čak i ovako kratkog pregleda, pozivanje na spomenute olakšavajuće okolnosti, te okolnosti koje se koriste kako bi se opravdalo smanjenje i minimalne zapriječene kazne, u svakom pojedinačnoj presudi, jeste problematično i opravdano izaziva ljutnju preživjelih žena, kao osjećaj nepravde i nemoći pred zakonom.

PRILOG 3: OSLOBAĐANJE PLAĆANJA TROŠKOVA SUĐENJA I UPUĆIVANJE „OŠTEĆENE” STRANE NA GRAĐANSKU PARNICU

Nelogičnom se čini činjenica da su optuženi/e za ratne zločine oslobođeni troškova suđenja, i da se njihova suđenja, zapravo, plaćaju iz fondova koje kroz poreze pune građanke i građani BiH. Plaćanje troškova odbrane na MKSJ je riješeno Profesionalnim kodeksom branilaca, gdje u članu 49. piše da tuženi/a snosi troškove postupka, uz dodatak da ukoliko Disciplinsko vijeće odbije postupak ili prijavu, a žalba nije uložena, odnosno ako postupak ili prijavu odbije Disciplinski odbor, Sud snosi troškove postupka. Ovakva praksa se čini logičnijom.

Iako na temelju člana 198, stav 2, *Zakona o krivičnom postupku BiH* Sud može oštećenoj osobi dosuditi imovinskopravni zahtjev u cjelini ili djelimično, Sud BiH nije to učinio niti u jednom predmetu vezanom za ratne zločine. Sve osobe koje su svjedočile (oštećene strane) i koje su željele da pokrenu zahtjev za naknadu upućene su na građanski parnični postupak pred Sudom BiH. Iako Sud može opravdati ovakvu praksu, kada je u pitanju naknada štete, nedostatkom vremena i brojnošću neriješenih slučajeva, ovo pitanje se treba postaviti ako se razmišlja o interesu zaštićenih svjedoka/inja.

Ovdje se postavlja pitanje kako zaštićeni/e svjedoci/kinje mogu pokrenuti građanske parnice i tražiti naknadu štete na temelju presude ratnom zločincu kada su njihovi identiteti skriveni. Ovakva praksa Suda stavlja žrtve silovanja (a velikoj većini ovih ljudi su dodijeljene mjere zaštite pred Sudom) u nemoguću ili paradoksalnu situaciju. Još jednom ćemo skrenuti pažnju sudijama/sutkinjama da kada donose odluke u takvim slučajevima uzimaju u obzir cjelokupnu svrhu suđenja za ratne zločine. Eventualno, moglo bi se razmišljati o usvajanju zasebnog Zakona o krivičnom postupku za suđenja vezana za ratne zločine, u kojem će sva pažnja biti posvećena sveukupnom kontekstu procesuiranja ratnih zločina. U tom smislu, statut MKS-a bi mogao poslužiti kao primjer, jer prema njemu sud određuje i daje odštetu, kao i svu zaštitu i potrebnu pomoć žrtvama.

PRILOG 4: PREDLOŽENI MODEL ZA SAKUPLJANJE STATISTIKE ZASNOVANE NA SPOLU

Slijedi prikaz nekih statističkih podataka koji su prikupljeni tokom godinu dana praćenja suđenja u slučajevima ratnog seksualiziranog nasilja, koji se vode pred Odjelom I za ratne zločine Suda BiH. Predstavljamo ih kao potencijalni uzorak i prijedlog za prikupljanje podataka.

1. U koliko je slučajeva bila i tačka optužnice koja se tiče silovanja u ratu?

BR.	SLUČAJ	PRESUDA	KAZNA	BILJEŠKA
1.	Novica Tripković	Prvostepena presuda	8 godina zatvora	
2.	Saša Baričanin	Drugostepena presuda	18 godina zatvora	
3.	Slavko Lalović	Drugostepena presuda	5 godina zatvora	
4.	Velibor Bogdanović	Drugostepena presuda	6 godina zatvora	U bijegu
5.	Ćerim Novalić	Drugostepena presuda	8 godina i 6 mjeseci zatvora	Kazna porasla drugostepenom presudom
6.	Miodrag Marković	Prvostepena presuda	7 godina zatvora	
7.	Vlahović Veselin			Postupak u toku
8.	Albina Terzić	Prvostepena presuda	5 godina zatvora	Oslobođena optužbe za učestvovanje u seksualnom nasilju nad zarobljenicima.
9.	Oliver Krsmanović			Postupak u toku
10.	Jasko Gazdić	Prvostepena presuda	17 godina zatvora	
11.	Jukić Željko			Postupak u toku
12.	Bastah Predrag	Drugostepena presuda	22 godine zatvora	
13.	Dolić Darko			Oslobođen krivice
14.	Kličković Gojko			Oslobođen krivice, pa obnovljen postupak na zahtjev Apelacionog vijeća

2. Koliko je svjedočilo žena a koliko muškaraca u slučajevima u kojima ima i optužnice za silovanje?

Žena – oko 80 Muškaraca – oko 80

3. Koliko je svjedočilo zaštićenih svjedoka, a koliko zaštićenih svjedokinja?

Zaštićenih svjedokinja Zaštićenih svjedoka
oko 50 oko 12

4. Koliko je žena, a koliko muškaraca svjedočilo o silovanju/seksualiziranom nasilju koje su preživjele/i?

Žena – 18 Muškaraca – 1

5. Koje zaštitne mjere su imali svjedoci i svjedokinje?

15 svjedokinja je imalo sve moguće mjere zaštite (potpuno skriven identitet, zatvoreno za javnost; neke od njih su svjedočile iz druge prostorije)

Ostale svjedokinje su imale potpunu zaštitu ličnih podataka, lik nije smio da im se objavljuje u medijima, ali su ih u sudnici svi mogli vidjeti. Zaštićeni svjedoci su imali potpunu zaštitu ličnih podataka, lik nije smio da im se objavljuje u medijima, ali su ih u sudnici svi mogli vidjeti.

6. Koliko je presuda doneseno za slučajeve u kojima ima i optužnice za silovanje?

Pet presuda za slučajeve koji se tiču silovanja u ratu sa Odjela I za period od 23. maja 2011. do 25. maja 2012. godine: Tripković, Baričanin, Lalović, Bogdanović, Novalić.

7. Koji je procenat oslobađajućih presuda od ukupnog broja presuda (period od 23. maja 2011. do 25. maja 2012)?

U ovom periodu nije bilo oslobađajućih presuda.

8. Koliki je prosjek kazne u presudama u kojima ima i silovanja?

Devet godina (prosjek je podigla kazna zatvora Saši Baričaninu koja iznosi 18 godina; ostala četvorica imaju prosjek od 7 godina u zatvoru)

9. Koliko optuženih se brani iz pritvora, a koliko sa slobode?

Trenutno se u pritvoru nalaze 54 optužena lica iz predmeta Odjela I.

Sa slobode se brani oko 6 optuženih (nemamo precizni podatak za ovo).

10. Koliko se osuđenih za, između ostalog, i silovanje u ratu nalazi u bijegu?

Jedan (Velibor Bogdanović).

Pravljenje baze podataka koja bi uključivala statistiku klasificiranu po spolu, omogućila bi prve pouzdane rodno osjetljive procjene suđenja za ratne zločine u BiH, a to bi, dalje, omogućilo prve analize utemeljene na čvrstim dokazima kada je u pitanju ova tema. Ovakva empirijski sakupljena baza podataka zanemaruje etničke i vjerske političke i ideološke informacije, već predstavlja neoboriv temelj na osnovu kojeg bi se zagovarao i sistematski izgradio kvalitetan rodno osjetljiv pristup svjedokinjama i žrtvama u suđenjima za ratne zločine. Također, način na koji podaci treba da budu predstavljeni treba da omogući stvaranje većeg broja analitičkih i kvalitativnih analiza vezanih za procesuiranje ratnih zločina u BiH. Sve ovo može dovesti ne samo do uspostavljanja različitih pristupa procesuiranju ratnih zločina, pisanja preporuka i predlaganja različitih politika za poboljšanje procesuiranja ratnih zločina u BiH, već, također, može biti i temelj za poboljšanje međunarodnog pristupa procesuiranju ratnih zločina.

BILJEŠKE UZ PRILOGE

- 1 Sve informacije iz optužnica su preuzete su sa web stranice Suda BiH: <http://www.sudbih.gov.ba/>.
- 2 *Krivični zakon BiH*, Službeni glasnik BiH br. 8/10.
- 3 Ibid.
- 4 Svi citati vezani za slučaj Marković Miodraga preuzeti su iz presude, dostupne na : http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2010/Markovic_Miodrag_-_Prvostepena_presuda_15_04_2011.pdf
- 5 Dana 07.06.2011. prvostepenom presudom osuđen na 8 godina zatvora.
- 6 Selma Učanbarlić, BIRN – Justice Report, Septembar 2011. Dostupno na <http://www.bim.ba/en/288/10/33406/>
- 7 Mischkowski i Mlinarević, ibid, str. 22
- 8 Ibid.
- 9 Dana 21.05.2010. prvostepenom presudom osuđen na 7 godina zatvora, a 14.06.2011. drugostepenom presudom osuđen na 8 godina i 6 mjeseci zatvora.
- 10 Izostavili smo navođenje imena i prezimena iz presuda.

Association Alumni of the Centre for
Interdisciplinary Postgraduate Studies

SARAJEVO 2012